

XXV з'їзд
КПРС

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Бойовий загін КПРС
- Діяльність Рад депутатів трудящих УРСР у роки дев'ятої п'ятирічки
- Розвиток внутріпартійної демократії в сучасних умовах
- Підвищення матеріального добробуту радянського народу в дев'ятій п'ятирічці
- Трудові звершення комсомолу України (1971—1975 рр.)
- Співдружність країн соціалізму і законність її розвитку на сучасному етапі
- Марксистсько-ленінська методологія — теоретична основа радянської географії

2 КИЇВ—1976

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (179)

ЛЮТИЙ

1976

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

З М І С Т

СТАТТІ

Назустріч XXV з'їздові КПРС

Бойовий загін КПРС	7
Колотуха Я. Я. Діяльність Рад депутатів трудящих УРСР у роки дев'ятої п'ятирічки	14
Рудик П. А. (<i>Чернівці</i>). Розвиток внутріпартійної демократії в сучасних умовах	27
Кульчицький С. В. Підвищення матеріального добробуту радянського народу в дев'ятій п'ятирічці	36
Булкіна В. П., Штепа О. Ф. Трудові звершення комсомолу України (1971—1975 рр.)	49
Сохань П. С. Співдружність країн соціалізму і закономірності її розвитку на сучасному етапі	61

Методологія і методика історичних досліджень

Хсєроліна В. М. (<i>Москва</i>). Марксистсько-ленінська методологія — теоретична основа радянської археології	70
---	----

ПОВІДОМЛЕННЯ

Кузьєв В. А. (<i>Нова Одеса</i>). Роль робітничого класу в підвищенні трудової і творчої активності працівників села (1966—1970 рр.)	79
Бабич Д. І. (<i>Луцьк</i>). Вдосконалення системи підготовки спеціалістів для сільського господарства (1959—1965 рр.)	86

ЗАМІТКИ

Богодист І. П. (<i>Черкаси</i>), Тертишник Н. М. (<i>Черкаси</i>). Зміцнення інтернаціональних зв'язків між трудовими колективами Донбасу і братніх соціалістичних країн (1959—1971 рр.)	94
--	----

Борці за щастя народу

Погорєлов С. М., Гаврюк П. А. І. П. Каляєв — рядовий ленінської гвардії	97
---	----

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

З літопису дев'ятої п'ятирічки (<i>Продовження</i>). Підготували Сидоренко В. П., Кузьмінська О. Д.	100
---	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Доліннюк Є. О. (<i>Тернопіль</i>). Наш крилатий час	109
---	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Раскіна Н. С. (<i>Лисичанськ</i>). З досвіду формування у старшокласників класово-партійного підходу до суспільних явищ	118
---	-----

КИЇВ. «НАУКОВА ДУМКА»

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Силин О. П. Мавзолей В. І. Леніна — споруда всенародна . 124

НАШ КАЛЕНДАР

Фрідеріхі Ганс-Юрген (*Лейпціг*). Франц Мерінг — діяч німецького робітничого руху, історик, журналіст (До 130-річчя з дня народження) . 134
Штернберг Я. І. (*Ужгород*). Ференц Ракоці II — керівник угорського національно-визвольного руху (До 300-річчя з дня народження) . 138

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Коваленко Д. О. (*Москва*), Баєва Л. К. (*Москва*). М. П. Ирошников. Председатель Совета Народных Комиссаров Вл. Ульянов (Ленин) . 141
Магазінер С. Й. (*Липецьк*). В. В. Горбунов. В. И. Ленин и Пролеткульт . 143
Старцев В. І. (*Ленінград*). А. П. Гриценко. Робітничий клас України у Жовтневій революції . 145
Парасунько О. А., Сімон П. І. Проблемы гегемонии пролетариата в демократической революции (1905 — февраль 1917 гг.) . 147

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Наукове життя

Хміль І. В. Створення координаційних рад з історії в АН УРСР . 149
Відзначення 70-річчя першої російської революції

Шарафутдінов Б. А. (*Київ*) . 152
Мороз В. К. (*Львів*) . 153
Корнілова В. О. (*Харків*) . 154

Відзначення 150-річчя повстання декабристів

Дзюба О. М. . 154
Шандра В. С. . 155
Редько М. Л. (*с. Нова Басань Бобровицького р-ну Чернігівської обл.*) . 156

*

Шаталіна Є. П. Наукова конференція «Радянська жінка — активний будівник комунізму» . 157
Кріль О. П. (*Львів*). Семінар архівістів у Львові . 158
Хворостяний І. М., Несук М. Д. 50-річчя з дня народження С. М. Пархомчука . 158
Темні кандидатських дисертацій, схвалені президією Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва . 159

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. Г. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Навстречу XXV съезду КПСС

Боевой отряд КПСС	7
Колотуха Я. Я. Деятельность Советов депутатов трудящихся УССР в годы девятой пятилетки	14
Рудик П. А. (<i>Черновцы</i>). Развитие внутрипартийной демократии в современных условиях	27
Кульчицкий С. В. Повышение материального благосостояния советского народа в девятой пятилетке	36
Булкина В. П., Штепа Е. Ф. Трудовые свершения комсомола Украины (1971—1975 гг.)	49
Сохань П. С. Сдружество стран социализма и закономерности его развития на современном этапе	61

Методология и методика исторических исследований

Хевролина В. М. (<i>Москва</i>). Марксистско-ленинская методология — теоретическая основа советской археологии	70
--	----

СООБЩЕНИЯ

Кузьев В. А. (<i>Новая Одесса</i>). Роль рабочего класса в повышении трудовой и творческой активности тружеников села (1966—1970 гг.)	79
Бабич Д. И. (<i>Луцк</i>). Совершенствование системы подготовки специалистов для сельского хозяйства (1959—1965 гг.)	86

ЗАМЕТКИ

Богодист И. Ф. (<i>Черкассы</i>), Тертишник Н. М. (<i>Черкассы</i>). Укрепление интернациональных связей между трудовыми коллективами Донбасса и братских социалистических стран (1959—1971 гг.)	94
--	----

Борцы за счастье народа

Погорелов С. М., Гаврюк П. А. И. П. Каляев — рядовой ленинской гвардии	97
--	----

ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ

Из летописи девятой пятилетки (<i>Продолжение</i>). Подготовили Сидоренко В. П., Кузьминская О. Д.	100
--	-----

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ОЧЕРКИ

Долинюк Е. А. (<i>Тернополь</i>). Наше крылатое время	109
---	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Раскина Н. С. (<i>Лисичанск</i>). Из опыта формирования у старшеклассников классово-партийного подхода к общественным явлениям	118
--	-----

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

Спилин А. А. Мавзолей В. И. Ленина — сооружение всенародное	124
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Фридерци Ганс-Юрген (<i>Лейпциг</i>). Франц Меринг — деятель немецкого рабочего движения, историк, журналист (К 130-летию со дня рождения)	134
Штернберг Я. И. (<i>Ужгород</i>). Ференц Ракоци II — руководитель венгерского национально-освободительного движения (К 300-летию со дня рождения)	138

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Коваленко Д. А. (<i>Москва</i>), Баева Л. К. (<i>Москва</i>). М. П. Ирошников. Председатель Совета Народных Комиссаров Вл. Ульянов (Ленин)	141
Магазинер С. И. (<i>Липецк</i>). В. В. Горбунов. В. И. Ленин и Пролеткульт	143

Старцев В. И. (<i>Ленинград</i>). А. П. Гриценко. Робітничий клас України у Жовтневій революції	145
Парасунько О. А., <u>Симон П. И.</u> Проблемы гегемонии пролетариата в демократической революции (1905 — февраль 1917 гг.)	147

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Научная жизнь

Хмиль И. В. Создание координационных советов по истории в АН УССР	149
---	-----

Ознаменование 70-летия первой русской революции

Шарафутдинов Б. А. (<i>Киев</i>)	152
Мороз В. К. (<i>Львов</i>)	153
Корнилова В. А. (<i>Харьков</i>)	154

Ознаменование 150-летия восстания декабристов

Дзюба Е. Н.	154
Шандра В. С.	155
Редько М. Л. (<i>с. Новая Басань Бобровицкого р-на Черниговской обл.</i>)	156

* * *

Шаталина Е. П. Научная конференция «Советская женщина — активный строитель коммунизма»	157
Криль О. П. (<i>Львов</i>). Семинар архивистов во Львове	158
Хворостяный И. М., Несук Н. Д. 50-летие со дня рождения С. М. Пархомчука	158
Темы кандидатских диссертаций, одобренные президиумом Республиканского совета по координации научно-исследовательской работы в области истории КПСС и партийного строительства	159

CONTENTS

ARTICLES

On the 25th Congress of the CPSU

Fighting Vanguard of the CPSU	7
Kolotukha Ja. Ja. Activities of the Soviets of Working Peoples Deputies during the Ninth Five-Year Plan Period	14
Rudik P. A. Development of the Inner-Party Democracy under Present-Day Conditions	27
Kulchickij S. V. The Improvement of Material Well-Being of the Ukrainian SSR Working People During the Ninth Five-Year Plan Period	36
Bulkina V. P., Shtepa E. F., Labour Achievements of the Komsomol of the Ukraine in 1971-1975	49
Sokhan' P. S. Cooperation of Socialist Countries and Regularities of Its Development at Modern Stage	61

Methodology and Methods of Historic Studies

Khevroolina V. M. (Moscow) Marxist-Leninist Methodology — Theoretical Principle of Soviet Archeography	70
--	----

COMMUNICATIONS

Kuzyev V. A. (<i>New Odessa</i>). Role of the Working Class in Increasing Labour and Creative Activity of the Country-side Working People (1966—1970)	79
Babich D. I. (<i>Lutsk</i>). The Perfection of System of Specialists Training for the Agriculture (1959—1965)	86

NOTES

Bogodist I. P. (<i>Cherkassy</i>), Tertishnik N. M. (<i>Cherkassy</i>). Consolidation of International Relations Between the Labour Collectives of the Donbas and the Fraternal Socialist Countries (1959—1971)	94
---	----

Fighters for the Peoples Happiness

Pogorelov S. M., Gavryuk P. A. I. P. Kaljajev — a Soldier of Lenin's Guards	97
---	----

DOCUMENTS AND MATERIALS

From the Chronicle of the Ninth Five-Year Plan Period. (<i>Continuation</i>). Prepared by Sidorenko V. P., Kuz'minskaja O. D.	100
---	-----

DOCUMENTARY ESSAYS

Dolinjuk E. A. (<i>Ternopol</i>). Our Winged Time	109
---	-----

AID TO THE TEACHER OF HISTORY

Raskina N. S. (<i>Lisichansk</i>). From Experience of Formation of Class-Party Approach to Social Phenomena in Senior Pupils	118
--	-----

MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE

Silin A. A. V. I. Lenin's Mausoleum — a Nation-wide Erection	124
--	-----

OUR CALENDAR

Friederizi Hans-Jurgen (<i>Leipzig</i>). Franz Mehring — a Figure of German Working-Class Movements, Historian, Journalist (On the 130th Anniversary of His Birth)	134
Shternberg Ja. I. (<i>Uzhgorod</i>). Ferenc Rakoczi II — Leader of Hungarian National Liberation Movement (on the 300th Anniversary of His Birth)	138

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

Kovalenko D. A. (<i>Moscow</i>), Bajeva L. K. (<i>Moscow</i>). M. P. Iroshnikov. Chairman of the Council of Peoples Commissars VI. Uljanov (Lenin)	141
Magaziner Sh. I. (<i>Lipeck</i>). V. V. Gorbunov, V. I. Lenin and Proletkul't	143
Starcev V. I. (<i>Leningrad</i>). A. P. Gricenko. Working Class of the Ukraine in the October Revolution	145
Parasun'ko O. A. Simon P. I. Problems of Proletariat Hegemony in the Democratic Revolution (1905 — February of 1917)	147

INFORMATION AND NEWS

Scientific Life

Khmil' I. V. Creation of Coordination Councils on History in the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR	149
---	-----

In Commemoration of the 70th Anniversary of the First Russian Revolution

Sharafutdinov B. A. (<i>Kiev</i>)	152
Moroz V. K. (<i>Lvov</i>)	153
Kornilova V. A. (<i>Kharkov</i>)	154

In Commemoration of the 150th Anniversary of Decembrists Revolt

Dbijuba E. N.	154
Shandra V. S.	155
Red'ko M. L.	156

* *

Shatalina E. P. Scientific Conference "Soviet Woman — an Active Builder of Communism"	157
Kril' O. P. (<i>Lvov</i>). Seminar of Specialists in Archives in Lvov	158
Khvorostjany I. M., Nesuk N. D. The 50th Anniversary of S. M. Parkhomchuk Birth	158
Subjects of the Candidates Theses Approved by the Presidium of the Republican Council on Coordination of Researches in the Field of the CPSU History and Party Construction	159

Статті

Назустріч XXV з'їздові КПРС

БОЙОВИЙ ЗАГІН КПРС

XXV з'їзд Компартії України відбувся напередодні XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. Кожний з'їзд Комуністичної партії — знаменна подія, важлива віха в житті партії і країни. І це зрозуміло. На з'їздах підбиваються підсумки творчої діяльності партії в усіх галузях економіки, науки, культури, визначаються шляхи дальшого руху радянського суспільства до комунізму. Документи і рішення з'їздів є неоціненним вкладом у скарбницю марксизму-ленінізму.

Враховуючи величезну роль з'їздів у житті партії і країни, В. І. Ленін надавав виняткового значення їх підготовці, колективному виробленню на основі практичного досвіду їх рішень. Напередодні IX з'їзду партії В. І. Ленін за дорученням ЦК РКП(б) звернувся з листом до партійних організацій, в якому писав: «Треба йти вперед, треба дивитися вперед, треба принести на з'їзд обміркований і уважно, спільною працею, спільними зусиллями всіх членів партії *перероблений практичний досвід* господарського будівництва»¹. Партія завжди дотримується цих ленінських вказівок.

Проекти важливих документів, що виносяться на з'їзд, попередньо публікуються в пресі і широко обговорюються як на партійних зборах, так і зборах трудящих. Яскравим прикладом цього є широке і ділове обговорення проекту ЦК КПРС до XXV з'їзду партії «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки». В цьому надзвичайно важливому документі дістали всебічне втілення ленінський курс нашої партії, принципи настанови її соціально-економічної політики на сучасному етапі. Як бойову програму дій, чіткий дороговказ сприйняли комуністи, всі трудящі Радянської України цей визначний документ партії. В обговоренні проекту ЦК КПРС до XXV з'їзду партії в партійних організаціях, на зборах колективів підприємств, будов, колгоспів, радгоспів, наукових установ і навчальних закладів республіки взяло участь 18,7 млн. чоловік. Обговорюючи проект ЦК КПРС, комуністи і безпартійні внесли 121 тис. пропозицій, спрямованих на більш повне використання резервів і можливостей для успішного розв'язання завдань десятої п'ятирічки.

Глибокі зміни, що відбулися в нашій країні після XXIV з'їзду КПРС, з усією переконливістю розкривають історичне значення його рішень, їх величезний вплив на всі сторони життя радянського суспільства.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 137.

П'ять років, що минули після XXIV з'їзду КПРС, були періодом дальшого зростання її керівної ролі в житті радянського суспільства, у виробленні і здійсненні зовнішньої і внутрішньої політики, у зміцненні її зв'язків з трудящими масами. Комуністична партія прийшла до свого XXV з'їзду монолітно згуртована, збагачена новим досвідом керівництва комуністичним будівництвом, зовнішньополітичної діяльності, сповнена енергії, невичерпних творчих сил, оточена безмежним довір'ям і цілковитою підтримкою робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції.

У ході боротьби за здійснення рішень XXIV з'їзду КПРС ще більше загартувалась ідейно, зміцніла організаційно Комуністична партія України — бойовий, випробуваний загін лєнінської партії. Всією своєю повсякденною діяльністю комуністи УРСР демонструють безмежну вірність ідеям марксизму-лєнінізму, відданість справі лєнінської партії. Комуністи, трудящі республіки, як і всі радянські люди, палко схвалюють і одностайно підтримують внутрішню і зовнішню політику Комуністичної партії, невтомну діяльність ЦК КПРС, його Політбюро на чолі з товаришем Л. І. Брежнєвим по втіленню в життя лєнінської генеральної лінії.

Головний політичний підсумок періоду, що минув після XXIV з'їзду партії, полягає в тому, що за ці роки забезпечено неухильний, динамічний розвиток народного господарства всіх союзних республік і країни в цілому, зроблено великий крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму, набули дальшого розвитку наука і культура, підвищився добробут народу, зміцніла соціально-політична та ідейна єдність радянського суспільства. Економіка зрілого соціалізму розвивалася у відповідності з рішеннями XXIV з'їзду партії і забезпечувала динамічне, стає зростання суспільного виробництва, підвищення його ефективності.

Гідний вклад у спільну справу комуністичного будівництва, у розвиток єдиного народногосподарського комплексу країни, зміцнення її економічного, науково-технічного потенціалу і обороноздатності вносять трудящі нашої республіки. У звіті Центрального Комітету XXV з'їзду Комуністичної партії України, з яким виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, у доповіді про проект ЦК КПРС до XXV з'їзду партії «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», зроблений Головою Ради Міністрів УРСР товаришем О. П. Ляшком, у виступах делегатів з'їзду переконливо розкрито велику організаторську і політичну роботу, проведену під керівництвом лєнінського Центрального Комітету КПРС у звітному періоді бойовим загоном нашої партії — Комуністичною партією України. Найважливішим підсумком проведеної роботи є те, що в республіці забезпечено виконання основних політичних і соціально-економічних завдань, поставлених XXIV з'їздом КПРС.

У комплексі всіх завдань, над виконанням яких працювали у звітному періоді ЦК Компартії України, вся республіканська партійна організація, головними були питання, пов'язані з практичним здійсненням економічної політики партії. У минулій п'ятиріччі економіка Радянської України — невід'ємна складова частина єдиного народногосподарського комплексу — також розвивалась динамічно і стабільно, відповідно до Директив XXIV з'їзду КПРС, а за окремими показниками — вищими темпами, ніж намічалось. Директиви XXIV з'їзду партії по зростанню промислового виробництва виконано достроково, у вересні 1975 р. Випуск продукції за п'ятиріччя збільшився на 41,3% при завданні — 38—41%. Понад річні плани її реалізовано на 6,2 млрд.

крб. Приблизно половину надпланової продукції становлять товари народного споживання.

У звітному періоді партійні, радянські і господарські органи республіки провели велику роботу по здійсненню виробленої Центральним Комітетом КПРС комплексної програми розвитку сільського господарства, його всебічної інтенсифікації. У минулій п'ятиріччі середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства збільшився на 3 млрд. крб., або на 15,5%. Директиви XXIV з'їзду КПРС по виробництву зерна, м'яса, молока, яєць виконано. Зросли заготівлі сільськогосподарської продукції. Державі продано зерна на 27% більше, ніж за попередні п'ять років, а в 1973 і 1974 рр. обсяг хлібозаготівель становив більш як по мільярду пудів. Закупки картоплі, овочів, м'яса, молока збільшено в 1,3—1,4, яєць — в 1,8 раза. Досягнуті результати свідчать про правильність і життєвість курсу, виробленого безрезневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС і розвинутого XXIII і XXIV з'їздами партії.

Успіхи у виконанні дев'ятої п'ятирічки переконливо показують, що з кожним роком дедалі повніше діють фактори, властиві економіці розвинутого соціалізму. Наші кадри все більше оволодівають умінням приводити в дію ці фактори для поліпшення всіх якісних показників роботи. В результаті все наше народне господарство піднялося на новий, більш високий технічний рівень. Досягнуто прискорення зростання продуктивності праці, цього найважливішого, найголовнішого фактора для перемоги нового суспільного ладу. Якщо у восьмій п'ятиріччі за рахунок підвищення продуктивності праці було одержано дві третини приросту промислової продукції, то в дев'ятій — чотири п'ятих. У сільському господарстві, як і в чорній металургії та вугільній промисловості, за рахунок цього забезпечено весь приріст виробництва.

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку нашого суспільства, значним фактором зростання продуктивності праці стало прискорення концентрації виробництва, вдосконалення організації управління. З цією метою створені великі виробничі і промислові об'єднання, що включають в себе промислові підприємства, науково-дослідні, проектно-конструкторські та інші виробничі підрозділи. Це сприяє підвищенню ефективності виробництва, кращому використанню досягнень науки і техніки. На Україні створено 560 таких об'єднань, які випускають більше третини всієї продукції. Нові організаційні форми все більше впроваджуються і в сільському господарстві. В республіці діє вже близько 3 тис. міжгосподарських об'єднань, організацій і підприємств. Усе це створює більш сприятливі умови для спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня його механізації і організації, перетворення сільськогосподарської праці у різновидність індустріальної.

Для успішного виконання дев'ятого п'ятирічного плану надзвичайно важливе значення мали рішення грудневих (1972, 1973, 1974, 1975 рр.) Пленумів ЦК КПРС, Звернення Центрального Комітету до партії, до радянського народу. Величезну мобілізуючу роль відіграло Всесоюзне соціалістичне змагання, яке широко розгорнулося на заклик партії. За досягнуті успіхи Українська РСР п'ять разів удостоювалась перехідних Червоних прапорів ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. Більш як 215 тис. переможців змагання вже нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, кращим колективам вручено перехідні Червоні прапори і Пам'ятні знаки.

Високі темпи зростання економіки, якісні зміни виробництва, підвищення продуктивності праці є результатом дедалі успішнішого поєд-

нання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму. Наука стала безпосередньою продуктивною силою, могутнім засобом розв'язання завдань комуністичного будівництва.

Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду в нашій республіці створено могутній науковий потенціал, працює понад 150 тис. наукових співробітників. Вчені України у творчій співдружності з науковими колективами Москви, Ленінграда, Новосибірська, всіх союзних республік вносять вагомий вклад у фундаментальні дослідження в галузі механіки, матеріалознавства, математики, кібернетики, фізики твердого тіла, фізики низьких температур, спецелектрометалургії і зварювальних процесів, радіофізики і електроніки, органічної хімії, нейрофізіології, молекулярної біології і генетики. Вони беруть активну участь у дослідженні космічного простору, морів і океанів.

Кожен етап комуністичного будівництва висуває все більш відповідальні завдання, пов'язані з дослідженням закономірностей розвитку суспільства. Після XXIV з'їзду КПРС посилилась увага вчених-суспільствознавців до розробки актуальних проблем теорії і практики комуністичного будівництва, в цілому підвищився ідейно-теоретичний рівень в галузі історії КПРС, філософії, політичної економії, наукового комунізму, правознавства.

XXV з'їзд Компартії України відповідно до завдань суспільної практики вказав на необхідність активніше спрямувати зусилля наукових співробітників інститутів суспільних наук Академії наук УРСР, Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, вищих партійних шкіл республіки, відповідних кафедр вузів на глибоке вивчення суспільних процесів, підвищувати їх відповідальність за ідейно-теоретичний рівень і результативність досліджень.

Особливої актуальності набуває даліше вивчення становлення комуністичної суспільно-економічної формації, закономірностей зростання керівної ролі КПРС у будівництві комунізму, процесів соціально-економічного і духовного життя суспільства розвинутого соціалізму, узагальнення досвіду організаторської та ідеологічної роботи партійних організацій, їх керівництва господарським і культурним будівництвом.

Перед суспільствознавцями поставлено завдання глибше досліджувати закономірності дальшого зміцнення єдності класів і соціальних верств нашого суспільства, розквіту і зближення націй і народностей, консолідації радянського народу як нової історичної спільності людей, формування у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, розвитку соціалістичного способу життя.

Першорядним обов'язком суспільствознавців є послідовне здійснення принципу партійності, класовості науки. Важливо забезпечити на високому ідейно-теоретичному рівні наступальну критику сучасної буржуазної і ревізіоністської ідеології, різного роду антикомуністичних концепцій. В служінні своєму народові, справі ленінської партії, ідеалам комунізму, відзначалось на з'їзді, найвища мета натхненної творчої праці нашої наукової інтелігенції.

Відповідно до Директив XXIV з'їзду КПРС партія добилась істотного підвищення життєвого рівня трудящих. Зросли як реальні доходи населення, так і середньомісячна заробітна плата робітників і колгоспників. Швидкими темпами зростають суспільні фонди споживання, поліпшено пенсійне забезпечення, збільшено стипендії. У республіці реальні доходи в розрахунку на душу населення збільшились за п'ять

років на 20%, три чверті їх приросту забезпечено за рахунок підвищення оплати праці.

Як і в усій країні, в нашій республіці на основі динамічного розвитку продуктивних сил відбуваються глибокі зміни в галузі суспільних відносин. Вони характеризуються дальшим зближенням класів і соціальних груп, поступовим подоланням істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, між містом і селом. Неухильно зростає роль робітничого класу як провідної, найбільш організованої сили радянського суспільства. Цей закономірний процес дістає своє відображення у кількісному і якісному зростанні робітничого класу, посиленні його соціально-політичної активності. За роки п'ятирічки чисельність робітничого класу в республіці зросла більш як на один мільйон чоловік. Активною силою в комуністичному будівництві виступає колгоспне селянство, яке за своїм соціальним становищем все більше наближається до робітничого класу. Підвищується роль народної інтелігенції у житті суспільства.

Комуністична партія проявляє повсякденне піклування про розвиток народної освіти, вдосконалення змісту і забезпечення органічної єдності навчання і комуністичного виховання, розширення масштабів і підвищення якості спеціалістів для народного господарства. У республіці, як і в усій країні, в основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді. Різними формами навчання охоплено більш як 16,5 млн. чол., або третину населення. За дев'яту п'ятирічку у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах підготовлено 1 млн. 741 тис. спеціалістів — на 369 тис. більше, ніж за попередні п'ять років.

Керуючись рішеннями XXIV з'їзду КПРС, Центральний Комітет Компартії України приділяв постійну увагу неухильному додержанню ленінських норм партійного життя, принципу демократичного централізму, поліпшенню всієї організаторської та ідейно-виховної роботи. Особлива увага приділялася дальшому організаційно-політичному зміцненню Компартії України — бойового загону КПРС. За звітний період партійна організація республіки зросла на 247 тис. чол. і налічує в своєму складі 2 625 808 комуністів. Систематично, на основі індивідуального добору, партійні організації поповнюють свої ряди кращими представниками робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції.

Предметом постійної турботи Центрального Комітету Компартії України було утвердження партійного стилю, партійного підходу до розв'язання завдань на всіх ділянках господарського і культурного будівництва, поліпшення роботи обкомів, міськкомів і райкомів партії як колективних органів політичного керівництва. Особлива увага приділялась діяльності первинних парторганізацій, їх дальшому організаційному і політичному зміцненню. За звітний період кількість первинних організацій збільшилась на 2 330 і становить тепер 63 892. Зросла також кількість цехових парторганізацій і партійних груп.

В діяльності Компартії України утвердився принцип колективності керівництва. Всі важливі питання життя і діяльності республіканської парторганізації Центральний Комітет вирішував колегіально. За звітний період відбулось 18 Пленумів ЦК, на яких розглядалися важливі питання партійного керівництва розвитком народного господарства і культури, піднесення матеріального добробуту трудящих. Для підвищення рівня організаторської і політичної роботи важливе значення мало обговорення на Пленумах ЦК питань, зв'язаних з посиленням бойовитості первинних парторганізацій (червень 1971 р.), поліпшенням добору, розстановки і виховання кадрів (квітень 1973 р.), вдосконален-

ням ідеологічної роботи (травень 1974 р.). У вересні 1974 р. Політбюро ЦК звітувало на Пленумі про роботу по організації виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України.

Особливо благотворний вплив на всі сторони життя і діяльності партійної організації України мали вжиті на травневому (1972 р.) Пленумі ЦК Компартії України заходи по зміцненню керівництва республіканської партійної організації. Вважаючи ці заходи правильними і необхідними, XXV з'їзд Компартії України схвалив їх.

Керуючись ленінським положенням, що «...політика повинна бути справою народу, справою пролетаріату»², Компартія України, як і вся партія, проявляє постійне піклування про розвиток соціалістичної демократії, розширення реальних можливостей для вільної і всебічної участі у державних і громадських справах трудящих. У розв'язанні завдань господарського і культурного будівництва зростає роль місцевих Рад депутатів трудящих, які налічують у своєму складі майже 522 тис. народних обранців. Актив Рад перевищує сім мільйонів чоловік. Більш як 20 млн. трудящих об'єднують у своїх рядах профспілки республіки, які під керівництвом партійних організацій проводять значну роботу по розгортанню соціалістичного змагання, залученню трудящих до управління виробництвом, розвитку руху раціоналізаторів і винахідників.

На всіх ділянках комуністичного будівництва бойовим помічником партійних організацій виступає Ленінська Комуністична Спілка Молоді України — бойовий загін ВЛКСМ, яка налічує в своїх рядах близько шести мільйонів юнаків і дівчат. Невтомною працею, зростаючою політичною активністю наша молодь підтверджує свою вірність славному революційним, бойовим і трудовим традиціям Комуністичної партії і радянського народу, готовність до нових звершень в ім'я соціалістичної Батьківщини.

Період після XXIV з'їзду КПРС приніс нові чудові підтвердження великої перетворюючої сили нашої ідеології, всеперемагаючого марксистсько-ленінського вчення. Своєю багатогранною теоретичною і практичною діяльністю наша партія постійно збагачує революційне вчення новими висновками і положеннями, які мають величезне значення для розв'язання складних і різнобічних завдань комуністичного будівництва, а також світового суспільного розвитку.

Великим вкладом у творчий розвиток марксизму-ленінізму є матеріали XXIII і XXIV з'їздів КПРС, Пленумів ЦК, постанови Центрального Комітету, доповіді і виступи Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва. В них у концентрованому вигляді втілено колективну думку партії, сформульовано завдання її внутрішньої і зовнішньої політики на сучасному етапі, визначено зміст і напрями ідеологічної роботи в умовах розвинутого соціалізму.

У звітному періоді ЦК Компартії України, партійні організації республіки спрямовували ідейно-виховну роботу на формування у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, високих ідейно-політичних якостей, виховання комуністичного ставлення до праці, на утвердження комуністичної моралі. Цьому був підпорядкований увесь арсенал форм і засобів ідейного впливу на маси: політична освіта, система усної і друкованої пропаганди, агітації та інформації.

ЦК Компартії України виявляє особливу турботу про надання ідеологічній роботі більш наступального, конкретного, цілеспрямованого характеру, посилення класового, патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих. Було дано принципову оцінку окремим фак-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 387.

там ослаблення уваги до питань інтернаціонального виховання, відходу в деяких публікаціях і художніх творах від марксистсько-ленінської методології, партійно-класових принципів у характеристиці суспільних явищ і подій, особливо тих, що стосуються минулого. Окремі ділянки ідеологічної роботи зміцнено кадрами.

XXV з'їзд Компартії України визначив основні напрями ідеологічної роботи в республіці. Найважливішими з них є пропаганда марксизму-ленізму, патріотичне й інтернаціональне виховання трудящих, виховання комуністичного ставлення до праці. Інтереси комуністичного виховання вимагають широкої пропаганди досягнень реального соціалізму, нашого радянського способу життя, переконливого показу його корінних, принципових переваг. Важливим завданням ідеологічної роботи є пропаганда послідовно класової, інтернаціональної миролюбної зовнішньої політики нашої партії і Радянської держави, видатних досягнень у здійсненні прийнятої XXIV з'їздом КПРС Програми Миру. Слід і надалі давати рішучу відсіч будь-яким проявам буржуазної і ревізіоністської ідеології, протиставляти ворожим нападам бойову, оперативну і переконливу пропаганду, підвищувати політичну пильність радянських людей.

У розквіті Радянської України, як і всіх братніх республік Союзу РСР, якнайповніше виявляється блискучий тріумф ідей Комуністичної партії, її ленінського генерального курсу. Свій найвищий обов'язок комуністи, всі трудящі республіки бачать в тому, щоб неухильно йти цим курсом, зміцнювати дружбу всіх радянських народів. «Сьогодні, з трибуни нашого з'їзду, — заявив у Звітній доповіді ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — від імені комуністів, від імені всіх трудящих Радянської України ми заявляємо, що будемо і далі безустанно зміцнювати інтернаціональну єдність, непорушну дружбу і братерські узи українського народу з великим російським народом, з усіма народами нашої соціалістичної Батьківщини»³.

Від імені всіх комуністів республіки XXV з'їзд Компартії України запевнив Центральний Комітет КПРС у тому, що республіканська партійна організація і далі буде його вірною і надійною опорою в боротьбі за торжество ленінської генеральної лінії нашої партії, зробить все, щоб успішно виконати нові масштабні і відповідальні завдання, висунуті XXV з'їздом КПРС.

- «Радянська Україна», 11 лютого 1976 р.

БОЕВОЙ ОТРЯД КПСС

Резюме

Статья посвящена XXV съезду Компартии Украины — одного из боевых отрядов КПСС. В ней говорится о достижениях в социально-экономической, политической и духовной жизни Украинской ССР, освещается организационно-партийная и идеологическая работа Компартии Украины за прошедшее пятилетие.

FIGHTING VANGUARD OF THE CPSU

Summary

The paper is dedicated to the 25th Congress of the Communist Party of the Ukraine — one of the fighting vanguards of the CPSU. It deals with the achievements in the socio-economic, political and spiritual life of the Ukrainian SSR; the Party-organization and ideological activities of the Communist Party of the Ukraine for the last five-period is shown.

ДІЯЛЬНІСТЬ РАД ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ УРСР У РОКИ ДЕВ'ЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Країна Рад напередодні видатної історичної події — XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. З'їзди нашої партії завжди знаменують собою важливі етапи в розвитку радянського суспільства.

Протягом періоду, що минув після XXIV з'їзду КПРС, вся діяльність нашої партії, радянського народу, все міжнародне життя проходили під його благодотворним впливом. Комуністична партія, її Центральний Комітет послідовно і наполегливо втілювали в життя накреслену з'їздом програму дальшого економічного і соціально-культурного розвитку СРСР, робили все, щоб забезпечити радянським людям мирні умови для творчої праці.

Завдяки героїчній праці нашого народу, невтомній діяльності лєнінської партії і її Центрального Комітету Країна Рад за роки дев'ятої п'ятирічки досягла нових великих успіхів у піднесенні своєї економічної і оборонної могутності, зростанні міжнародного авторитету, підвищенні матеріального добробуту радянських людей.

Характеризуючи шлях, пройдений нашою Батьківщиною за роки дев'ятої п'ятирічки, Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у промові на грудневому (1975 р.) Пленумі Центрального Комітету партії підкреслив: «Головне полягає в тому, — і про це переконливо говорить само життя, — що основні напрями і характер економічного розвитку в дев'ятій п'ятирічці повністю відповідають лінії XXIV з'їзду КПРС, принципів настанов нашої економічної політики. Ми зробили хороший крок уперед. Якщо мати на увазі масштаби абсолютних приростів суспільного виробництва, то дев'ята п'ятирічка є найкращою п'ятирічкою в історії нашої країни. Наша Батьківщина стала ще багатшою, ще сильнішою. Радянські люди стали жити краще. А це — найвища оцінка діяльності партії»¹.

Визначні успіхи, досягнуті на всіх ділянках комуністичного будівництва за роки минулої п'ятирічки, яскраво видно на прикладі кожної союзної республіки, в тому числі й Української РСР.

Трудящі Радянської України, виконуючи історичні рішення XXIV з'їзду КПРС та наступних Пленумів ЦК, керуючись положеннями і висновками з питань економічної політики партії, викладеними у виступах Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, в неспорушній братерській співдружності народів Радянського Союзу самовідданою працею забезпечили високі темпи розвитку всіх галузей народного господарства. Високими темпами розвивалася промисловість республіки. Обсяг промислового виробництва за 1971—1975 рр. зріс на 42% замість 38—41%, передбачених Директивами XXIV з'їзду². Випереджуючими темпами розвивалися ті галузі, що забезпечують технічний

¹ «Радянська Україна», 7 грудня 1975 р.

² «Радянська Україна», 4 грудня 1975 р.

прогрес. Основні виробничі фонди в УРСР зросли за цей час у півтора рази³. Введено в експлуатацію близько 300 нових великих промислових підприємств. Підвищилась професійна підготовка робітників, багато зроблено для дальшого поліпшення умов праці.

Колективи промислових підприємств республіки достроково, у вересні 1975 р., виконали передбачені Директивами XXIV з'їзду партії завдання по зростанню загального обсягу промислового виробництва. За п'ятирічку понад план реалізовано продукції на 6,5 млрд. крб., майже половину цієї суми становлять товари народного споживання⁴.

Дальшого розвитку набули транспорт і зв'язок. Вантажооборот усіх видів транспорту протягом 1971—1975 рр. зріс на 24,9%⁵.

В результаті послідовного здійснення аграрної політики партії забезпечено дальше піднесення всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Навіть за надзвичайно несприятливих погодних умов у 1972 і 1975 роках були виконані завдання Директив XXIV з'їзду КПРС по середньорічному валовому збору зерна, виробництву м'яса, молока, яєць. Середньорічний обсяг валової продукції землеробства і тваринництва зріс у дев'ятій п'ятирічці, порівняно з восьмою, на 16,2%. Державні закупки хліба, овочів, молока зросли за п'ятирічку на 24—27%, м'яса і картоплі — на 36%, яєць — в 1,8 рази.

У 1975 р. колгоспи і радгоспи республіки продали державі 14 млн. т, або 855 млн. пудів зерна, що на 3 млн. т більше твердого плану⁶. Капітальні вкладення в сільське господарство за роки дев'ятої п'ятирічки зросли, порівняно з попередньою, майже в півтора рази⁷. Це дало можливість значно зміцнити матеріально-технічну базу сільськогосподарства, здійснити широкі заходи по хімізації сільськогосподарського виробництва і меліорації земель.

Продуктивність суспільної праці в 1971—1975 рр. зросла на 23,7%, за рахунок чого було забезпечено близько чотирьох п'ятих приросту промислової продукції, увесь приріст продукції сільського господарства і весь обсяг будівельно-монтажних робіт. Національний дохід республіки збільшився у 1975 р. порівняно з 1970 р. на 26,4%.

Завдяки динамічному розвитку суспільного виробництва, підвищенню його ефективності і збільшенню обсягу національного доходу була створена необхідна основа для розв'язання накресленого XXIV з'їздом КПРС головного завдання дев'ятої п'ятирічки, спрямованого на значне піднесення добробуту народу. За роки п'ятирічки реальні доходи в розрахунку на душу населення зросли на 20%, середня заробітна плата робітників і службовців — на 16%, а середньомісячна оплата праці колгоспників — на 21,6%⁸.

Виплати і пільги із суспільних фондів споживання в розрахунку на душу населення в 1975 р. становили 329 крб. проти 250 крб. у 1970 р., тобто зросли за п'ятирічку на 31,6%.

Роздрібний товарооборот протягом 1971—1975 рр. збільшився на 34,4% і досяг 36 млрд. карбованців. У 1975 р. порівняно з 1970 р. продаж продовольчих товарів зріс на 29,7%, непродовольчих — на 41,4%. Обсяг побутових послуг населенню більш як в 1,6 рази перевищив рівень 1970 р.⁹

³ «Радянська Україна», 12 грудня 1975 р.

⁴ «Радянська Україна», 4 грудня 1975 р.

⁵ Там же.

⁶ «Радянська Україна», 3 жовтня 1975 р.

⁷ «Радянська Україна», 19 грудня 1975 р.

⁸ «Радянська Україна», 4 грудня 1975 р.

⁹ «Радянська Україна», 19 грудня 1975 р.

За роки дев'ятої п'ятирічки в республіці споруджено житлових будинків загальною площею понад 97 млн. м², що дало можливість поліпшити житлові умови приблизно 9 млн. чол.¹⁰ Здійснені також широкі заходи щодо поліпшення роботи середньої і вищої школи, закладів професійно-технічного навчання, в основному виконано завдання партії і уряду по завершенню переходу до загальної середньої освіти молоді. Неухильно поліпшується медичне обслуговування населення. Дальшого розвитку набула мережа бібліотек, клубів, санаторіїв, будинків відпочинку, туристських баз, спортивних таборів тощо.

Визначні успіхи в розвитку економіки, науки і культури, сфери побуту, що їх досяг радянський народ у дев'ятій п'ятирічці, нерозривно поєднані з дальшим зміцненням Радянської держави, вдосконаленням політичної організації нашого суспільства, розвитком і поглибленням радянської демократії. Вони є красномовним свідченням переваг соціалістичного ладу, життєдайної сили влади народу — Радянської влади. «Це — влада, — підкреслював В. І. Ленін, — відкрита для всіх, що робить все на очах у маси, доступна масі, що виходить безпосередньо від маси, прямий і безпосередній орган народної маси і її волі»¹¹.

За останні роки Комуністична партія, її Центральний Комітет, вищі органи державної влади здійснили ряд важливих заходів, спрямованих на дальше підвищення рівня роботи Рад.

Поряд з раніш прийнятими законами про сільські і селищні Ради депутатів трудящих Верховною Радою Української РСР відповідно до Указів Президії Верховної Ради СРСР про основні права і обов'язки районних і міських Рад депутатів трудящих, виданих на виконання постанови ЦК КПРС про дальше поліпшення діяльності цих ланок Рад, було прийнято Закони про районну, міську та про районну (в місті) Ради депутатів трудящих, якими визначено права і обов'язки зазначених органів державної влади, а також конкретні питання їх діяльності на сучасному етапі комуністичного будівництва¹². У цих законах відтворено норми загальносоюзних актів про районні і міські Ради депутатів трудящих, а також відбито узагальнений досвід державно-правового будівництва в республіці, враховано все те позитивне в роботі Рад, що пройшло перевірку життям.

Зокрема, тут визначено основні принципи утворення і діяльності районних, міських і районних у містах Рад депутатів трудящих як органів державної влади на відповідній території, їх компетенцію і строк повноважень; закріплено в межах їх компетенції право контролю цих ланок Рад за діяльністю розташованих на території району чи міста підприємств, установ і організацій та за додержанням ними законодавства. Передбачено, що діяльність Рад будується на основі колективності керівництва, гласності, регулярної звітності депутатів перед виборцями, а виконавчих комітетів, їх відділів і управлінь — перед Радою і населенням, на основі широкого залучення трудящих до участі в роботі органів влади і органів управління.

Законодавча регламентація діяльності місцевих Рад депутатів трудящих відбиває визначений Комуністичною партією курс на всемірне підвищення ролі Рад як органів народовладдя і покликана забезпечити успішне виконання ними функцій, пов'язаних з керівництвом господарським і соціально-культурним будівництвом.

¹⁰ «Радянська Україна», 4 грудня 1975 р.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 297.

¹² Закони про районну, міську, районну в місті, селищну, сільську Ради депутатів трудящих Української РСР, К., 1975.

Нині в Українській РСР налічується 10 360 місцевих Рад. За період, що минув після XXIV з'їзду партії, розширилося в них представництво трудящих. Кількість депутатів місцевих Рад збільшилася за цей час на 96 тис. і становить 521 401 чол. Серед депутатів місцевих Рад УРСР, обраних на останніх виборах — 15 червня 1975 р., — робітники і колгоспники становлять 72,3%, жінки — 46,2%, безпартійні — 53,4%. Представництво в Радах молоді до 30 років збільшилося з 25,5% в 1971 р. до 28,9%. Понад 79% народних обранців мають вищу і середню освіту, що на 18,4% більше, ніж на початок 1971 р. Понад третину депутатів (36%) обрано вперше.

Серед депутатів більше стало спеціалістів різних галузей народного господарства, наукових працівників, учителів, лікарів, працівників сфери обслуговування. Зокрема, депутатами місцевих Рад республіки є 5643 інженерно-технічних працівники промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку, 43 766 агрономів, зоотехніків та інших спеціалістів сільського господарства.

Склад органів державної влади є переконливим свідченням їх демократичного характеру. Постійна увага Комуністичної партії до поліпшення роботи сільських, селищних, районних і міських Рад депутатів трудящих, про зміцнення їх матеріально-фінансової бази та забезпечення кваліфікованими кадрами сприяли створенню всіх необхідних умов для успішного вирішення Радами поставлених перед ними завдань комуністичного будівництва.

XXIV з'їзд КПРС підкреслив, що Ради повинні ще повніше здійснювати свої функції, справляти дійовий вплив на розвиток економіки і культури, піднесення народного добробуту, наполегливіше займатися питаннями соціально-побутового обслуговування населення, охорони громадського порядку. Ці настанови Комуністичної партії стали для Рад депутатів трудящих бойовою програмою дій.

За роки дев'ятої п'ятирічки в діяльності Рад відбулися значні позитивні зрушення. Робота переважної більшості з них стала активнішою і різнобічнішою, зросли роль і авторитет депутатів. Посилився вплив Рад на розвиток суспільного виробництва, розширилися їхні функції у галузі народногосподарського планування, поліпшилась організація контролю за станом справ на основних ділянках господарського і соціально-культурного будівництва. У своїй повсякденній діяльності Ради ширше стали спиратися на громадськість, більше приділяти уваги і конкретніше займатися питаннями промислового і сільськогосподарського виробництва, посилили свої виховні функції. Вони проводять велику роботу в справі дальшого поліпшення житлових і культурно-побутових умов населення, благоустрою міст, сіл і селищ, поліпшення торгівлі і громадського харчування, збільшення виробництва товарів народного споживання, підвищення рівня роботи установ охорони здоров'я, народної освіти і соціального забезпечення, додержання соціалістичної законності і громадського порядку. Всі ці питання систематично обговорюються на сесіях Рад депутатів трудящих, на засіданнях їх виконавчих комітетів, у постійних комісіях. Наприклад, у 1975 р. місцеві Ради розглянули на своїх сесіях понад 30 тис. питань, що безпосередньо стосуються промислового і сільськогосподарського виробництва.

В роки дев'ятої п'ятирічки значного поширення набула практика розробки Радами територіальних комплексних планів, у яких темпи зростання промислового і сільськогосподарського виробництва пов'язуються з конкретними заходами соціально-культурного розвитку того чи іншого населеного пункту.

Для прикладу можна назвати Краснокутський район Харківської області. Тут над розробкою комплексного плану працювала районна комісія, створена райкомом партії і виконкомом районної Ради депутатів трудящих. Вона чітко визначила, як розвиватиметься економіка району в дев'ятій і десятій п'ятирічках, які саме господарства спеціалізуватимуться на виробництві тієї чи іншої продукції, скільки потрібно буде спеціалістів і кадрів масових професій, якими шляхами здійснюватиметься господарське і соціально-побутове будівництво тощо.

Виконання цього плану знаходиться під постійним контролем районної Ради, депутатів, широкої громадськості. За роки дев'ятої п'ятирічки в районі побудовано і здано в експлуатацію 18 тис. m^2 житла. Індивідуальними забудівниками за цей період зведено понад 600 житлових будинків. У районі споруджено 6 палаців культури, 3 нові школи, 4 спортивних зали і стільки ж дошкільних дитячих установ, 7 магазинів, 4 їдальні, 3 будинки побуту, прокладено 100 км шляху з твердим покриттям. У селах дедалі більше стає тротуарів, водопроводів, газифікованих будинків. Нині у господарствах району працюють 306 спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою. Крім того, за рахунок колгоспів і радгоспів у вузах і технікумах навчається понад 100 чол.

Важливе значення має координаційна діяльність Рад у справі здійснення ними права за погодженням з підприємствами і організаціями, незалежно від їх відомчого підпорядкування, об'єднувати і спільно використовувати кошти на житлове, комунальне, соціально-культурне і побутове будівництво. Щороку в республіці на об'єднані кошти будується багато нових житлових будинків, шкіл, лікарень, клубів, підприємств торгівлі і побуту, проводяться значні роботи по благоустрою населених пунктів. Наприклад, у м. Києві виконком міської Ради за пайовою участю близько 500 організацій міста здійснює житлове будівництво на загальну суму понад 71 млн. крб.

Місцеві Ради депутатів трудящих стали більше виявляти ініціативи у розв'язанні важливих народногосподарських питань. Так, з цінною ініціативою, спрямованою на раціональне використання земель, виступили Івано-Пільська сільська і Красноторська селищна Ради депутатів трудящих Донецької області. Вона була схвалена Центральним Комітетом КПРС, ЦК Компартії України, Президіями Верховних Рад Союзу РСР та Української РСР і знайшла широкий відгук в усіх союзних республіках.

В 1972—1974 рр. в Українській РСР за рахунок розкорчовування чагарників, малопродуктивних садів та інших насаджень, розорювання пришляхових смуг, скиртових, хуторів тощо в активний сільськогосподарський оборот було додатково введено 255 тис. га земель, які раніше не використовувались¹³. Найбільше таких земель було освоєно у Львівській (24 тис. га), Полтавській (16 тис. га), Житомирській, Кримській і Чернігівській (по 15 тис. га) областях.

Питання раціонального використання землі знаходяться під повсякденним контролем місцевих Рад, постійних комісій, депутатів, громадських самодіяльних організацій.

Як відомо, значну роль у піднесенні сільського господарства відіграє шефська допомога, що її подають трудівникам села колективи підприємств і організацій міст у будівництві об'єктів виробничого і соціально-культурного призначення, електрифікації та механізації тру-

¹³ «Радянська Україна», 4 квітня 1975 р.

домістких процесів, впровадженні індустріальної культури виробництва, збиранні й перевезенні врожаю тощо.

З важливою ініціативою у справі дальшого розвитку шефської допомоги міста селу виступили Ради депутатів трудящих Донецької області. Виконкоми обласної, районних і міських Рад депутатів трудящих розробили і здійснюють конкретні заходи щодо подання різнобічної шефської допомоги сільським культурно-освітнім і медичним установам, комунально-побутовим підприємствам за принципом: кращий палац культури міста шефствує над сільським клубом, зразкова школа міста — над школою села, показова міська бібліотека — над сільською, кращі лікарні, дитячі дошкільні заклади, торговельні, побутові, комунальні підприємства — над відповідними закладами і підприємствами сільської місцевості.

Все це позитивно впливає на навчально-виховний процес у школах, рівень роботи клубів, бібліотек, медичне, побутове і торговельне обслуговування трудивників села.

За прикладом Рад депутатів трудящих Донеччини активізували роботу по дальшому розвитку шефської допомоги міста селу й Ради інших областей республіки.

Значну шефську роботу в сільських районах Київської області проводять республіканські колективи працівників мистецтв столиці Радянської України. Зокрема, заслужений академічний хор ім. Г. Верьовки, академічна хорова капела «Думка», заслужений ансамбль танцю, академічний драматичний театр ім. І. Франка, філармонія та інші шефствують над народними театрами, самодіяльними оркестрами народних інструментів, драматичними гуртками, хореографічними ансамблями, вокальними студіями будинків культури Обухівського, Баришівського, Миронівського, Кагарлицького, Фастівського, Поліського районів.

Питання шефської роботи постійно перебувають у полі зору місцевих Рад. Вони регулярно обговорюються на засіданнях виконавчих комітетів, до них привернута увага постійних комісій, депутатів, активу. Робота місцевих Рад депутатів трудящих у справі дальшого розширення шефської допомоги міста селу сприяє зближенню умов праці, побуту і культури міського й сільського населення, втіленню в життя програмних завдань партії про поступове подолання істотних відмінностей між містом і селом, дальшому зміцненню союзу робітничого класу і селянства.

Місцеві Ради, їх виконавчі комітети виступають зачинателями й багатьох інших важливих справ. Так, на початку 1975 р. Президія Верховної Ради УРСР схвалила ініціативу Квітчанської сільської Ради Черкаської області, спрямовану на дальше посилення піклування про ветеранів Великої Вітчизняної війни, сім'ї полеглих воїнів та увічнення пам'яті героїв, що не повернулися з фронтів доріг. Це велика благородна справа, яку не можна перетворювати на короткочасну кампанію. Це — священний обов'язок усього суспільства перед тими, хто своєю кров'ю, своїм життям відстояв свободу і незалежність нашої рідної Вітчизни.

Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, постанови Центрального Комітету партії, положення, висунуті у промовах Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, зокрема, перед виборцями Бауманського виборчого округу міста Москви, Ради депутатів трудящих під керівництвом партійних органів постійно дбають про дальший всебічний розвиток соціалістичної демократії, вдосконалення діяльності державного апарату. За останні роки робота Рад у цих пи-

таннях стала більш досконалою і конкретною. Вона проводиться на основі додержання конституційних принципів і спрямовується на успішне виконання завдань господарського і соціально-культурного будівництва. Значно поліпшилась, передусім, сесійна робота Рад депутатів трудящих — основна організаційно-правова форма їх діяльності. В абсолютній більшості Рад сесії скликаються у встановлені строки, на них вирішується широке коло найважливіших питань, пов'язаних з розвитком промислового і сільськогосподарського виробництва, раціональним використанням природних ресурсів, поліпшенням роботи підприємств торгівлі, громадського харчування, закладів охорони здоров'я, культури, народної освіти тощо. У підготовці сесій тепер більш активну участь беруть постійні комісії, депутати, радянський актив, спеціалісти. В 1975 р., наприклад, постійні комісії підготували на розгляд Рад понад 93 тис. питань, тимчасом як у 1970 р. — 84 тис.

У значній частині Рад набула поширення практика попереднього обговорення питань, які виносяться на сесії, в трудових колективах, серед населення, на сторінках місцевої преси. Підвищився діловий рівень проведення сесій, зросла активність депутатів в обговоренні питань порядку денного. Так, у 1975 р. на сесіях виступило 359 тис. депутатів, або більше двох третин їх загальної кількості. На сесіях переважної більшості Рад створюються необхідні умови для широкого розгортання критики і самокритики. Викриваючи недоліки, депутати вносять конкретні пропозиції щодо поліпшення стилю і методів роботи виконавчих комітетів Рад, їх відділів і управлінь.

В той же час в окремих Радах ще трапляються випадки, коли на розгляд сесій інколи виносяться дрібні поточні питання, прийняті рішення носять загальний характер, а належний контроль за їх виконанням відсутній.

Дальшому розвитку і зміцненню демократичних принципів діяльності Рад сприяє підвищення рівня роботи постійних комісій. У місцевих Радах республіки нинішнього скликання їх утворено 72 450 — на 3224 більше, ніж у 1970 р. В них працює понад 432 тис. депутатів, тобто 83% їх загальної кількості. Підвищилась ініціатива і активність постійних комісій. В центрі їх уваги — важливі питання розвитку місцевого господарства, повнішого використання наявних резервів і можливостей. Постійні комісії глибше аналізують економічні й соціальні проблеми, розроблені ними пропозиції та рекомендації щодо поліпшення роботи окремих галузей господарства, відділів і управлінь, підприємств і організацій відзначаються конкретністю, обґрунтованістю. В останні роки помітно посилилися контрольні функції постійних комісій, зросла їх роль в організації виконання постанов партійних і державних органів, рішень Рад і їх виконкомів.

Виконуючи настанови XXIV з'їзду КПРС у справі послідовного дотримання принципу підзвітності виконавчих органів представницьким, піднесення активності і авторитету депутатів, посилення їх відповідальності перед виборцями, місцеві Ради республіки повсюдно забезпечують регулярне заслуховування звітів виконкомів, їх відділів і управлінь. На сесіях усіх обласних, міських і районних Рад періодично заслуховуються звіти про роботу постійних комісій.

Виконавчі комітети стали регулярніше інформувати депутатів про свою роботу, про реалізацію пропозицій і критичних зауважень, висловлених на сесіях, про виконання раніше прийнятих рішень Рад, наказів виборців тощо.

Депутати місцевих Рад дедалі частіше використовують такий дієвий засіб контролю за роботою органів державного управління і

службових осіб, як депутатський запит. У 1975 р. депутатами всіх ланок Рад було зроблено 17 626 запитів — майже вдвічі більше, ніж у 1970 р.

Поліпшилася робота Рад депутатів трудящих і в справі здійснення наказів виборців. Місцеві Ради республіки минулого скликання прийняли до виконання близько 110 тис. таких наказів, нинішнього скликання — понад 94 тис. Для реалізації наказів виборців Ради широко використовують бюджетні асигнування, а також (у порядку кооперування) кошти промислових підприємств, колгоспів, радгоспів та інших організацій, шефську допомогу, активно залучають до цієї справи населення. Завдяки цьому вже на кінець 1975 р. в республіці було виконано понад 80% наказів, одержаних від виборців депутатами Рад минулого скликання, зокрема побудовано значну кількість шкіл, медичних і дитячих дошкільних закладів, комунальних, побутових і торговельних підприємств, проведені значні роботи по благоустрою населених пунктів.

Важливе значення для дальшого підвищення авторитету і ролі Рад, їх депутатів має прийнятий у вересні 1972 р. Верховною Радою Союзу РСР Закон «Про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР», в якому чітко визначені головні напрями роботи народних обранців у Радах, у виборчому окрузі, закріплені основні гарантії депутатської діяльності і обов'язки службових осіб щодо депутатів¹⁴.

«Бути депутатом,— підкреслюється у вступній частині цього Закону,— висока честь і велика відповідальність. Народ покладає на депутатів важливі державні і громадські обов'язки. Обов'язок депутатів — віддавати всі сили і знання справі будівництва комунізму, всемірно сприяти дальшому зміцненню союзу робітничого класу і колгоспного селянства, дружби і братерства народів СРСР, зміцненню соціально-політичної єдності радянського суспільства, неухильному підвищенню добробуту і культури трудящих, посиленню могутності соціалістичної Батьківщини».

Втілення вимог Закону у життя сприяло підвищенню активності депутатів у виробничому і громадсько-політичному житті, посиленню їх зв'язків з виборцями. Змістовнішою і конкретнішою стала робота депутатів у Радах, постійних комісіях, депутатських групах і постах. Виконуючи свої обов'язки, вони значно активніше включаються у розв'язання питань державного, господарського і соціально-культурного будівництва.

Зміцніли зв'язки депутатів з населенням. Після сесій народні обранці, як правило, виступають у виробничих колективах, виборчих округах, інформують населення про роботу Рад, про виконання наказів виборців, повідомляють Ради та їх органи про запити і потреби населення, вносять на розгляд відповідних органів і службових осіб пропозиції в питаннях, що виникають у зв'язку з їх депутатською діяльністю. Дотримуючись вимог Закону про статус, депутати місцевих Рад не менше двох разів на рік звітують перед виборцями. У 1975 р., наприклад, на зборах виборців про свою діяльність звітувало 99,9% загальної кількості депутатів. Більшість депутатів показують приклад у роботі, йдуть в авангарді соціалістичного змагання за дострокове виконання державних планів і взятих зобов'язань, виступають ініціаторами впровадження у практику передового досвіду, вишукування і використання наявних резервів виробництва.

¹⁴ Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік про статус депутатів Рад депутатів трудящих в СРСР, К., 1972.

Дальшого розвитку набрали колективні форми депутатської діяльності. На промислових підприємствах, будовах, транспорті, в колгоспах і радгоспах республіки зараз діє понад 57 тис. депутатських груп і постів (проти 40 157 у 1970 р.), до складу яких входить понад 243 тис. депутатів. За дорученням Рад депутатські групи беруть участь у підготовці сесій, перевіряють виконання рішень Рад, їх виконкомів, наказів виборців, вивчають стан соціально-побутового обслуговування населення і т. д.

Виконавчі комітети місцевих Рад здійснюють широкі заходи по навчанню депутатів, працівників апарату і активу, дбають про глибоке засвоєння ними теорії і практики державного будівництва, основ радянського права, кращого досвіду радянської роботи. Популярними в обласних, районних і міських Радах є такі форми навчання, як університети правових знань, де підвищують свій ідейно-теоретичний рівень близько 700 тис. депутатів і активістів, та школи радянського активу, створені в сільських і селищних Радах для навчання депутатів, керівників соціально-культурних установ і громадських самодіяльних організацій. В усіх областях працюють короткотермінові курси перепідготовки радянських працівників. Повсюдного поширення набули «Дні депутата». В деяких Радах проводяться науково-практичні конференції з актуальних питань, видаються інформаційні бюлетені, випускаються плакати про нові форми і методи організаційно-масової роботи.

При виконкоммах ряду обласних, багатьох районних, міських, селищних і сільських Рад створені кабінети радянського будівництва, які є методичними центрами навчання депутатів і активу, узагальнення і пропаганди передового досвіду.

Як відомо, неодмінною умовою справжньої демократії, властивій соціалістичному ладові, В. І. Ленін вважав підконтрольність депутатів виборцям. «Яка б то не була виборна установа або збори представників,— писав він,— можуть вважатися справді демократичними і такими, що дійсно представляють волю народу, тільки при умові визнання й застосування права відкликання виборцями своїх виборних»¹⁵. В нашій країні це право виборців закріплено законом і неухильно проводиться в життя. Протягом 1971—1974 рр. із складу місцевих Рад УРСР було відкликано 343 депутати, як таких, що не виправдали виявленого їм довіря.

У своїй повсякденній діяльності Ради депутатів трудящих спираються на багатомільйонну армію громадського активу, яка рік у рік зростає. Якщо на початок 1971 р. кількість активістів у громадських самодіяльних органах становила 5,3 млн. чол., то в 1975 р.—наближалася до 7,5 млн. Постійно збільшується й кількість самих громадських формувань. За останню п'ятирічку вона зросла на 60 тис. і нині перевищує 508 тис.

Розширюється сфера діяльності громадських об'єднань трудящих у всіх галузях державного, господарського і соціально-культурного будівництва. Органи громадської самодіяльності є надійною опорою Рад, їх активними помічниками. Вони допомагають їм у розв'язанні корінних питань як місцевого, так і загальнодержавного значення.

Впровадження в практику роботи місцевих Рад депутатів трудящих положень Закону про статус депутатів сприяло значному посиленню зв'язків постійних комісій і депутатів з органами громадської самодіяльності. Голови постійних комісій, керівники депутатських груп і постів та безпосередньо самі депутати допомагають громадським ор-

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 102.

ганам краще планувати їхню роботу, узгоджувати ці плани з конкретними заходами в господарському і соціально-культурному будівництві, що намічаються Радою та її органами.

Постійну увагу роботі громадських органів і керівництву ними з боку місцевих Рад депутатів трудящих приділяє Президія Верховної Ради Української РСР, яка неодноразово обговорювала ці питання на своїх засіданнях. Так, було прийнято постанови: «Про роботу вуличних, квартальних, домових і сільських комітетів Запорізької області серед населення»¹⁶, «Про роботу товариських судів Харківської області»¹⁷, «Про практику керівництва виконавчим комітетом Єнакіївської міської Ради депутатів трудящих Донецької області вуличними, квартальними і домовими комітетами»¹⁸.

Вивчення роботи органів громадськості показує, що там, де Ради приділяють їм належну увагу, всіляко підтримують ініціативу активістів, там і громадські органи, і самі Ради працюють успішніше, добиваються кращих результатів. Багато Рад депутатів трудящих у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Хмельницькій та ряді інших областей за допомогою громадських органів успішно вирішують питання благоустрою міст і сіл, належного утримання і збереження житла, проведення культурно-виховної роботи серед населення, особливо серед молоді, борються за зразковий громадський порядок та ін.

Для належного врегулювання і піднесення рівня роботи селищних, сільських, вуличних, квартальних, дільничних і домових комітетів Президією Верховної Ради Української РСР за участю наукових працівників і практиків було підготовлене і Указом від 17 жовтня 1975 р. затверджене Положення про ці громадські комітети¹⁹. Їх функції і права визначаються у відповідності із законами про місцеві Ради та про статус депутатів. У Положенні враховано все те позитивне, що набули громадські комітети у своїй практичній роботі, узагальнено передовий досвід, кращі методи і форми керівництва ними з боку виконавчих комітетів місцевих Рад депутатів трудящих. Послідовне впровадження норм цього Положення в життя сприятиме дальшій активізації роботи громадських селищних, сільських, вуличних, квартальних, дільничних, домових комітетів, розширенню участі трудящих в діяльності Рад республіки.

Останнім часом громадські засади ширше використовуються і в діяльності виконавчих комітетів, їх відділів та управлінь. Зараз при виконкомах 740 місцевих Рад створені позаштатні відділи. У 1970 р. вони були при 671 виконкомі. Понад три тисячі збільшилося число інструкторів та інспекторів, що працюють на громадських засадах в апараті виконавчо-розпорядчих органів республіки.

Для поліпшення обслуговування трудящих і підвищення рівня роботи місцевих органів державної влади Президією Верховної Ради республіки протягом дев'ятої п'ятирічки було вирішено ряд питань, пов'язаних з дальшим удосконаленням адміністративно-територіального поділу. У зв'язку з розвитком нових промислових центрів і збільшенням населення в республіці утворено 26 нових районів, 12 міст віднесено з районного підпорядкування до обласного. Серед них — Бориспіль, Бровари, Васильків, Володимир-Волинський, Вознесенськ, Калуш, Каховка, Лубни, Жмеринка, Іллічівськ, Охтирка, Переяслав-Хме-

¹⁶ «Відомості Верховної Ради УРСР», 1967, № 42.

¹⁷ «Відомості Верховної Ради УРСР», 1969, № 32.

¹⁸ «Відомості Верховної Ради УРСР», 1970, № 3.

¹⁹ «Відомості Верховної Ради УРСР», 1975, № 44.

льницький. 8 селищ віднесено до категорії міст районного підпорядкування, 51 населений пункт — до категорії селищ міського типу.

Відповідно до рішень XXIV з'їзду партії Ради, їх виконавчі і розпорядчі органи постійно вдосконалюють стиль і методи своєї роботи. В діяльності Рад дедалі більше утверджуються діловитість, чіткість у роботі апарату, конкретність і оперативність у вирішенні питань, підвищення вимогливості за доручену справу, зміцнення державної дисципліни. Дальшого розвитку набрала гласність у діяльності Рад. Відповідальні працівники виконавчих комітетів, керівники відділів і управлінь, господарських органів регулярно виступають на зборах у трудових колективах, перед населенням.

Завдяки турботі партії і Радянської держави вирости багаточисленні висококваліфіковані кадри радянських органів — здібні, ініціативні організатори мас із широким державним мисленням, новаторським підходом до справи.

Нині вищу освіту мають усі голови, заступники голів і секретарі виконавчих комітетів обласних Рад, 99,7% голів, 98,6% заступників голів і 84,8% секретарів виконкомів районних і міських Рад міст республіканського і обласного підпорядкування.

Верховна Рада УРСР і її Президія велику увагу приділяють поліпшенню роботи місцевих органів державної влади. Зокрема, на сесіях Верховної Ради республіки обговорювалися питання про завдання Рад депутатів трудящих Української РСР у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України, про роботу Рад депутатів Харківської області по підготовці до 50-річчя утворення Союзу РСР.

Широке коло питань, спрямованих на подальше підвищення рівня роботи місцевих Рад і органів державного управління, забезпечення умов для виконання народного господарських завдань, поліпшення обслуговування трудящих, суворого дотримання законодавства та належного громадського порядку, було розглянуто на засіданнях Президії Верховної Ради УРСР.

Так, після ретельного вивчення стану справ на місцях Президія Верховної Ради УРСР обговорила питання про роботу Супрунівської сільської Ради депутатів трудящих Полтавської області, Золочівської районної Ради депутатів трудящих Харківської області, Ізмаїльської міської Ради депутатів трудящих Одеської області, а також про роботу Рад депутатів трудящих Миколаївської області по виконанню постанови ЦК КПРС «Про заходи по подальшому поліпшенню роботи районних і міських Рад депутатів трудящих», про роботу Рад депутатів трудящих Черкаської області у світлі вимог грудневого (1974 р.) Пленуму ЦК КПРС і т. д.

Велику увагу приділяє Президія Верховної Ради республіки організації контролю за виконанням рішень партії, затверджених Верховною Радою Союзу РСР і Верховною Радою УРСР планів розвитку народного господарства і державних бюджетів, за дотриманням законодавства, проведенням місцевими Радами організаційно-масової роботи. Протягом 1971—1975 рр. на засіданнях Президії Верховної Ради УРСР були розглянуті питання про роботу місцевих Рад депутатів трудящих Кіровоградської області по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України, про роботу Рад депутатів трудящих Львівської області по забезпеченню виконання планів соціально-культурного будівництва, про організаторську роботу Рад депутатів трудящих Запорізької області по забезпеченню виконання завдань четвертого року п'ятирічки в світлі вимог грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, про роботу Вінницької міської Ради депутатів трудя-

щих по комплексному розвитку міського господарства, про роботу Запорізької міської Ради депутатів трудящих по дальшому поліпшенню використання і збереження житлового фонду, про стан правового виховання трудящих у Донецькій області та багато інших.

Сила Рад — у керівництві ними з боку Комуністичної партії. Постійну увагу роботі Рад депутатів трудящих республіки приділяють Центральний Комітет Компартії України і місцеві партійні комітети.

Дальше посилення партійного керівництва радянськими органами є надійною запорукою успішного вирішення завдань, які стоять перед Радами.

Нині вся робота Рад підпорядкована мобілізації мас на успішне виконання планів і соціалістичних зобов'язань 1976 року — першого року десятої п'ятирічки, на гідну зустріч XXV з'їзду КПРС. У відповідь на постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання народногосподарського плану на 1976 рік» трудящі республіки розгорнули рух під девізом: «XXV з'їздові партії — 25 ударних трудових декад», виборюють право підписати трудові рапорти наступному партійному з'їздові. В авангарді цього змагання йдуть новатори і передовики виробництва, ініціатори патріотичних починань, серед яких багато депутатів.

Величезні завдання, що їх накреслить XXV з'їзд КПРС, вимагатимуть, щоб Ради депутатів трудящих ще повніше використовували надані їм права і можливості для успішного виконання своїх функцій провідника політики партії у всіх галузях життя, посилювали вплив на суспільне виробництво, наполегливіше займалися питаннями комплексного розвитку господарства, забезпечували здійснення соціальних заходів, спрямованих на зростання добробуту населення. Коло діяльності Рад широке і різноманітне. У відповідності із Законами про сільські, селищні, міські і районні Ради вони мають забезпечувати практичне здійснення на місцях політики Комуністичної партії і Радянської держави в галузі державного, господарського і соціально-культурного будівництва, обслуговування населення, додержання законності і належного громадського порядку.

«Рада, — підкреслював тов. Л. І. Брежнев, — найвищий орган державної влади на своїй території, господар міста або селища, і вона повинна бути добрим, дбайливим господарем. Її обов'язок — про все думати і дбати, все робити для того, щоб людям було краще жити, працювати, відпочивати»²⁰.

Одне з найголовніших завдань полягає в тому, щоб робота всіх ланок органів державної влади невпинно вдосконалювалася, щоб стиль і методи багатогранної діяльності Рад відповідали високим вимогам сучасного етапу розвитку нашого суспільства, сприяли успішному вирішенню завдань, які накреслить XXV з'їзд КПРС.

Новий п'ятирічний період, в який вступило радянське суспільство, підкреслюється в проекті ЦК КПРС до XXV з'їзду партії «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», буде характеризуватися ще більшими масштабами господарського і культурного будівництва. Головна увага повинна бути спрямована насамперед на забезпечення всебічної інтенсифікації суспільного виробництва і дальшого підвищення його ефективності. Необхідно, щоб могутній економічний і науково-технічний потенціал, природні ресурси, які має країна, були максимально використані для успішного виконання завдань десятої п'ятирічки.

²⁰ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 47.

Четверта сесія Верховної Ради Союзу РСР прийняла Закони про Державний план розвитку народного господарства країни і Державний бюджет Союзу РСР на 1976 р., схвалені грудневим (1975 р.) Пленумом ЦК КПРС. Накреслено величні плани дальшого руху нашої Батьківщини вперед по шляху до комунізму. Програму соціально-економічного розвитку Радянської України на 1976 рік схвалила друга сесія Верховної Ради УРСР, яка відбулася у грудні минулого року.

Є над чим попрацювати, є до чого докласти сил, енергії і уміння всім Радам, усім депутатам.

Своєю наполегливою організаторською і виховною роботою в ма-сах вони добиваються того, щоб десята п'ятирічка з перших своїх днів стала п'ятирічкою ефективності, п'ятирічкою якості в ім'я дальшого зростання народного добробуту, в ім'я розквіту любимой Вітчизни.

Трудащі Радянської України зустрічають XXV з'їзд своєї рідної Ленінської партії новими успіхами в праці. Багато колективів на честь з'їзду взяли і успішно виконують підвищені зобов'язання. Передз'їздовське соціалістичне змагання з новою силою і переконливістю демонструє непорушну дружбу і братерство народів багатонаціональної Країни Рад, яка впевнено іде по шляху до комунізму.

Я. Я. Колотуха

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВЕТОВ ДЕПУТАТОВ ТРУДЯЩИХСЯ УССР В ГОДЫ ДЕВЯТОЙ ПЯТИЛЕТКИ

Резюме

В статье секретаря Президиума Верховного Совета Украинской ССР Я. Я. Колотухи на широком фактическом материале показываются положительные качественные сдвиги, происшедшие в работе местных Советов депутатов трудящихся республики после XXIV съезда КПСС, рассказывается о деятельности органов народной власти в борьбе за успешное выполнение планов и обязательств девятой пятилетки. Автор показывает заботу Коммунистической партии о возрастании роли и авторитета местных Советов в коммунистическом строительстве, дальнейшем развитии институтов социалистической демократии, повышении эффективности государственного руководства и управления.

Ja. Ja. Kolotukha

ACTIVITIES OF THE SOVIETS OF WORKING PEOPLE'S DEPUTIES OF THE UKRAINIAN SSR DURING THE NINTH FIVE-YEAR PLAN PERIOD

Summary

The paper by Ja. Ja. Kolotukha, Secretary of Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR, shows by a great number of facts positive qualitative changes which took place in the activities of the local Soviets of the Working Peoples of the republic after the 24th Congress of the CPSU. The role of the peoples power organs in the struggle for successive fulfillment of plans and commitments of the Ninth Five-Year Plan is also dealt with. The author shows the Communist Party care for increasing the role and authority of the local Soviets in the communist building, further advance of socialist democracy, institutions, increasing the efficiency of state guidance and management.

РОЗВИТОК ВНУТРІПАРТІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Країна Рад у розквіті творчих сил зустрічає XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу.

Важливим етапом на шляху до комунізму були роки, що минули після XXIII і XXIV з'їздів партії. Цей період був насичений динамічною і плідною діяльністю в усіх галузях суспільного життя — політичній, соціально-економічній, ідеологічній. Він характеризується також дальшим вдосконаленням організаційно-партійної роботи і, зокрема, дальшим розвитком внутріпартійної демократії.

Принцип демократичного централізму, всебічно обґрунтований В. І. Леніним, є керівним принципом будови і діяльності КПРС. Він поєднує демократизм і централізм, виборність і звітність, колективність керівництва, критику і самокритику, єдність волі і дій, активність і самодіяльність комуністів з високою організованістю і суворою дисципліною.

Демократизм, відзначав В. І. Ленін, є виборність службових осіб, керівних колегій, загальне застосування виборчого начала¹. Згідно Статуту КПРС комуністи безпосередньо або через обраних ними делегатів формують всі партійні органи, починаючи від бюро цехових і первинних парторганізацій і кінчаючи ЦК партії.

До складу керівних органів усіх ланок парторганізацій обираються люди, здатні забезпечити колективне керівництво та неухильне дотримання ленінських принципів і норм партійного життя, які добре зарекомендували себе на виробництві і в громадській роботі. Їх число з кожним роком зростало. Якщо в 1967 р. по КПРС в керівні партійні органи всіх ступенів було обрано 3 млн. чол., напередодні XXIV з'їзду КПРС — 3 млн. 600 тис. чол., то в останні роки — понад 4 млн. чол.² На Україні на 1 березня 1971 року у виборних органах було понад 660 тис., а в 1975 р. — 695 тис. комуністів³.

Партія дотримується ленінського курсу на широке залучення до роботи в керівних органах комуністів-виробничників. Тільки за період з 1966 р. по 1974 р. процент робітників і колгоспників серед членів і кандидатів у члени райкомів і міськкомів партії в цілому по КПРС зріс з 34,3% більш ніж до 42%. Зростала їх кількість і серед членів бюро і парткомів первинних парторганізацій. Так, лише під час виборів у 1973 р. число робітників серед членів парткомів і партбюро збільшилось на 40 тис., колгоспників — на 4830 чол. Робітники і колгоспники в цілому по партії на початок 1975 р. склали близько половини всіх членів партбюро і парткомів виробничих парторганізацій. У республіканській парторганізації в 1975 р. з 695 тис. комуністів, обраних секретарями первинних, цехових парторганізацій, партгрупорами, членами парткомів і бюро, членами обкомів, міськкомів і райкомів партії,

¹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 157; т. 14, стор. 234.

² «Комуніст України», 1975, № 8, стор. 66.

³ «Комуніст України», 1971, № 7, стор. 21; 1975, № 9, стор. 14.

287 тис. були робітники і колгоспники⁴. Отже, широкий щодо чисельності склад керівних парторганів є переконливим показником демократичності порядку їх формування і підтвердженням того, що у нашій партії послідовно здійснюється принцип виборності.

Парторганізації формування своїх керівних органів проводили відповідно статутних вимог. У 1966—1970 рр. формування парткомів, партбюро, вибори секретарів первинних парторганізацій і партгрупоргів відбувались щороку, а парткоми, яким були надані права райкому партії, згідно постанови XXIII з'їзду КПРС про часткові зміни в Статуті партії, обирались строком на два роки.

Творчо розвиваючи принцип виборності керівних органів, XXIV з'їзд вніс деякі зміни щодо строків проведення партконференцій і звітно-виборних зборів. Районні, міські і обласні партконференції і звітно-виборні збори (конференції) в первинних парторганізаціях, які мають парткоми, проводяться один раз на два-три роки. В первинних і цехових парторганізаціях звітно-виборні збори проводяться щороку⁵. Відповідно до цих вимог у 1973 і 1975 рр. проведено районні, міські і обласні партконференції і звітно-виборні збори (конференції) в первинних парторганізаціях, які мали парткоми, де проводилось формування керівних органів.

Яскравим проявом демократизму внутріпартійного життя є постійне оновлення складу виборних органів при збереженні наступності в їх роботі. Так, змінюваність секретарів первинних парторганізацій в цілому по партії в 1967 р. складала 32,9, 1968 р. — 29,4, 1970 р. — 28,4, в кінці 1971 р. — на початок 1972 р. — 30,3%, в Компартії України в 1968 р. — 26,2%, в останні роки — 22—24%⁶.

Однією з важливих норм внутріпартійної демократії є звітність парторганів та керівників перед своїми парторганізаціями і перед вищестоящими парторганами. Регулярність звітів всіх ланок партії — від бюро цехової і первинної парторганізації до ЦК КПРС — є законом внутріпартійного життя. Так, в 1966—1970 рр. партгрупорги, секретарі первинних і цехових парторганізацій, парткоми, які не мали прав райкому партії, партбюро первинних і цехових парторганізацій звітували перед комуністами про свою роботу щорічно. Парткоми, яким були надані права райкому партії, звітувались через два роки, тобто відповідно строків звітів на партконференціях райкомів, міськкомів і обкомів партії. Після XXIV з'їзду КПРС бюро первинних і цехових організацій, секретарі первинних і цехових організацій та партгрупорги звітували на партзборах щорічно, а парткоми — на зборах чи конференціях, які відбулися в 1973 і 1975 рр.

Відповідно до рішень XXIII з'їзду КПРС в практику роботи обкомів, міськкомів, райкомів партії, парткомів і партбюро первинних парторганізацій широко стали входити інформаційні доповіді про їх діяльність в період між конференціями і звітними зборами. Так, на Україні на 1 листопада 1969 р. інформували комуністів про свою роботу 10 обкомів, 98 міськкомів і 448 райкомів партії. З інформаційними доповідями на 1999 зборах виступили секретарі партійних комітетів, на 3751 — члени бюро, на 7833 зборах — члени комітетів. В обговоренні інформаційних доповідей взяло участь понад 154 тис. чол., що стано-

⁴ «Комуніст України», 1975, № 8, стор. 67; № 9, стор. 14; «Партийная жизнь», 1974, № 3, стор. 15; 1975 р., № 6, стор. 6.

⁵ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 238.

⁶ «Партийная жизнь», 1968, № 3, стор. 27; 1969, № 5, стор. 9; 1971, № 2, стор. 12; 1972, № 6, стор. 16; «Комуніст України», 1969, № 2, стор. 84; «Під прапором ленінізму», 1975, № 11, стор. 11.

вило 9,2% всіх присутніх на зборах⁷. Ця форма роботи парторганізацій широко застосовувалася і після XXIV з'їзду КПРС, зокрема в Запорізькій, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Тернопільській та інших областях⁸.

Широке інформування комуністів партійними комітетами про свою роботу благотворно впливає на піднесення активності комуністів і парторганізацій, сприяє дальшому розвитку внутріпартійної демократії. Воно дає можливість партійним комітетам радитись з комуністами, враховувати їх думки та досвід, глибше знати життя і діяльність первинних парторганізацій, підмічати і підтримувати все нове, передове. Регулярне інформування сприяє також підвищенню відповідальності партійних комітетів перед комуністами.

Враховуючи кращі традиції внутріпартійного життя і вказівки XXIII—XXIV з'їздів партії про необхідність регулярно заслуховувати звіти партійних комітетів і первинних парторганізацій, парторганізації республіки домоглись, що звітність нижчестоящих органів перед вищестоящими стала регулярнішою, повнішою і діловитішою. До підготовки таких звітів залучався широкий актив, глибоко аналізувалася робота парторганізацій, робились висновки, приймались конкретні рішення.

Розвиток внутріпартійної демократії невіддільний від зміцнення партійної дисципліни. В. І. Ленін заявляв, що люди, які не підкоряються партійній дисципліні, зневажають її, не можуть належати до партії⁹. Він вчив, що без проведення волі більшості не може бути й мови ні про партійність, ні навіть про організовану політичну дію взагалі¹⁰. Розвиваючи ці ленінські положення, XXIII і XXIV з'їзди КПРС наголосили, що розвиток внутріпартійної демократії передбачає одночасно всемірне зміцнення партійної дисципліни, підвищення відповідальності комуністів за виконання вимог Програми і Статуту КПРС¹¹.

Партійні організації республіки постійно дбали про зміцнення дисципліни, використовували різноманітні форми цієї роботи. Питання порушення партійних норм, дисципліни обговорювалися на засіданнях бюро міськкомів і райкомів партії, партійних зборах первинних, цехових парторганізацій, партгруп. Широкого розповсюдження набули звіти і повідомлення комуністів на зборах, засіданнях парткомів і бюро про свою роботу, виконання статутних вимог. Лише за час обміну партійних документів (1973—1974 рр.) в первинних парторганізаціях України звітували про виконання статутних обов'язків, про виробничу діяльність, участь в громадському житті понад 623 тис. комуністів.

Ця форма роботи з комуністами постійно вдосконалювалась. З виховною метою на одних зборах звітували молодий і досвідчений комуніст, керівник і рядовий. В ряді парторганізацій перейшли до звітів та повідомлень по тематичних питаннях: який вклад вносив комуніст у зростання продуктивності праці, прискорення темпів технічного прогресу, поліпшення якості продукції, як він виконував статутні вимоги, оволодівав марксистсько-ленінською теорією, чи займав авангардну роль на виробництві, в громадсько-політичному житті та ін. Характерним було те, що звіти проходили в обстановці високої взаємної вимогливості, принциповості, критики і самокритики.

⁷ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 234, арк. 2, 6.

⁸ «Комуніст України», 1971, № 5, стор. 39; 1972, № 4, стор. 64.

⁹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 102.

¹⁰ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 391.

¹¹ Див. Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 74; Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 109.

Практика заслуховування звітів і повідомлень комуністів — дійова форма індивідуальної роботи, активізації партійців, виховання в них почуття обов'язку перед партією, особистої відповідальності за доручену справу. Вона вдало поєднує елементи виховання і партійного контролю, сприяє поширенню досвіду, виявленню недоліків і упущень.

Таким чином, парторганізації України проводили значну роботу по підвищенню почуття відповідальності комуністів. Проте вони і надалі, як підкреслювалось на XXIV з'їзді, покликані зміцнювати дисципліну, побудовану не на страху, не на методах жорстокого адміністрування, що породжує перестраховку і нечесність, а на високій свідомості і відповідальності людей¹².

Демократизм у діяльності партії і всіх її ланок знаходить своє втілення у принципі колективності керівництва, якому В. І. Ленін надавав особливого значення. Колективність, акумулюючи досвід, здібності багатьох людей, гарантує від випадковості, однобічності і помилок. Колективність проявляється як в спільному обговоренні і виробленні членами організації або її виборними представниками рішень, важливих, принципових питань партійного життя, так і в неухильній, дружній, спільній практичній роботі партійного комітету, його апарату, активу, всіх комуністів по перетворенню в життя накреслених планів політики КПРС.

У досліджуваній період відбувалось дальше зміцнення колективності керівництва. Воно проявилось передусім в підвищенні ролі пленумів партійних комітетів, ролі партійного активу. Пленуми не тільки регулярно скликались, а головне в тому, що поглиблювався зміст їх роботи. На обговорення пленумів виносились найважливіші питання розвитку економіки, суспільних відносин, організаційно-партійної та ідеологічної роботи. Вони ґрунтовніше готувались, на них створювалась обстановка товариської і відвертої розмови.

Партійні комітети багато робили для росту активності своїх членів, уважно враховували їх думки, акумулювали їх енергію на успішне розв'язання завдань, що стояли перед парторганізаціями. Для цього вони використовували різноманітні форми: постійні і тимчасові комісії, окремі доручення, участь у вивченні питань, що виносились на розгляд пленумів і засідань, заслуховування звітів членів на пленумах і засіданнях бюро, бесіди в партійних комітетах тощо.

Певного досвіду в цьому набули райкоми партії: Іллічівський м. Одеси, Орджонікідзевський м. Харкова, міськкоми партії Токмацький Запорізької області, Шахтарський на Донеччині та Дніпропетровський¹³. Вони залучили всіх своїх членів і кандидатів до підготовки питань на бюро і пленумах, до аналізу діяльності первинних парторганізацій, перевірки виконання прийнятих рішень, поширення передового досвіду. Так, за 1974—1975 рр. майже кожен член і кандидат у члени Токмацького міськкому партії взяв участь у підготовці одного з питань на пленумі чи бюро і виступив з інформаційною доповіддю перед комуністами про роботу міськкому¹⁴.

Важливою вимогою внутріпартійної демократії є активна участь усіх комуністів у партійній роботі. Демократизм, здійснюваний КПРС,— це, передусім, демократизм дії. Комуністи не тільки ухва-

¹² Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 114.

¹³ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 100, спр. 97, арк. 85; «Запорізька правда», 21 червня 1975 р.; «Радянська Україна», 19 лютого, 25 листопада 1972 р., 29 червня, 15 серпня 1973 р.

¹⁴ «Запорізька правда», 21 червня 1975 р.; «Комуністичним шляхом», 19 серпня 1975 р.

люють рішення, але й самі перетворюють їх в життя. Саме в цьому проявляється найголовніша і найбільша цінність внутріпартійного демократизму, принципу колективності керівництва. Ось чому партія особливо важливого значення надає розвитку ініціативи, творчої самодіяльності комуністів. Активну роль в будівництві комунізму вона вважає однією з умов членства в своїх рядах.

Яскравим свідченням розвитку зростаючої активності комуністів є їх участь в роботі партійних зборів. У 1966—1975 рр. підвищився рівень відвідування комуністами партзборів, а також і кількість виступаючих на них. Так, в цілому по партії на звітно-виборних зборах, що передували XXIV з'їзду КПРС, виступило в дебатах 24% всіх присутніх, в роки дев'ятої п'ятирічки — кожний третій-четвертий із присутніх. У партійних організаціях України активність комуністів на звітно-виборних зборах, що передували XXIV з'їзду партії, була 33%¹⁵. Про зростання активності комуністів свідчили звітно-виборні збори первинних парторганізацій республіки в 1971—1975 рр. У Запорізькій області, зокрема, в 1972 р. в обговоренні звітних доповідей секретарів парторганізацій взяв участь кожен третій присутній, а партгрупоргів — майже 66% всіх учасників зборів, у Ворошиловграді в 1974 р. на зборах цехових парторганізацій виступив кожен четвертий, а на зборах партгруп — більше половини присутніх¹⁶.

Особливо велике значення для підвищення ролі партзборів у розвитку ініціативи та активності комуністів мала постанова ЦК КПРС «Про практику проведення партійних зборів в Ярославській міській партійній організації» (1969), в якій наголошувалось на необхідності підняти значення партзборів, домагатись того, щоб вони впливали на дальший розвиток внутріпартійної демократії, зміцнення ленінського принципу колективності в роботі¹⁷.

Творче втілення її в життя сприяло появі деяких особливостей у проведенні партзборів. Відбувся відхід від існуючого раніше шаблону трафарету, коли на зборах подекуди в основному обговорювались лише питання виробничого характеру, а постанови зборів мало чим відрізнялись від рішень адміністрації. Парторганізації стали регулярніше виносити для обговорення на партзбори питання внутріпартійного життя. В парторганізаціях міст Одеси, Києва, Кривого Рога, Черкас, Луцька, Львова, Харкова, Запоріжжя¹⁸ та ін. на обговорення зборів виносилось широке коло питань організаційно-партійної та ідейно-виховної роботи. Після квітневого (1975 р.) Пленуму ЦК КПРС, який прийняв рішення про скликання XXV з'їзду КПРС, і постанови ЦК партії «Про соціалістичне змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС»¹⁹ на зборах комуністів широко обговорювались завдання по розвитку соціалістичного змагання на честь наступного форуму партії. Збори заздалегідь готувались, для виявлення додаткових резервів створювали із спеціалістів, керівників і рядових комуністів комісії, вра-

¹⁵ «Партійная жизнь», 1971, № 2, стор. 8; 1974, № 3, стор. 12; 1975, № 6, стор. 5; «Правда», 19 лютого 1973 р., 19 березня 1974 р.; «Під прапором ленінізму», 1971, № 15, стор. 10.

¹⁶ «Запорізька правда», 13 грудня 1972 р.; «Ворошиловградська правда», 25 грудня 1974 р.

¹⁷ Вопросы организационно-партийной работы КПСС. Сборник документов, М., 1973, стор. 49—50.

¹⁸ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 9, оп. 28, спр. 13, арк. 203; ф. 11, оп. 100, спр. 92, арк. 28—29; спр. 97, арк. 74; «Радянська Україна», 23 липня 1972 р.; «Червоний гірник», 18 жовтня 1972 р.; ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 242, спр. 2, арк. 122; «Партійная жизнь», 1973, № 8, стор. 63—64.

¹⁹ «Коммунист», 1975, № 6, стор. 3; «Правда», 22 серпня 1975 р.

ховували зауваження і пропозиції партійців. На зборах створювалась атмосфера ділового обміну думками і вимогливості, глибоко аналізували результати роботи. Доповіді були критичні, виступи предметні і принципові, рішення партзборів конкретні. Після зборів проводилася копітка робота по втіленню в життя прийнятих рішень, встановлювався постійний контроль за їх виконанням. Все це сприяло розвитку активності, творчої ініціативи комуністів, підвищенню їх авангардної ролі, що позитивно відбилась на роботі підприємств. Завдяки цьому високої ефективності в роботі, зокрема, добились парторганізації Запорізького титано-магнієвого комбінату, шахтоуправління ім. О. Ф. Засядька м. Донецька, Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського, Київського авіаційного і Кременчуцького автомобільного заводів та ін.²⁰

Одним з важливіших засобів підвищення авангардної ролі комуністів, їх активності, залучення до громадського життя є партійні доручення. Парторганізації республіки при розподілі партійних доручень зважали на здібності і нахили кожного комуніста, рівень загальноосвітньої та професійної підготовки, їх прагнення. Лише під час підготовки і обміну партійних документів постійні партдоручення дістали понад 335 тис. комуністів. В парторганізаціях київських заводів «Трансигнал» і «Точелектроприлад», харківського «Електроважмаш», Єнакіївського коксохімічного заводу Донецької області та багатьох інших знайшли доручення для кожного комуніста. Крім виборних посад у парторганізації, комуністи брали участь в усіх громадських організаціях. Вони працювали пропагандистами, політінформаторами, лекторами, агітаторами, були наставниками²¹.

Деякі парторганізації з метою доцільного розподілу партійних доручень використовували соціологічні дослідження. Проведення їх практикував, наприклад, партком Чернівецького текстильного об'єднання «Восход». У 1972 р. тут опитали 75% комуністів. Було виявлено, що значна частина комуністів мала по три і більше, а окремі зовсім не мали доручень. Комуністи внесли 230 пропозицій, спрямованих на підвищення їх громадської активності. Врахувавши зауваження і побажання комуністів, парторганізація домоглась кращого розподілу доручень кожному комуністу²².

Сила партії у високій ідейності, активності, самодіяльності її членів. Саме на підвищення активності та дисципліни комуністів, на зміцнення партії був спрямований такий важливий організаційно-політичний захід, як обмін партійних документів, що проводився згідно рішень XXIV з'їзду партії, травневого (1972 р.) Пленуму ЦК КПРС²³.

Підготовка до обміну і сам обмін партдокументів у 1973—1974 рр. позитивно позначились на діяльності парторганізацій. Він сприяв підвищенню боєздатності парторганізацій, значному зростанню трудової і громадсько-політичної активності комуністів. У ході підготовки і проведення обміну партдокументів набрали дальшого розвитку позитивні процеси, які відбувались в житті парторганізацій після XXIV з'їзду КПРС. Намагаючись дійти до кожного комуніста, парторганізації ви-

²⁰ «Комуніст України», 1974, № 5, стор. 25; «Запорізька правда», 25 червня, 6 листопада 1975 р.; «Днепропетровская правда», 26 жовтня 1975 р.; «Зоря Полтавщини», 24 жовтня 1975 р.

²¹ «Комуніст України», 1975, № 7, стор. 23; «Радянська Україна», 6 серпня 1972 р., 29 вересня 1973 р.; «Красное знамя», 23 листопада 1973 р.; «Радянська Донеччина», 20 серпня 1974 р.

²² «Радянська Буковина», 25 серпня 1972 р.

²³ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 234—235; Вопросы организационно-партийной работы КПСС, стор. 38.

користували різноманітні форми і методи організаційно-партійної та виховної роботи. Ще повніше здійснювався принцип демократичного централізму, розширювалась внутріпартійна демократія.

Розгляд питань, зв'язаних з обміном партдокументів, на пленумах партійних комітетів, зборах парторганізацій зосереджував увагу комуністів на виконанні завдань XXIV з'їзду КПРС, на аналізі діяльності первинних парторганізацій, ставленні комуністів до виконання своїх обов'язків на виробництві і в громадсько-політичному житті. Значного досвіду в цьому набули Коростенський міськком партії Житомирської області, райкоми партії Кіровський м. Дніпропетровська, Комінтернівський м. Харкова, Червоноармійський м. Львова, Калінінський м. Донецька та ін.²⁴ Вони головну увагу приділяли питанням підвищення виховної ролі партзборів, посилення контролю за додержанням комуністами статутних вимог, норм партійного життя, вдосконалювали практику розподілу партійних доручень, ширшого залучення членів партії до агітаційно-пропагандистської роботи, підвищення їх авангардної ролі на виробництві і в громадському житті. У багатьох первинних парторганізаціях проводились тематичні збори з питань партбудівництва, організовувались лекції, кінолекторії, проводились теоретичні конференції. Зокрема, парторганізації міст Білгород-Дністровська Одеської, Сміли Черкаської областей практикували теоретичні конференції «Якщо ім'я твоє комуніст», «Шляхи і методи підвищення активності комуністів у світлі вимог XXIV з'їзду КПРС»²⁵ та ін.

За час підготовки та в ході обміну партійних документів широкого розмаху набула індивідуальна робота з комуністами. Значну роль в цьому відводилося індивідуальним співбесідам з партійцями, які проводились в первинних парторганізаціях і в райкомах та міськкомах партії. Характерним для цієї традиційної форми партійної роботи на сучасному етапі є те, що вона наповнилась глибшим змістом, чіткішою стала система. Продумане використання співбесід дозволяло повніше виявити, як працювали і вчилися комуністи, як підвищувалась їх авангардна роль, активність та ініціатива.

Досвід засвідчує, що партійці, з якими проведено співбесіди, в переважній більшості робили правильні висновки, стали краще працювати, підвищували активність в громадському житті.

Обмін партійних документів сприяв дальшому підвищенню рівня роботи парторганізацій, зростанню суспільно-політичної і трудової активності комуністів, їх авангардної ролі в боротьбі за дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки. Лише ЦК Компартії України і обкоми партії за 1973—1974 рр. підтримали більш як 200 цінних починів новаторів виробництва і передових колективів трудящих, багато з яких були схвалені ЦК КПРС²⁶.

Важливим методом розвитку внутріпартійної демократії і її властивістю виступає правильно поставлена критика і самокритика. В. І. Ленін вчив, що «самокритика безумовно необхідна для всякої живої і життєвої партії»²⁷. Він підкреслював, що смілива критика і самокритика своїх недоліків, своєчасне виявлення і ліквідація помилок є джерелом сили і непереможності партії, що обов'язок комуністів

²⁴ «Правда України», 21 липня 1972 р.; 21 лютого 1973 р.; 13 лютого 1975 р.; «Радянська Україна», 29 травня 1972 р.; 18 серпня 1973 р.; «Красное знамя», 11 листопада 1972 р.

²⁵ «Партийная жизнь», 1973, № 11, стор. 66; «Радянська Україна», 1 листопада 1972 р.

²⁶ «Правда України», 12 квітня 1975 р.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 10, стор. 337.

не замовчувати слабостей свого руху, а відкрито критикувати їх, щоб скоріше і радикальніше позбутися їх²⁸. Цьому зобов'язують Статут і Програма КПРС.

Партія постійно проявляла турботу про розвиток в своїх організаціях критики і самокритики. Цим характеризувалась її робота і в досліджуваній період. XXIV з'їзд партії пікреслив, що широкий розвиток принципової критики і самокритики є ознака політичного здоров'я партійної організації, правильного розуміння нею свого обов'язку перед партією, народом²⁹.

На шляхи дальшого розвитку критики і самокритики, як випробуваного методу ліквідації недоліків, підвищення відповідальності кадрів за доручену справу, вказав ЦК КПРС в постанові «Про стан критики і самокритики в Тамбовській обласній партійній організації». Для підвищення дієвості критики ЦК запропонував встановити суворий контроль за своєчасним усуненням виявлених недоліків і причин, що породжують негативні явища, рішуче присікати випадки затиску критики, поправляти, а якщо потрібно, карати аж до зняття з постів тих працівників, які неправильно реагують на критику, ставлять особисте самолюбство вище від громадських інтересів, мстять товаришам, які їх критикували. Водночас в постанові відзначалось, що не можна допускати, щоб критика підмінювалась демагогією і очорнительством, а була товариською, прямою³⁰. На початку 1975 р. Політбюро ЦК Компартії України обговорило звіт Сумського обкому партії і вказало на недоліки у розвитку критики і самокритики в обласній парторганізації. Принципово обговорювались ці питання на травневому (1975 р.) Пленумі ЦК Компартії України³¹. На конференціях, пленумах, засіданнях і зборах партійних комітетів, партбюро первинних і цехових парторганізацій, партгруп комуністи, відзначаючи зростий рівень діяльності кадрів, піддавали різкій критиці тих, хто допускав хиби, недоліки у керівництві розвитком економіки, громадськими організаціями, порушував державну і партійну дисципліну, проявляв байдужість, втрачав почуття відповідальності за доручену справу, допускав озоамилювання, зволікав розв'язання насущних для колективів питань та ін.

У парторганізаціях вивчались критичні виступи і здійснювались практичні заходи по ліквідації хиб і недоліків у роботі. На основі узагальнення думок комуністів складався план реалізації їх наказів, який охоплював різноманітні питання: економічного, соціально-побутового і культурного характеру, поліпшення організаторської і політичної роботи.

Для партійних комітетів, первинних парторганізацій стало нормою життя суворе здійснення контролю за тим, як реалізовувались пропозиції. У практику роботи багатьох первинних парторганізацій увійшло на партійних зборах, засіданнях парткомів, партбюро, семінарах, нарадах доводити до відома комуністів, як виконувались їх зауваження, пропозиції, висловлені на попередніх зборах. Так, на Кременчуцькому автомобільному заводі про хід виконання критичних зауважень і пропозицій комуністи інформувались перед початком партзборів, а також на кушових зборах, де керівники і члени парткому інформували про свою роботу. Двічі на рік звітували члени партбюро в цехах і відділах. Регулярно проводились розширені засідання парткому, семіна-

²⁸ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 175.

²⁹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 108.

³⁰ «Коммунист», 1975, № 4, стор. 5—6.

³¹ «Комуніст України», 1975, № 7, стор. 29—30; «Правда», 31 березня 1975 р.

ри і наради з різними категоріями партійного активу, особисті зустрічі з рядовими працівниками, де повідомлялось, як виконувались критичні зауваження комуністів, їх пропозиції³². Така практика справляла позитивний вплив: посилювалась активність комуністів у ліквідації хиб і недоліків, підвищувалась відповідальність керівників.

Таким чином, виходячи з конкретно-історичної обстановки і творчо використовуючи попередній досвід, партійні організації України провели значну роботу по дальшому розвитку внутріпартійної демократії, послідовному втіленню в життя принципу демократичного централізму. Це позитивно позначилося на підвищенні активності комуністів і боекдатності парторганізацій, що сприяло підвищенню керівної ролі КППРС в комуністичному будівництві.

³² «Партийная жизнь», 1973, № 4, стор. 45.

П. А. Рудик

РАЗВИТИЕ ВНУТРИПАРТИЙНОЙ ДЕМОКРАТИИ
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Р е з ю м е

В статье на значительном фактическом материале показана деятельность партийных организаций Украины в годы девятой пятилетки по дальнейшему развитию внутрпартийной демократии. В ней подчеркивается, что воплощение в жизнь решение XXIV съезда КПСС явилось результатом повышения активности коммунистов, боевистости парторганізацій. В статье рассказывается также о подготовке советского народа к XXV съезду партии.

P. A. Rudik

DEVELOPMENT OF THE INNER-PARTY DEMOCRACY UNDER
PRESENT-DAY CONDITIONS

S u m m a r y

Numerous facts were used to show the activities of the Ukraine Party organizations during the period of the ninth five-year plan aimed at developing further the inner-Party democracy. It emphasizes that implementation of decisions of the 24th CPSU Congress was resulted from increasing activities of communists, fighting ability of the Party organizations. The paper also deals with the preparation of the Soviet people to the 25th Congress of the CPSU.

ПІДВИЩЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ В ДЕВ'ЯТИЙ П'ЯТИРІЧЦІ

У резолюції на Звітну доповідь ЦК КПРС XXIV з'їзд партії проголосив: «Головне завдання п'ятирічки полягає в тому, щоб забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці»¹. Істотне підвищення добробуту трудящих, підкреслювалося на з'їзді, стає центральним завданням в економічній політиці партії не тільки в найближчі п'ять років, а й у тривалій перспективі. Отже, особливо наголошується на проблемі зростання народного добробуту. Хоч вона завжди була предметом найпильнішої уваги партії, оскільки задоволення матеріальних і культурних потреб людей — це найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі, об'єктивні обставини вимагали раніше зосереджувати основні ресурси країни на розв'язанні інших завдань, зокрема прискореного розвитку важкої індустрії.

Новий курс економічної політики партії враховував не тільки величезне зростання економічного потенціалу Радянської країни і розстановку сил на міжнародній арені на користь соціалізму, а й те, що різке підвищення добробуту народних мас стає все настійнішою потребою самого господарського розвитку в умовах науково-технічної революції. Сучасне виробництво висуває більші вимоги до рівня кваліфікації і загальної культури працівників, роль суб'єктивного фактора розвитку суспільного виробництва незмірно зростає. Продуктивність праці трудящих, яка становить найважливіший чинник дальшої інтенсифікації виробництва і зумовлює темпи підвищення його ефективності, у свою чергу залежить насамперед від того, чи створені кожній людині найсприятливіші умови для праці і навчання, для відпочинку і розвитку всіх її здібностей.

Відповідно до настанов XXIV з'їзду КПРС Радянська держава послідовно розв'язувала головне завдання дев'ятої п'ятирічки. Курс на прискорене підвищення матеріального добробуту трудящих викликав необхідність деякого перерозподілу національного доходу на користь фонду споживання. За 1971—1973 рр. національний дохід СРСР збільшився на 16,4%, а фонд споживання — на 18%. З урахуванням ресурсів, використовуваних на житлове і соціально-культурне будівництво, приблизно 80% національного доходу країни було спрямовано на підвищення народного добробуту, а решта — на розширене відтворення та інші загальнодержавні потреби².

Зміни в розподілі національного доходу СРСР у дев'ятій п'ятирічці порівняно з першою половиною 60-х років яскраво характеризують новий курс економічної політики партії (в порівнянних цінах, у млрд. крб.)³:

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 222.

² «Правда», 13 грудня 1973 р.

³ Народное хозяйство СССР в 1973 году. Статистический ежегодник, М., 1974, стор. 606.

	1961—1965 рр.	1971—1973 рр.
Національний дохід, використаний на нагромадження і споживання	840	890
в тому числі:		
споживання трудящими матеріальних благ за рахунок заробітної плати робітників і службовців виробничої сфери і доходів колгоспників	389	381
освіта, охорона здоров'я та інші культурно-побутові й суспільні потреби	126	165
утримання непрацездатного населення	53	66
використано на розвиток науки	22	38
виробниче нагромадження	136	136
невиробниче нагромадження (будівництво житлового фонду, шкіл, лікарень та ін.)	50	50
витрати на оборону	64	54

Ці дані підводять до ряду цікавих висновків. По-перше, виявляється, що під впливом динамічного зростання радянської економіки обсяг національного доходу, використаного на нагромадження і споживання за три роки дев'ятої п'ятирічки, разом узяті, істотно перевищує обсяг національного доходу, використаного за перші п'ять років минулого десятиріччя. По-друге, в результаті історичних досягнень миролюбної зовнішньої політики Комуністичної партії і Радянського уряду створилася об'єктивна можливість зменшити без шкоди для безпеки країни витрати на оборону. По-третє, випереджаючими темпами збільшувалися (частково внаслідок згаданого перерозподілу асигнувань на оборону, а переважно — за рахунок загального зростання ресурсів) кошти, призначені на освіту, охорону здоров'я та інші культурно-побутові й суспільні потреби, на утримання непрацездатного населення, розвиток науки. Нарешті, деякою мірою зменшився фонд споживання трудящих виробничої сфери (не треба забувати, що з п'ятирічним періодом — першою половиною 60-х років — порівнюються лише три роки дев'ятої п'ятирічки), хоч за цей час відбулося істотне зростання заробітків робітничого класу і колгоспного селянства. Це повністю пояснюється скороченням питомої ваги самої виробничої сфери в народному господарстві. Адже неухильне підвищення в ній продуктивності праці, зростаюче значення інтенсивних факторів у розвитку радянської економіки дають можливість прискорено збільшувати чисельність працівників у невиробничій сфері — освіті, охороні здоров'я, побутовому обслуговуванні, пасажирському транспорті тощо. Частка останніх в усьому зайнятому в народному господарстві населенні (без учнів і військовослужбовців) зросла на Україні з 14,3% в 1960 р. до 21,6% — в 1974 р.⁴ Процес підвищення питомої ваги населення у невиробничій сфері є закономірним наслідком політики партії, спрямованої на якнайповніше задоволення матеріальних і культурних потреб трудящих.

Прискореними темпами зростали валовий суспільний продукт і національний дохід Української РСР, економіка якої становить нерозривну частину єдиного загальносоюзного народногосподарського комплексу. Обсяг валового суспільного продукту збільшився в республіці з 111,5 млрд. крб. у 1970 р. до 147,9 млрд. крб. — в 1975 р., або на 32,6%. Національний дохід зріс майже на 28%⁵.

Основний метод розподілу матеріальних благ при соціалізмі — оплата за працю, коли частка кожного трудівника у фонді спожи-

⁴ Украинская ССР в цифрах в 1974 г. Краткий статистический справочник, К., 1975, стор. 151.

⁵ «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 2.

вання встановлюється пропорціонально до його трудового внеску. А найважливішу форму оплати за працю становить заробітна плата. В першій половині 1975 р. кількість трудівників, які одержували її (без військовослужбовців), перевищила в нашій країні 100 млн. чол.⁶

Фонд заробітної плати використовується державою у двох напрямках. По-перше, з метою збільшення чисельності робітників і службовців в міру надходження нового поповнення працездатного населення, оскільки кожна радянська людина має гарантоване Конституцією СРСР право на працю, і її праця потрібна для неухильно зростаючого народного господарства; по-друге, для підвищення середньої заробітної плати. В умовах розвинутого соціалізму, коли шляхи екстенсивного розвитку економіки поступово вичерпуються, у збільшенні обсягів виробництва матеріальних благ особливо велику роль відіграє не приріст робочої сили, а піднесення продуктивності праці. Тому основна частка приросту фонду заробітної плати спрямовується на забезпечення зростання середньої зарплати.

Збільшення ставок і окладів заробітної плати дає можливість вдосконалювати технічне нормування, добиватися підвищення продуктивності праці, активніше впливати на її ефективність. Партія вимагає так будувати заробітну плату, щоб кожний працівник, як підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев на XV з'їзді профспілок (березень 1972 р.), відчував її пряму залежність від свого внеску у виробничі успіхи колективу⁷.

З 1957 до 1968 р. мінімальні розміри заробітної плати робітників і службовців зростали тричі. У дев'ятій п'ятирічці здійснено четверте підвищення їх — до 70 крб. на місяць, з одночасним збільшенням ставок і окладів середньооплачуваних категорій працівників. Воно почалося у 1971 р. з робітників і службовців залізничного транспорту і продовжувалося рік у рік в галузях матеріального виробництва по окремих економічних районах країни. Разом з тим у 1972 р. було підвищено на 20% заробітну плату вчителям і лікарям, ще більше — вихователям дитячих дошкільних закладів. При підвищенні ставок й окладів скасовувалися податки із заробітків до 70 крб. на місяць і знижувалися ставки податків при зарплаті до 90 крб. на місяць. Перегляд заробітної плати в усіх галузях народного господарства згідно з проектом ЦК КПРС до XXV з'їзду партії «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» завершується в десятій п'ятирічці⁸.

В результаті переходу на нові умови оплати праці середня заробітна плата зросла протягом дев'ятої п'ятирічки у кожного другого робітника і службовця. Одночасно вона збільшувалась і в міру підвищення продуктивності праці та кваліфікації трудівників. Загалом середньомісячна зарплата працівників народного господарства України дорівнювала (в крб.)⁹:

1958 р.	76,7
1965 р.	93,0
1970 р.	115,2
1975 р.	134,1

Друга форма оплати за працю — заробітки колгоспників у громадському господарстві артілей. Одним з показників ефективності аг-

⁶ «Правда», 20 липня 1975 р.

⁷ Див. Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 455.

⁸ «Радянська Україна», 14 грудня 1975 р.

⁹ За даними статистичних щорічників «Народне господарство Української РСР». Відомості 1975 р. див. «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 8.

рарної політики Комуністичної партії є постійне зростання оплати праці в колгоспах, яке за своїми темпами випереджає підвищення заробітної плати робітників і службовців. За десятиріччя — 1961—1970 рр. — остання зросла в 1,5 раза, а оплата праці колгоспників — в 2,6 раза¹⁰. У дев'ятій п'ятирічці ця тенденція не змінилася. Зокрема, в Українській РСР заробітки робітників за 1971—1975 рр. підвищилися на 16,4%, а колгоспників — на 29%¹¹.

Випереджаючі темпи оплати праці колгоспників є одним з основних шляхів підтягування рівня життя селян до рівня життя робітників. Середня оплата праці в колгоспах Української РСР зросла з 23,7 крб. на місяць у 1960 р. до 86 крб. — в 1975 р.¹² При порівнянні її з розмірами заробітної плати у промисловості потрібно мати на увазі, що сільському господарству властива сезонність виробництва і за кількістю відпрацьованих днів воно поступається перед індустріальними галузями. Важливо відмітити й те, що частину свого робочого часу колгоспник віддає підсобному господарству, яке в його сімейному бюджеті відіграє досить істотну роль, тимчасом як у абсолютної більшості робітників промисловості підсобного господарства нема, і зарплата становить майже єдине джерело їх доходів. Порівняння оплати праці в колгоспах із заробітною платою в радгоспах більш прийнятне. Виявляється, що у 1960 р. колгоспник одержував приблизно половину заробітку працівника радгоспу, а в 1975 р. — три чверті.

XXIV з'їзд КПРС у резолюції на Звітну доповідь ЦК підкреслив необхідність забезпечувати зростаючий в результаті збільшення заробітків населення платоспроможний попит при стабільному рівні державних роздрібних цін і зниженні цін на окремі товари в міру зростання їх виробництва і нагромадження необхідних ресурсів¹³. Директиву з'їзду було виконано в повному обсязі. Вже протягом тривалого періоду зберігаються на незмінному рівні ціни на основні продовольчі товари (хліб, цукор, молоко, м'ясо та ін.). З 1928 р. не змінюються ставки квартирної плати, яка зараз покриває тільки третину сукупних витрат на утримання житлового фонду. Дуже низькими залишаються тарифи комунальних і транспортних послуг (хоч в багатьох містах внаслідок значного зростання витрат на робочу силу та інших експлуатаційних видатків трамвайно-тролейбусне господарство стало нерентабельним). На деякі групи непродовольчих товарів (телевізори, мотоцикли, пральні машини тощо) ціни протягом п'ятирічки знижені. Разом з тим підвищено ціни на окремі товари — прикраси та вироби із золота, срібла і самоцвітів, певні види рибних консервів і хутра (внаслідок обмеженості природних ресурсів при постійно зростаючому попиті), спиртні напої (з метою обмеження споживання).

Курс на підвищення заробітків при стабільному рівні роздрібних цін і тарифів, який забезпечує радянському народові постійне підвищення матеріального добробуту, особливо наочно свідчить про переваги соціалізму на фоні глибокої економічної кризи у світі капіталу. В 1974 р. вона привела до величезного зростання безробіття і надзвичайно посилила інфляцію, яка вже стала постійним явищем на всіх стадіях циклічного розвитку капіталістичних країн. Підвищення вартості життя внаслідок інфляції відбувалося у наймогутніших з них в економічному відношенні такими темпами (у % до попереднього року)¹⁴:

¹⁰ «Коммунист», 1974, № 9, стор. 73.

¹¹ «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 8.

¹² Там же.

¹³ Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 225.

¹⁴ «Під прапором ленінізму», 1975, № 21, стор. 74.

	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1974 р.
США	4,3	3,3	6,2	11,0
Японія	6,1	4,5	11,7	22,6
ФРН	5,3	5,5	6,9	7,0
Великобританія	9,4	7,1	9,2	16,0
Франція	5,5	5,9	7,3	13,7

У 1975 р. відбувся дальший істотний спад капіталістичного виробництва, наслідки якого лягли на плечі трудящих. Кількість офіційно зареєстрованих повністю безробітних у розвинутих капіталістичних країнах перевищила 15 млн. чол., що в півтора раза більше, ніж у попередньому році¹⁵. Ще більше посилилася інфляція.

Поряд з оплатою за працю радянські люди користуються суспільними фондами споживання, які становлять одне з визначних соціальних завоювань Великого Жовтня. З цих фондів фінансуються витрати на розвиток освіти й охорони здоров'я, на матеріальне забезпечення непрацюючих членів суспільства. За допомогою фондів споживання перерозподіляється частина національного доходу на користь порівняно менш забезпечених груп населення, створюються усім рівні можливості для задоволення соціальних та інтелектуальних потреб. Еволюція суспільних фондів споживання відбувається в напрямку додержання комуністичного принципу розподілу благ за потребою, незалежно від кількості і якості праці. Програма КПРС відзначає: «...В міру просування до комунізму, особисті потреби все більше задовольнятимуться за рахунок суспільних фондів споживання, темпи їх зростання перевищать темпи збільшення індивідуальної оплати по праці»¹⁶. Згідно з програмним положенням зростання суспільних фондів споживання у дев'ятій п'ятиріччі відбувалося випереджаючими темпами.

В Українській РСР одержувані населенням виплати і пільги з суспільних фондів споживання дорівнювали в 1970 р. 11,8 млрд. крб., а в 1975 р. — 16,1 млрд. крб. В розрахунку на душу населення вони зросли з 113 крб. в 1960 р. до 251 крб. — в 1970 р. і 329 крб. — в 1975 р.¹⁷ Найбільші суми з суспільних фондів споживання — більше третини їх обсягу — використовуються нині на пенсійне забезпечення. Це пояснюється частково змінами у віковій структурі радянського суспільства (на Україні частка осіб у віці понад 60 років збільшилася з 14% в 1970 р. до 15,4% — в 1974 р.)¹⁸, а головним чином заходами Радянської держави щодо збільшення розміру пенсій. У відповідності з Директивами XXIV з'їзду КПРС з червня 1971 р. наполовину зросли мінімальні розміри пенсій по старості для робітників і службовців, на дві третини — для колгоспників. Одночасно підвищено пенсії колгоспникам по інвалідності і в разі втрати годувальника. На останніх поширено умови нарахування пенсій, встановлені для робітників і службовців. З грудня 1973 р. збільшено розміри пенсій сім'ям військовослужбовців, що втратили годувальника, а з грудня 1974 р. — всім іншим сім'ям, що втратили годувальника, а також інвалідам. У 1975 р. здійснено заходи для збільшення пенсій і поліпшення матеріального становища інвалідів Вітчизняної війни і сімей загиблих воїнів. В республіці у 1975 р. буде витрачено на виплату пенсій і допомоги понад 5,4 млрд. крб. проти 3,4 млрд. крб. — у 1970 р.¹⁹

¹⁵ «Правда», 3 грудня 1975 р.

¹⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 80.

¹⁷ Народне господарство Української РСР в 1970 році. Статистичний щорічник, К., 1971, стор. 395; «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 9.

¹⁸ Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 9.

¹⁹ «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 24.

Розвиток радянської системи пенсійного забезпечення свідчить про історичні переваги соціалізму над капіталізмом. В капіталістичних країнах фонди соціального страхування утворюються в більшій своїй частині не за рахунок державних бюджетів, а з відрахувань від заробітної плати самих робітників, іноді досить великих. У ФРН, наприклад, для одержання права на пенсію чи допомогу по тимчасовій непрацездатності трудящі повинні відраховувати із свого щомісячного заробітку 13,5%. При цьому в багатьох розвинутих капіталістичних державах пенсії чоловікам і жінкам виплачуються тільки з 65 років, а то й пізніше.

В нашій країні величезні кошти витрачаються на народну освіту. Навчання школяра в загальноосвітній школі коштує державі 120 крб., учня технікуму — 500 крб., а студента вищого учбового закладу — до 900 крб. на рік. Протягом п'ятирічки поліпшено матеріальні й житлово-побутові умови студентів і учнів технікумів та техпрофучилищ. Зокрема, в 1972 р. за рахунок суспільних фондів споживання значно підвищено розміри стипендій: студентам вузів — в середньому на 25%, учням середніх спеціальних навчальних закладів і профтехучилищ — на 50%. Запроваджено більш високий мінімум стипендій для аспірантів.

Радянське суспільство бере на себе дедалі більшу частку витрат, пов'язаних з утриманням і вихованням підростаючого покоління. В дев'ятій п'ятирічці встановлено стопроцентну оплату відпусток по вагітності і родах усім жінкам, які працюють, незалежно від їх трудового стажу, збільшено (з 3 до 7 днів, а одиноким матерям — до 10 днів) тривалість виплати допомоги в розмірі повного заробітку по догляду за хворою дитиною. Вперше з листопада 1974 р. запроваджено допомогу на дітей в малозабезпечених сім'ях, в результаті чого створюються більш рівні умови для виховання всіх дітей і підлітків. У бюджеті СРСР 1975 р. на це асигновано 1,8 млрд. крб.²⁰ Допомога виплачується щомісяця в розмірі 12 крб. на кожну дитину до досягнення нею восьмирічного віку.

Важливою формою державної допомоги з суспільних фондів є виховання дітей в яслах і дитячих садках. Утримання дитини в дитсадку коштує до 400 крб. на рік, з яких батьки сплачують тільки 110 крб. Зараз приблизно кожна третя дитина у віці до 7 років виховується в дошкільних закладах. Але їх не вистачає, через що чимало жінок не можуть брати участі в суспільному виробництві. Внаслідок відставання темпів будівництва дитячих дошкільних закладів від дуже високих темпів житлового будівництва у Києві забезпеченість місцями в яслах і садках за п'ятирічку навіть знизилася з 61 до 57%²¹. У виступі В. В. Щербицького на вересневому (1975 р.) Пленумі ЦК Компартії України підкреслювалося, що завдання повного задоволення потреб у дитячих дошкільних закладах повинно бути розв'язане протягом найближчих двох-трьох років²².

Починаючи з дев'ятої п'ятирічки у населення з'явилося ще одне джерело доходів. За рішенням XXIV з'їзду КПРС достроково розпочато погашення облігацій державних позик, відстрочене у 1958 р. на 20 років. В 1974—1975 рр. держава виділила по мільярду карбованців на погашення конверсійної двопроцентної позики 1948 р. Всі облігації,

²⁰ Засідання Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання. Друга сесія. Стенографічний звіт, М., 1975, стор. 23.

²¹ «Вечірній Київ», 4 грудня 1975 р.

²² «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 43.

що є у населення (на суму 25,8 млрд. крб.), передбачено погасити до 1990 р., тобто на шість років раніше встановленого строку.

Найбільш узагальнюючий показник матеріального добробуту — рівень реальних доходів на душу населення, в якому враховано всі види грошових надходжень, а також приріст суспільних фондів колективного користування, зміни в податках і роздрібних цінах. Політика Комуністичної партії в галузі доходів спирається на програмне положення про необхідність скорочення різниці між доходами селян і робітників, низькооплачуваних і високооплачуваних трудящих, населення різних районів країни²³. Таке скорочення різниці в доходах відбувається в умовах їх неухильного і значного зростання. За дев'яту п'ятирічку реальні доходи трудящих СРСР в розрахунку на душу населення підвищилися на 24%. Це підвищення відчула практично кожна сім'я: адже оплату праці збільшено у понад 75 млн. чол., а за рахунок зростання пенсій, допомоги і стипендій підвищилися доходи приблизно у 40 млн. чол.²⁴ Порівняно з дореволюційним рівнем реальні доходи трудящих СРСР в середньому на одного працюючого зросли нині у робітників промисловості і будівництва — в 9,2 раза, у селян — більш як у 13 разів²⁵.

За даними органів державної статистики, які щороку обстежують 62 тис. радянських сімей з різних соціальних груп, у структурі доходної частини сімейних бюджетів робітників промисловості у дев'ятій п'ятирічці не сталося істотних змін. В сукупних доходах сім'ї заробітна плата становила від 74,4% в 1970 р. до 74,6% — в 1973 р., виплати з суспільних фондів споживання — відповідно, 22,1 і 21,8%, доходи від особистого підсобного господарства — 1,3%. Великих структурних змін не спостерігалось і в доходах сімей колгоспників. Найзначніше джерело їх доходів — оплата праці в колгоспі — має тенденцію до збільшення: 40,3% в 1970 р. і 42,0% — в 1973 р. Доходи від особистого підсобного господарства, навпаки, зменшилися з 31,9 до 29,7%. Третє за значенням джерело доходів — виплати з суспільних фондів споживання — зросло з 17,7 до 19,3%. Нарешті, досить значну частку доходів становила заробітна плата членів сім'ї, яка за роки п'ятирічки дещо зменшилася — з 8,4 до 7,5%²⁶. Порівняння доходної частини бюджетів робітників і колгоспників свідчить про істотну різницю тільки по доходах з присадибної ділянки. Важливо відзначити, що питома вага даного виду доходів знижується під впливом розвитку громадського виробництва в колгоспах. Як наслідок за джерелом засобів до існування колгоспне селянство дедалі більше зближується з робітничим класом.

Невпинне зростання доходів трудящих зумовлює відповідне збільшення їх платоспроможного попиту. Тому важливим завданням партії і уряду в галузі підвищення народного добробуту є прискорений розвиток галузей, які виробляють товари народного споживання, а також сфери обслуговування. У Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії підкреслювалося, що особливого значення набуває «завдання **забезпечення зростаючого платоспроможного попиту населення продовольчими і промисловими товарами, а також послугами**»²⁷. Виконуючи настанови з'їзду, ЦК КПРС і Радянський уряд приділили винят-

²³ Див. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 80.

²⁴ Основні напрями розвитку народного господарства УРСР на 1976—1980 роки. Проект ЦК КПРС до XXV з'їзду. — «Радянська Україна», 14 грудня 1975 р.

²⁵ СССР в цифрах в 1974 году. Краткий статистический справочник, М., 1975, стор. 44.

²⁶ Народное хозяйство СССР в 1973 году, стор. 632.

²⁷ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 51.

кову увагу задоволенню платоспроможного попиту трудящих. У великих масштабах було здійснено технічне переозброєння і введено нові потужності в галузях легкої і харчової промисловості, які виробляють три чверті загального обсягу товарів народного споживання. До виготовлення цих товарів у дев'ятій п'ятирічці залучено майже всі підприємства важкої індустрії. Більше половини загального виробництва товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку на Україні тепер припадає на дані підприємства²⁸.

Партія і уряд прийняли ряд постанов, спрямованих на корінне поліпшення якості й асортименту виробів, значне збільшення виробництва товарів із Знаком якості. В 1974 р. ЦК КПРС розглянув питання про роботу партійних, радянських і господарських органів Української РСР по виконанню постанов партії і уряду щодо прискорення розвитку виробництва товарів широкого вжитку. У прийнятій постанові Центральний Комітет вказав на необхідність зосередити увагу на прискоренні освоєння нових і повнішому використанні діючих виробничих потужностей, скороченні простоїв устаткування, ліквідації втрат робочого часу, посиленні роботи, спрямованої на розвиток творчої ініціативи працівників і колективів, пов'язаних з виробництвом продукції народного споживання. Реалізація даної постанови сприяла збільшенню випуску цих товарів. Проте, як відзначалося у доповіді О. П. Ляшка на вересневому (1975 р.) Пленумі ЦК Компартії України, накреслені заходи по виконанню постанови були виконані не повністю. Зокрема, якість ряду товарів низька, останні не відповідають попиту населення за асортиментом, зовнішнім виглядом, модою²⁹.

Промисловість Української РСР у дев'ятій п'ятирічці розвивалася успішно. Понад річні плани реалізовано продукції на суму 6,2 млрд. крб., близько половини її — товари народного споживання. Істотних успіхів досягло також сільське господарство. Розроблена партією комплексна програма його прискореного розвитку послідовно втілювалася у життя. Було освоєно великі капіталовкладення, виділені державою на зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, комплексну механізацію, хімізацію і меліорацію земель, забезпечено дальші зрушення у спеціалізації і кооперуванні. Незважаючи на винятково несприятливі погодні умови 1972 і 1975 рр., приріст виробництва зерна, м'яса, молока і яєць одержано на рівні Директив XXIV з'їзду КПРС³⁰.

З виробництвом тісно пов'язане споживання. В розрахунку на душу населення річне споживання основних продовольчих продуктів на Україні змінювалося так (в кг)³¹:

	1955 р.	1970 р.	1974 р.	Норма
м'ясо і м'ясопродукти	30	49	58	82
молоко і молочні продукти	174	311	330	434
яйця (штук)	92	156	202	292
риба і рибопродукти	7,1	15,9	16,9	18,2
овочі і баштанні	...	103	110	146
цукор	15,7	41,4	45,2	36,5
картопля	162	156	149	97
хлібопродукти	184	155	149	120

²⁸ «Комуніст України», 1974, № 9, стор. 16.

²⁹ «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 20.

³⁰ В. В. Щербіцький. Підготовка до XXV з'їзду КПРС — бойовий огляд усієї нашої роботи. — «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 40.

³¹ Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 419; Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 167. Норма наводиться за даними книги: В. Е. Комаров, У. Т. Чернявский. Доходы и потребление населения СССР, М., 1973, стор. 113.

Наведені дані відбивають прогресивні зміни в структурі харчування трудящих. Хліб і картопля, які були в минулому основними продуктами, споживаються дедалі менше, тимчасом як кількість споживаних м'ясо-молочних виробів, овочів і цукру різко зростає. Однак порівняно з діючою нормою Інституту харчування АМН СРСР структура споживання вимагає вдосконалення, що пов'язано з дальшим розвитком сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості.

Забезпеченість населення промисловими товарами тривалого користування протягом п'ятирічки в розрахунку на 100 сімей змінилася так (в шт.) ³²:

	1970 р.	1975 р.
телевізори	48	72
радіоприймачі і радіоли	55	60
холодильники побутові	26	54
пральні машини	44	59
електропилососи	10	18
автомобілі легкові	2	4,8

Отже, в роки дев'ятої п'ятирічки сталися істотні зрушення. Великою мірою це пов'язано із завершенням суцільної електрифікації сільської місцевості, де живе нині 40% населення республіки. Якщо раніше в торгівлі був асортимент типово «міських» і «сільських» товарів, то тепер село купує всі ті товари, що й місто.

Структурні зміни у видатковій частині сімейних бюджетів показові, хоч порівняно незначні, оскільки охоплено обмежений період, за який є дані. Витрати на харчування за 1970—1973 рр. скоротилися в бюджетах робітників промисловості з 35,7 до 34,2%, а в бюджетах колгоспників, — відповідно, з 40,4 до 36,9%. Натомість витрати на придбання тканин, одягу, предметів побуту і культури зросли у перших з 21,6 до 22,2%, а у других з 22,4 до 22,5% ³³. Зниження частки витрат на харчування при підвищенні його якості — загальновизнаний показник поліпшення добробуту: після досягнення певної межі, зумовленої фізіологічними нормами, ці витрати перестають зростати в абсолютному виразі і при дальшому збільшенні загальних витрат починають відносно зменшуватися.

Ще один висновок з аналізу сімейних бюджетів, що заслуговує на увагу: збільшення за 1970—1973 рр. частки нагромаджуваних коштів (у робітників — з 4,6 до 5,8%, у колгоспників — з 10,6 до 13,4% ³⁴). Як правило, нагромадження коштів набуває форми вкладу в ощадкасу. За даними ЦСУ УРСР, сума вкладів населення республіки в ощадних касах наприкінці 1974 р. досягла 16 млрд. крб. проти 9,1 млрд. крб. — в 1970 р. і 3,5 млрд. крб. — в 1965 р., а середній розмір вкладу зріс, відповідно, з 312 до 567 і 768 крб. ³⁵ Отже, нагромаджені суми швидко зростають, відображаючи загальний процес підвищення реальних доходів трудящих.

Здебільшого населення заощаджує гроші на придбання предметів тривалого користування, виконання побутових обрядів (наприклад, весілля), туристичні поїздки тощо. Однак у зростанні вкладів в ощадкасах певну роль відіграє і так званий «відкладений попит», зумовлений дефіцитом товарів високої якості. Незбалансованість між попитом і пропонуванням товарів має місце при нагромадженні у магазинах і на складах великої кількості товарів, якими ніхто не цікавиться. Як відзначав В. В. Щербицький на січневому (1975 р.) Пленумі ЦК

³² «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 9.

³³ Народное хозяйство СССР в 1973 году, стор. 632—633.

³⁴ Там же.

³⁵ Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 166.

Компартії України, «сьогодні наших людей цікавить не взагалі одяг чи взуття — за кількістю їх досить, нам потрібні сучасні, модні, добротні вироби»³⁶.

Для балансування попиту і пропонування в умовах швидкого зростання реальних доходів важливо не тільки підвищувати якість товарів народного споживання, а й утворити нові великі канали витрат. Для цього, мабуть, доцільно ширше залучати кошти населення до розв'язання житлової проблеми, продовжувати налагодження виробництва засобів особистого транспорту (автомашини, катери тощо) з розгорнутою системою його обслуговування, розпочати масове виготовлення товарів народного споживання, особливо високої якості, при розширенні асортименту добротних, але дешевих виробів, більше випускати різноманітної побутової техніки³⁷.

За роки дев'ятої п'ятирічки на розвиток побутового обслуговування в країні було витрачено близько 2 млрд. крб., у тому числі в УРСР — до 340 млн. крб. Служба побуту одержала понад мільйон одиниць технологічного обладнання³⁸. Обсяг її послуг в цілому по республіці зріс в 1,7 раза, і зокрема в сільській місцевості — у 2 рази³⁹. В розрахунку на душу населення річний обсяг побутових послуг перевищив 25 крб.⁴⁰

Житлово-комунальне господарство в містах і селищах перетворилось у велику інженерну галузь. На його частку припадає нині чверть вартості основних фондів СРСР⁴¹. За роки дев'ятої п'ятирічки тільки на житлове будівництво було витрачено понад 75 млрд. крб. Це дало змогу ввести в експлуатацію в півтора раза більше житлової площі, ніж за всі п'ятирічки від першої до четвертої включно, разом узяті. Поліпшено житлові умови 56 млн. радянських людей. Більше 90% нових квартир надано окремим сім'ям (20 років тому тільки 30% новоселів одержували окремі квартири). В 1974 р. уже понад 70% робітників і службовців країни проживали в окремих квартирах⁴².

Велику програму житлового будівництва виконано на Україні. Як і передбачалося планом, у дев'ятій п'ятирічці було введено в дію 98 млн. кв. м житла проти 96 млн. — у восьмій п'ятирічці і 95 млн. — в 1961—1965 рр. Всього побудовано близько 2 млн. квартир, що дало змогу поліпшити житлові умови майже 9 млн. чол.⁴³ Зокрема, у столиці республіки за минулу п'ятирічку введено стільки нової житлової площі, скільки її всього було перед Великою Вітчизняною війною.

З 1972 р. розпочався перехід до будівництва житла за поліпшеними проектами. В серпні 1975 р. ЦК КПРС розглянув, як виконується постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по поліпшенню якості житлово-цивільного будівництва» (травень 1969 р.), і відзначив, що поліпшилися якість будівництва, забудова і благоустрій міст і сіл⁴⁴. В нових типових проектах кращими стали архітектура і зовнішнє оздоблення будинків, збільшено площу квартир, вдосконалено розташування основних і підсобних приміщень. Зокрема, у житловому будинку 96-ї серії, яку освоюють київські будівельники, площа

³⁶ «Радянська Україна», 15 січня 1975 р.

³⁷ «Коммунист», 1974, № 9, стор. 68.

³⁸ «Экономическая газета», 1975, № 43, стор. 2.

³⁹ «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 22.

⁴⁰ Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 175.

⁴¹ «Экономическая газета», 1975, № 31, стор. 2.

⁴² «Партийная жизнь», 1975, № 20, стор. 21.

⁴³ Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 170; «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 7, 17.

⁴⁴ «Під прапором ленінізму», 1975, № 22, стор. 8.

двокімнатної квартири становить 52 кв. м, висоту кімнат збільшено на 10 см. Повний перехід до нових проектів передбачено у 1980 р.

Однак в житловому будівництві залишається ще чимало недоліків. На вересневому (1975 р.) Пленумі ЦК Компартії України серед негативних фактів було названо такі: форсування в ряді обласних центрів висотного будівництва, яке призводить до подорожчання житла і відповідного зменшення загальної житлової площі, недоосвоєння виділених державних і кооперативних коштів, невиправдане знесення придатного житла, повільні темпи спорудження будинків для малосімейних і т. п.⁴⁵

Великими є здобутки дев'ятої п'ятирічки у розвитку комунального господарства. Капітальні вкладення на спорудження комунальних об'єктів на Україні становили 2,5 млрд. крб. проти 1,9 млрд. крб. — у восьмій п'ятирічці. Наближається до завершення побудова водопровідних мереж в містах республіки. На початок 1976 р. 95% міст забезпечено централізованим водопостачанням, 71% — каналізацією⁴⁶. Виконано великі роботи по озелененню. На одного міського жителя тепер припадає в середньому 225 літрів води на добу, понад 30 кв. м зелених насаджень⁴⁷.

Особливо прискореними темпами відбувається газифікація квартир, яка поряд з електрифікацією несе з собою справжню революцію в побуті. Кількість газифікованих квартир з 4883 тис. у 1970 р. зросла до 8472 тис. — в середині 1975 р., в тому числі на селі — з 854 тис. до 2493 тис. Газифіковано три чверті міського і майже 40% сільського житлового фонду (в 1970 р. на селі було газифіковано лише 12,9% будинків)⁴⁸.

За роки п'ятирічки тролейбусний рух відкрито ще в десяти містах УРСР. Почала діяти перша лінія харківського метрополітену. Встановлено близько мільйона телефонних апаратів, їх кількість на 100 чол. міського населення досягла 9,5 проти 6,6 — в 1970 р. Автоматичний двобічний зв'язок налагоджено між Києвом і всіма обласними центрами. Однак попит населення на послуги зв'язку повністю ще не задоволено⁴⁹.

Наслідуючи приклад москвичів, трудящі республіки дедалі ширше розгортають рух за міста і села високопродуктивної праці, високої культури і зразкового громадського порядку. Великого поширення набуло комплексне соціально-економічне планування розвитку міст, районів і областей, яке вперше виникло в роки восьмої п'ятирічки в Ленінграді.

Значну увагу партія і уряд приділяють розв'язанню проблеми подолання істотних відмінностей між містом і селом. Набирає сили процес перебудови сіл в поселення міського типу, що поєднують у собі всі побутові зручності міського життя з перевагами життя на селі, до якого тягнуться городяни під час відпусток. Здійснюються заходи для налагодження транспортних комунікацій. За дев'яту п'ятирічку на Україні збудовано і реконструйовано до 27 тис. км автомобільних шляхів з твердим покриттям, що значно більше, ніж передбачалося планом. Тепер 92% центральних садиб колгоспів і радгоспів мають під'їзди з твердим покриттям⁵⁰.

⁴⁵ «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 18, 42, 43.

⁴⁶ Там же, стор. 19.

⁴⁷ «Правда України», 12 листопада 1975 р.

⁴⁸ Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 172; «Радянська Україна», 24 липня 1975 р.; «Економіка Радянської України», 1975, № 1, стор. 3.

⁴⁹ «Комуніст України», 1975, № 10, стор. 22; «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 7.

⁵⁰ «Економіка Радянської України», 1975, № 11, стор. 7.

Розвивалася далі мережа підприємств торгівлі і побутового обслуговування на селі. Для більшості сіл і центральних садиб колгоспів і радгоспів розроблено проекти забудови. Створено 6 експериментальних показових сіл, тривають роботи по будівництву ще 34 таких сіл.

Комуністична партія виявляє безустанне піклування про здоров'я трудящих. На поліпшення умов праці в нашій країні виділяються щороку мільярди карбованців. Радянська промисловість має найнижчі в світі показники виробничого травматизму. В кожній галузі народного господарства, в більшості виробничих колективів розроблено перспективні комплексні плани поліпшення умов праці. Виконання заходів, накреслених у цих планах, передбачено колективними договорами⁵¹.

Кількість лікарів у розрахунку на 10 тис. чол. населення становила на Україні в 1974 р. 30,9, що значно більше, ніж у ФРН, США та Франції, і рівно удвоє перевищує показники Великобританії та Японії⁵². А всього в Радянському Союзі працює чверть усіх лікарів світу. В останні роки наша країна вийшла на одне з перших місць на земній кулі по забезпеченню населення лікарняними ліжками. Весь їх приріст у п'ятиріччі є результатом будівництва нових приміщень.

У 1972 р. підвищено норми витрат на харчування хворих і норми видачі медикаментів. Поліпшено якість лікувальної допомоги, оснащення медичних закладів сучасною апаратурою, культуру медичного обслуговування. В роботі органів охорони здоров'я дедалі більше місця займають питання профілактичної медицини і соціальної гігієни.

Дев'ята п'ятирічка — новий етап у надзвичайно відповідальній справі охорони навколишнього середовища, від чого залежить здоров'я нинішнього і майбутніх поколінь. В умовах сучасної науково-технічної революції масштаби народногосподарської діяльності людини набули планетарного характеру і без серйозних запобіжних заходів можуть завдати величезної шкоди навколишньому середовищу. Тому Комуністична партія і Радянський уряд прийняли, починаючи з 1972 р., ряд принципово важливих актів і постанов, зокрема: Основи земельного і водного законодавства Союзу РСР і союзних республік, Основи законодавства про надра, «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів» та ін. З 1974 р. у народногосподарському плані розробляється новий розділ «Охорона природи і раціональне використання природних ресурсів». В ньому сконцентровані й узагальнені завдання по охороні водних ресурсів, повітряного басейну, лісових ресурсів, відтворенню рибних запасів, охороні надр і раціональному використанню мінеральних багатств⁵³. У 1974 р. державні капіталовкладення на охорону і раціональне використання природних ресурсів становили 1,3 млрд. крб.⁵⁴ Крім того, значні кошти для цієї мети виділили промислові підприємства, колгоспи і радгоспи. Основа частина асигнувань йде на будівництво очисних споруд.

Таким чином, здійснені за дев'яту п'ятирічку заходи в галузі підвищення матеріального добробуту трудящих відзначаються величезними масштабами і комплексністю. Партія послідовно втілює в життя програмне положення: **«забезпечити в Радянському Союзі найвищий життєвий рівень порівняно з будь-якою країною капіталізму»**⁵⁵.

Новий п'ятирічний план, який затверджується нині XXV з'їздом КПРС, означатиме дальший істотний крок у справі підвищення мате-

⁵¹ «Правда України», 13 листопада 1975 р.

⁵² Украинская ССР в цифрах в 1974 г., стор. 37, 178.

⁵³ Засідання Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання. Друга сесія, стор. 26.

⁵⁴ СССР в цифрах в 1974 году, стор. 26.

⁵⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 79.

ріального добробуту трудящих. У проєкті ЦК КПРС «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» передбачено на основі зростання економіки і підвищення ефективності суспільного виробництва збільшити доходи населення, підвищити рівень і вдосконалити структуру споживання, повніше задовольнити попит трудящих на товари народного споживання. Планується довести середню заробітну плату робітників і службовців не менш як до 170 крб. на місяць, що означає її збільшення на 16—18%, підвищити доходи колгоспників від громадського господарства колгоспів у середньому на 24—27%, а виплати і пільги населенню за рахунок суспільних фондів споживання — на 28—30%. Буде розпочато новий етап підвищення мінімальної заробітної плати, ставок та окладів робітників і службовців. Передбачено далі поліпшення умов і охорони праці, зокрема працюючих жінок. Розширюється мережа дошкільних закладів, шкіл і груп з подовженням дня. Створюються умови для скорочення затрат часу на ведення домашнього господарства шляхом розвитку побутового обслуговування, громадського харчування і т. д. Заплановано далі зближення соціального забезпечення колгоспного селянства, робітників і службовців, при підвищенні мінімальних розмірів пенсій по старості. Розширюються пільги по пенсійному забезпеченню багатодітних матерів. Курс на стабільність державних роздрібних цін у десятій п'ятирічці буде збережено. Як і раніше, передбачено постійне розширення й оновлення асортименту, поліпшення якості товарів, збільшення випуску товарів, які користуються підвищеним попитом.

Десяту п'ятирічку розроблено як складову частину генеральної перспективи розвитку народного господарства на 1976—1990 рр. У виступі перед виборцями 14 липня 1974 р. Л. І. Брежнев відзначив, що протягом трьох наступних п'ятирічок ми повинні будемо добитись повного достатку високоякісних продуктів харчування, товарів народного споживання, широкого розвитку сфери послуг і відповідного зростання реальних доходів населення⁵⁶. Запорукою здійснення цих планів партії є могутній розквіт радянської економіки, успішне будівництво в Радянському Союзі комуністичного суспільства.

⁵⁶ Див. Л. І. Брежнев. Все для блага народу, в ім'я радянської людини, К., 1974, стор. 9.

С. В. Кульчицкий

ПОВЫШЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ СОВЕТСКОГО НАРОДА В ДЕВЯТОЙ ПЯТИЛЕТКЕ

Резюме

В статье изложены основные итоги деятельности Коммунистической партии по обеспечению роста жизненного уровня советского народа в 1971—1975 годах и перспективы дальнейшей работы в этом направлении, намеченные в проекте ЦК КПСС к XXV съезду партии «Основные направления развития народного хозяйства СССР на 1976—1980 годы».

S. V. Kulchickij

THE IMPROVEMENT OF MATERIAL WELL-BEING OF THE SOVIET WORKING PEOPLE DURING THE NINTH FIVE-YEAR PLAN PERIOD

Summary

The paper sums up the activities of the Communist Party aimed at providing for the growth of living standards of the Soviet people in 1971—1975 and presents the prospects of further work in this directions outlined in the draft of the CC CPSU to the 25th Congress of the Party "The Main Directions of the Economic Development of the USSR for 1976—1980".

ТРУДОВІ ЗВЕРШЕННЯ КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ
(1971—1975 рр.)

XXIV з'їзд КПРС багато уваги приділив ролі молоді, зокрема її передового загону — Ленінському комсомолу, в здійсненні Директив з'їзду по п'ятирічному плану розвитку народного господарства країни на 1971—1975 рр. З'їзд підкреслив, що «перед молоддю, якій завжди властиве почуття нового, відкривається найширше поле для прикладення ентузіазму, енергії, знань, і вона повинна бути в перших лавах у боротьбі за створення нової, досконалої техніки, за наполегливе впровадження її в усі галузі народного господарства і підвищення продуктивності та культури праці, за утвердження в повсякденному житті нових, справді комуністичних суспільних відносин і високих принципів комуністичної моралі»¹.

Ставлячи перед Ленінським комсомолом — резервом і бойовим помічником партії завдання загальнодержавного значення, XXIV з'їзд КПРС виходив з оцінки ролі молоді, яка є могутньою творчою силою у всенародній боротьбі за комунізм. Молоді люди віком до 30 років становлять більше половини населення нашої країни. Вони працюють у вирішальних галузях народного господарства². На початку дев'ятої п'ятирічки в Українській РСР молодь становила 54% працюючих у промисловості, 60 — у будівництві, 46% — на транспорті, близько половини спеціалістів народного господарства, діячів науки і культури. У сфері матеріального виробництва працювало майже 2 млн. комсомольців³.

Роки дев'ятої п'ятирічки були роками великих соціальних зрушень, інтенсивного нарощування економічної і науково-технічної могутності, дальшого зміцнення обороноздатності Радянського Союзу.

Б єдиному строю, у тісній взаємодії з усіма братніми народами трудящі Радянської України з честю виконують накреслення партії. За роки дев'ятої п'ятирічки в республіці було споруджено 300 великих промислових підприємств. Серед них — Запорізька і Вуглегірська ДРЕС, прокатний стан «3600» на ждановському заводі «Азовсталь», найбільша у світі домна № 9 на Криворізькому металургійному заводі, Донецький бавовняний комбінат, багато підприємств машинобудівної, харчової та інших галузей промисловості.

19 вересня 1975 р. республіка виконала завдання п'ятирічки по загальному обсягу промислового виробництва⁴. Вагомий внесок у досягнення цієї трудової перемоги внесла радянська молодь, її передовий авангард — Ленінський комсомол.

Комуністична партія завжди дбайливо виховувала, вела комсомол дорогами революції, бойових і трудових звершень, підтримувала його цінні починання, довіряла йому найскладніші й найвідповідальніші ді-

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, стор. 339.

² Див.: Там же, стор. 85; Молодь і суспільний прогрес, К., 1970, стор. 217.

³ XXI з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1970, стор. 65; «Комуніст України», 1972, № 2, стор. 57.

⁴ «Радянська Україна», 7 листопада 1975 р.

лянки господарського і культурного будівництва. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв у виступі на XVII з'їзді ВЛКСМ говорив: «Довіряти молодим, спиратися на властиві молоді ентузіазм і благородне прагнення працювати на загальну користь і разом з тим допомагати правильно орієнтуватися в житті, озброювати молодь знаннями і досвідом старших поколінь — завжди було в традиціях комуністів... Батьківщина, партія вірять у молоде покоління, і життя показало: в будь-якій справі на комсомол можна сміливо поклатися»⁵.

Окрилені довір'ям партії, слідуючи заповітам В. І. Леніна, комсомольські організації республіки, як і всієї країни, активно залучали юнаків та дівчат до трудової діяльності.

Важливу роль у перебудові роботи комсомольських організацій, посиленні їх авангардної ролі в справі виконання планів п'ятирічки відіграли IV пленум ЦК ВЛКСМ (квітень 1971 р.), який обговорив питання «Про підсумки XXIV з'їзду КПРС і завдання комсомолу по виконанню його рішень», та IV пленум ЦК ЛКСМУ (квітень 1971 р.), який прийняв постанову «Про підсумки роботи XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду Компартії України і завдання комсомольських організацій республіки»⁶.

IV пленум ЦК ВЛКСМ визначив першочергові завдання комсомольських організацій: мобілізація комсомольців, юнаків і дівчат на боротьбу за дострокове виконання п'ятирічного плану, підвищення ефективності суспільного виробництва і продуктивності праці, участь юнаків і дівчат у прискоренні темпів науково-технічного прогресу, боротьба за випуск продукції високої якості, поширення прогресивних методів праці.

Питання мобілізації молоді на успішне виконання планів дев'ятої п'ятирічки обговорювалися на пленумах, активах, бюро обласних, міських, районних комітетів комсомолу, зборах первинних організацій. Наприклад, у квітні 1971 р. на зборах активу обласної і міської комсомольських організацій Дніпропетровщини обговорили питання «Про підсумки роботи XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду Компартії України і завдання обласної комсомольської організації по виконанню їх рішень». Серед основних напрямів діяльності комсомолу області актив визначив шефство над новобудовами, технічний і економічний всеобуч, впровадження і освоєння нової техніки, підвищення продуктивності праці. Однією з форм мобілізації молоді на трудові звершення став рух «Сьогодні рубіж новатора — завтра комсомольська норма»⁷.

На зборах комсомольського активу Харківської області зазначалося, що головним завданням юнаків і дівчат у дев'ятій п'ятирічці є боротьба за піднесення науково-технічного прогресу, високу продуктивність праці на всіх ділянках виробництва. Актив схвалив ініціативу колективів передових підприємств, які працювали під девізом: «Жодного відстаючого поруч!», «Молодому робітникові — високу майстерність!», проводили ударні місячники під девізом: «Місто — селу»⁸.

Значну роль у мобілізації молоді на нові трудові звершення відіграли Всесоюзні комсомольські збори (3—10 травня 1971 р.), присвячені підсумкам XXIV з'їзду КПРС і завданням комсомольських організацій по виконанню його рішень. Молоді робітники і працівники колгоспних ланів, спеціалісти народного господарства і наукові пра-

⁵ Л. І. Брежнєв. Промова на XVII з'їзді ВЛКСМ, К., 1974, стор. 5.

⁶ «Комсомольская правда», 23 квітня 1975 р.; «Молодь України», 24 квітня 1975 р.

⁷ «Молодь України», 30 квітня 1971 р.

⁸ «Молодь України», 27 квітня 1971 р.

цівники, студенти й учні, воїни Радянської армії зобов'язалися взяти активну участь у боротьбі за втілення в життя рішень XXIV з'їзду партії⁹.

У спрямуванні трудових зусиль молоді на підвищення ефективності суспільного виробництва важлива роль належить XVII з'їздові ВЛКСМ (квітень 1974 р.) та XXII з'їздові ЛКСМ України (березень 1974 р.). Підбивши підсумки участі молоді у виконанні планів трьох років п'ятирічки, з'їзди виробили нові організаційні форми і методи дальшої діяльності комсомолу. Так, XXII з'їзд ЛКСМ України у своїй резолюції відзначив, що «комсомолу республіки необхідно й надалі брати найактивнішу участь у здійсненні наміченої XXIV з'їздом КПРС програми комуністичного будівництва, забезпечувати авангардну роль комсомольців у боротьбі за підвищення ефективності суспільного виробництва, прискорення темпів науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці»¹⁰.

Центральний Комітет КПРС на початку 1975 р. звернувся до партії, до радянського народу із закликом достроково виконати річний план і успішно завершити дев'яту п'ятирічку. Важливу роль у боротьбі за успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки відіграли Всесоюзні комсомольські збори «Батьківщині, партії — ударну працю, високу якість роботи, відмінне навчання» (січень 1975 р.). 49 млн. юнаків і дівчат, які брали участь у цих зборах, у тому числі близько 9 млн. чол. з України¹¹, палко відгукнулися на рішення грудневого Пленуму ЦК КПРС (1974 р.) і III пленуму ЦК ВЛКСМ (1975 р.) ознаменувати завершальний рік п'ятирічки ударною працею, внести гідний вклад у всенародну боротьбу за успішне виконання планів комуністичного будівництва.

В умовах розвинутого соціалізму, при комплексному розв'язанні виробничо-технічних, економічних і соціально-політичних проблем великого значення набуває соціалістичне змагання. Керуючись ленінськими принципами організації соціалістичного змагання, настановами партії, викладеними в документах XXIV з'їзду КПРС, постановою ЦК партії «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (серпень 1971 р.)¹², комітети комсомолу використовували різноманітні форми, за допомогою яких молодь брала активну участь у розв'язанні завдань господарського та культурного будівництва.

Сотні тисяч юнаків і дівчат Української РСР включилися у Всесоюзне змагання під девізом «Дати продукції більше, кращої якості, з меншими затратами!», у масовий патріотичний рух «П'ятирічці — ударну працю, майстерність і пошук молодих!» Значного поширення набули форми змагання, спрямовані на досягнення високої продуктивності праці. Це, зокрема, почин київських машинобудівників — «П'ятирічку — за чотири роки!», будівників Дніпрогесу-II — «П'ятирічці — комсомольський зустрічний!», залізничників депо Гребінки — «Новій п'ятирічці — понадпланові швидкісні, великовагові поїзди!», сільських трудівників Львівщини — «Особисту п'ятирічку — кожному!», комсомольців Дніпропетровська — «Вчора рубіж новатора, сьогодні — комсомольська норма!», Харкова — «Комсомольський фронт п'ятирічки — якість, продуктивність, дисципліна!», Ворошиловграда —

⁹ «Молодь України», 14 травня 1971 р.

¹⁰ XXII з'їзд ЛКСМ України. Документи і матеріали, К., 1974, стор. 127.

¹¹ «Комсомольская правда», 28 січня 1975 р.; «Молодь України», 26 січня 1975 р.

¹² КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 10, М., 1972, стор. 488—497.

«Кожному — особистий план підвищення продуктивності праці!», Краматорська — «За максимальне використання обладнання і високу культуру виробництва!» та ін.

Важливу роль для дострокового виконання п'ятирічного плану мав рух молоді «1974-му — комсомольський зустрічний!», серцевиною якого був почин комсомольських організацій Донецької області, Ленінського району м. Одеси, київського заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна, які оголосили визначальний рік п'ятирічки роком Ленінської трудової вахти. За їх прикладом на почесну вахту стало понад 6 млн. молодих виробничників, 47 900 комсомольсько-молодіжних колективів у промисловості та сільському господарстві.

Широкого розповсюдження серед молоді республіки набула патріотична ініціатива комсомольців Москви: у рік 30-річчя Перемоги працювати за себе і за тих, хто в боротьбі з фашизмом віддав своє життя; змагатися за право бути сфотографованим біля святині нашої Батьківщини — Прапора Перемоги. Більше 40 тис. кращих представників молоді, серед яких 5 тис. чол. з України, своєю ударною працею та відмінним навчанням завоювали це почесне право¹³.

У республіці, як і по всій країні, з новою силою розгорнулася трудова і політична активність трудящих за гідну зустріч чергового XXV з'їзду КПРС. Молодь республіки включилася у масовий рух «П'ятиріччя — переможний фініш! XXV з'їзду КПРС — гідну зустріч!», за право підписати рапорт Ленінського комсомолу з'їздові партії.

Передз'їздівські змагання відзначалися його масовістю, піднесенням ініціативи, самовідданою працею, високими трудовими досягненнями. Так, крутильниця чернігівського об'єднання «Хімволокно» Л. Ярова, яка очолює комсомольську зміну, взялася обслуговувати 770 веретен замість 550. За зміну вона виконала дві норми і здала 150 кг продукції. До XXV з'їзду партії комсомолка зобов'язалася виготовити додатково до річного плану 2 тис. кг продукції.

На різних ділянках народного господарства Кримської області працювало 1823 комсомольсько-молодіжних колективи. 393 комсомольсько-молодіжні бригади, дільниці, зміни достроково виконали планові завдання і соціалістичні зобов'язання завершального року. 568 чол. було нагороджено золотими і срібними медалями ЦК ВЛКСМ «Молодий гвардієць п'ятирічки». До відкриття XXV з'їзду партії молоді робітники ХТЗ зобов'язалися зібрати понад план 125 тракторів Т-150. На трудову вахту на честь з'їзду стало більше 200 комсомольсько-молодіжних колективів міста. Комсомольсько-молодіжна бригада машинобудівників М. Молокоєдова із Сумського заводу імені М. В. Фрунзе місячне завдання виконала за дві декади, а в третю — давала надпланову продукцію¹⁴.

Значний внесок у створення матеріально-технічної бази комунізму внесли понад 70 тис. молодих виробничників, 2 тис. комсомольсько-молодіжних колективів республіки, які достроково, за 4,5 роки виконали п'ятирічні завдання. Центральний Комітет ВЛКСМ високо оцінив самовіддану працю молоді. За успіхи у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС Українській республіканській, Харківській обласній комсомольським організаціям присуджені перехідні Червоні прапори ЦК ВЛКСМ¹⁵.

¹³ XXII з'їзд ЛКСМ України, стор. 66; «Молодь України», 25 червня, 7 вересня 1971 р.; «Під прапором ленінізму», 1974, № 3, стор. 25; «Политическое самообразование», 1975, № 11, стор. 27.

¹⁴ «Комсомольское знамя», 17, 21 жовтня 1975 р.; «Радянська Україна», 24 жовтня 1975 р.

¹⁵ «Молодь України», 25 червня 1975 р.; «Комсомольская правда», 30 липня 1975 р.

Комсомольські організації республіки, керуючись настановами XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України, постановою ЦК КПРС «Про досвід роботи партійних організацій і колективів передових підприємств промисловості Львівської області по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції» (серпень 1975 р.)¹⁶, мобілізували молодь на боротьбу за впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу і передового досвіду; підвищення продуктивності праці і поліпшення якості продукції; за економію і бережливість на кожному робочому місці; за виявлення і використання резервів виробництва; оволодіння технічними й економічними знаннями; підвищення професійної майстерності. На підприємствах республіки діяло більше 1 тис. клубів науково-технічної творчості молоді, 9 тис. технічних гуртків, близько 3 тис. шкіл молодих раціоналізаторів. Комсомольці та молодь України брали активну участь у діяльності більш як 24 тис. організацій науково-технічних товариств, у роботі руху раціоналізаторів і винахідників (об'єднував більше 1 млн. учасників, з них кожен третій віком до 30 років). За роки дев'ятої п'ятирічки вони внесли в раціоналізаторський фонд понад 3 млрд. крб.¹⁷ Важливу роль у мобілізації молоді на боротьбу за впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу мали всесоюзні, республіканські, обласні огляди науково-технічної творчості молоді, число учасників яких за роки п'ятирічки зросло в країні на 2,3 млн. чол. і складало 9,3 млн.

Одним з важливих напрямів діяльності комсомолу стала боротьба за випуск продукції високої якості, підвищення надійності радянських виробів та ефективності виробництва. Важливу роль у цьому відіграв виступ Л. І. Брежнєва на XVII з'їздові ВЛКСМ. «...Всі наші зусилля, — говорив Л. І. Брежнев, — не дадуть бажаного результату, якщо ми серйозно не піднесемо якість роботи в усіх ланках нашого господарства, на кожному робочому місці..., як було б чудово, коли б комсомол активно, по-бойовому брав участь у масовому русі молоді за високу якість роботи, за майстерність, за честь заводської марки»¹⁸.

Накреслюючи заходи щодо дальшої активізації молоді у боротьбі за якість виробів, комітети комсомолу республіки основну увагу звернули на зміцнення трудової і технологічної дисципліни, підвищення виробничої кваліфікації, оволодіння молодими виробничниками суміжними професіями, розгорнули масовий похід за якість продукції. Орієнтиром їх діяльності став девіз: «Якості — комсомольську гурботу!».

Комсомольці Львівської області 1975 рік назвали роком підготовки до п'ятирічки якості. Комітети комсомолу області, при активній підтримці і допомозі партійних організацій, наполегливо займалися вихованням молоді в дусі комуністичного ставлення до праці, підвищення почуття відповідальності за високу якість продукції, проводили «Дні якості», огляди, конкурси. В результаті цього 711 комсомольсько-молодіжних бригад завоювали почесне звання «Колектив відмінної якості», а 141 виробу з 194, над якими шефствували комсомольці, присвоєно державний Знак якості. Сьогодні на Львівщині кожний четвертий молодий виробничник здає продукцію з першого пред'явлення,

¹⁶ «Правда», 15 серпня 1975 р.

¹⁷ XXII з'їзд ЛКСМ України, стор. 71; «Під прапором ленінізму», 1975, № 18, стор. 50; «Молодь України», 1 липня, 29 листопада 1975 р.

¹⁸ Л. І. Брежнев. Промова на XVII з'їзді ВЛКСМ, стор. 7.

майже 7 тис. юнаків і дівчат працюють з особистим контрольним знаком¹⁹.

Почин молоді Львівщини знайшов широку підтримку у багатьох комсомольських організаціях республіки, зокрема Запорізької, Харківської, Дніпропетровської та інших областей.

Кожний другий робітник столиці Радянської України — Києва здавав продукцію з першого пред'явлення, кожний третій — ударник комуністичної праці, кожний п'ятий — виконав особисту п'ятирічку. Прагнення молодих киян працювати в передз'їздівські дні по-ударному виявлялося в ряді цінних трудових ініціатив і починів. «Передз'їздівський рік — рік комсомольської гарантії якості, кожен передз'їздівський день — день найвищої продуктивності праці» — девіз молодих виробничників заводів «Радіоприлад» імені Корольова, «Арсенал», «Ленінська кузня»²⁰.

Велику роль щодо виховання у молодих працівників почуття господаря свого підприємства, дбайливого ставлення до народного добра, непримиренності до недоліків і безгосподарності відіграв «Комсомольський прожектор». 900 тис. штабів і постів «КП» об'єднували понад 3,5 млн. активістів²¹.

Комітети комсомолу проводили масові рейди, огляди, конкурси з найбільш кардинальних проблем господарського і культурного будівництва. Враховуючи, що одним із важливих засобів підвищення продуктивності праці є раціональне використання робочого часу кожним виробничником, ЦК ВЛКСМ у 1972 р. провів Всесоюзний рейд «КП» по боротьбі з витратами робочого часу, а в 1973 р. — по зміцненню трудової дисципліни і ліквідації втрат робочого часу²². Так, велику роботу під час рейду провели «прожектористи» Бердянська. В тісній взаємодії з групами народного контролю вони перевірили використання часу виробничниками, обговорили і накреслили заходи підвищення трудової дисципліни. Завдяки цьому в 1974 р. витрати від простоїв устаткування, прорахунків у технологічних процесах було скорочено майже наполовину, а кількість прогулів і невиходів на роботу з дозволу адміністрації — на 74%²³.

З метою суворого дотримання режиму економії на кожному робочому місці було проведено всесоюзний громадський огляд використання резервів виробництва і режиму економії, оголошений ЦК ВЛКСМ на всю дев'яту п'ятирічку. На Україні за чотири роки п'ятирічки впроваджено 658 тис. пропозицій молодих виробничників з економічним ефектом понад 500 млн. крб.²⁴

У роки дев'ятої п'ятирічки комсомол брав активну участь у спорудженні найважливіших народногосподарських об'єктів металургії, хімії, енергетики. IV пленум ЦК ЛКСМУ (квітень 1971 р.) оголосив шефство комсомолу над спорудженням 94 найважливіших новобудов. При активній участі молоді за 3 роки п'ятирічки введено в дію 112 важливих об'єктів. Серед них — перша черга товстолистового прокатного стана «3600» металургійного заводу «Азовсталь», Побузький нікелевий завод, Ладизинська ДРЕС, шахта «Західно-Донбаська», нові вироб-

¹⁹ «Радянська Україна», 24 вересня 1975 р.; «Молодь України», 14 серпня 1975 р.

²⁰ «Комсомольское знамя», 26 жовтня 1975 р.

²¹ «Правда», 31 жовтня 1974 р.; Документи ЦК ВЛКСМ. 1974, М., 1975, стор. 149.

²² Документи ЦК ВЛКСМ. 1972, М., 1973, стор. 166; Документи ЦК ВЛКСМ. 1973, М., 1974, стор. 179.

²³ «Молодь України», 20 жовтня 1975 р.

²⁴ «Молодь України», 8 липня 1975 р.

нічі потужності на Черкаському хімкомбінаті, Кам'янець-Подільському цементному, Криворізькому металургійному, Кременчуцькому нафтопереробному заводах. У завершальному році п'ятирічки молодь самовіддано працювала на 57 обласних, 12 республіканських, 10 всесоюзних ударних будовах.

Шефство над новобудовами сприяло підвищенню ролі комсомолу в розв'язанні такого важливого завдання, як розподіл робітничих кадрів у народному господарстві. За роки дев'ятої п'ятирічки комсомол направив більше 500 тис. юнаків і дівчат на новобудови країни. На всесоюзних, республіканських та обласних ударних будовах, розміщених на території Української РСР, працювало 50 511 чол. віком до 30 років, у тому числі членів ВЛКСМ — 27 304²⁵. Широке розповсюдження одержали ударні комсомольські загони. На новобудовах дев'ятої п'ятирічки працювало 52 всесоюзних ударних комсомольських загони, в складі яких налічувалося 31 тис. кращих представників радянської молоді²⁶.

Комсомол республіки активну участь брав у будівництві Байкало-Амурської магістралі, оголошеної XVII з'їздом ВЛКСМ Всесоюзною ударною комсомольською будовою. Серед комсомольців першого Всесоюзного ударного загону імені XVII з'їзду ВЛКСМ, який 27 квітня 1974 р. виїхав на будівництво магістралі з Кремлівського палацу з'їздів, були і представники з Радянської України²⁷. Комсомольські організації направили на БАМ будівельні загони «Донбас», «Карпати», «Комсомолець України», «Харків», «Київ». Партійні та комсомольські комітети укомплектовували загони передовими, досвідченими виробниками (теслярі, механізатори, будівельники, бетонярі).

7 листопада 1974 р. на місці майбутнього міста посланці Радянської України забили перший кілок. Нині там виросло селище Ургал з вулицями Донецька, Київська, Бамівська, споруджено 15 упорядкованих гуртожитків, середню школу, лікарню, їдальню «Дончанка», дитячий комбінат «Гуцулочка», магазин, пошту та інші об'єкти.

Широкого розмаху набуло шефство над виготовленням замовлень для БАМу. Комітети ЛКСМУ, штаби і пости «КП», сектори шефства над БАМом, створені при комсомольських організаціях, взяли під свій контроль виготовлення машин і обладнання, будівельних матеріалів, одягу, продуктів харчування. Колективи сотень підприємств працювали під девізом «Першопрохідцям БАМу — продукції тільки найвищої якості!». На місяць раніше строку колектив харківського заводу «Трансв'язок» відправив п'ятисотий комплект низьковольтних пристроїв, на тиждень раніше запланованого строку трудівники заводу пластмас відправили 200 тис. деталей для ізоляції рейок залізобетонних шпал на електрифікованих ділянках залізниці. 3314 комсомольців Кременчуцького автозаводу за рахунок власних ресурсів готовили і відправили в 1974 р. 15 вантажних автомашин КраЗів. До відкриття XXV з'їзду КПРС юнаки і дівчата заводу зобов'язалися виготовити 25 надпланових автомашин і відправити їх на БАМ. 7 травня, напередодні 30-х роковин Перемоги над фашизмом, молоді металурги 9 підприємств республіки зварили на мартенівській печі № 2 заводу «Криворіжсталь» імені В. І. Леніна 640 т сталі, з них 170 т — додатково до завдання і направили на виготовлення арматури для

²⁵ ВЛКСМ України в цифрах і фактах. Довідник, К., 1974, стор. 43; «Молодь України», 27 травня 1975 р.; «Комсомольская правда», 29 жовтня 1975 р.; «Під прапором ленінізму», 1971, № 11, стор. 54.

²⁶ «Политическое самообразование», 1975, № 11, стор. 22.

²⁷ XVII съезд Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи. Стенографический отчет (далі — XVII съезд ВЛКСМ...), т. I, М., 1975, стор. 48.

БАМу. Колектив інституту «Київдіпротранс» відправив на Ургал робочі креслення усіх об'єктів залізничного вузла, спорудження якого заплановано на 1976 р. Харківські архітектори розробили проект міста Ургал, Нікопольський завод залізобетонних виробів поставляє будівельникам Ургалу збірно-монолітні палі (на них стоятимуть всі жилі, комунально-побутові і виробничі приміщення). Трудівники Краматорського, Кадіївського і Червоноармійського ремонтно-механічних заводів виготовляють металоконструкції, а деталі для великопанельних багатоповерхових будинків поставляє колектив Криворізького домобудівельного комбінату ²⁸.

Вагомий вклад у всенародну боротьбу за успішне виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС внесли студенти вузів і технікумів.

Значну роль у мобілізації студентської молоді до активної громадсько-політичної діяльності відіграв Всесоюзний зліт студентів (жовтень 1971 р.).

З ініціативи комітетів комсомолу виникла нова, важлива форма участі студентської молоді в господарському і культурному будівництві — студентські будівельні загони. Комітети комсомолу направляли їх на спорудження відповідальних народногосподарських об'єктів, збирання врожаю, переробку сільськогосподарських продуктів, у сферу обслуговування. За роки дев'ятої п'ятирічки в будівельні загони влилося 3 млн. юнаків і дівчат. Ними виконано робіт і вироблено продукції на суму понад 5 млрд. крб. Вагому частку вніс і 470-тисячний загін студентів з України, які працювали на будівництві Байкало-Амурської магістралі, споруджували народногосподарські об'єкти в нечорноземній зоні РРФСР, у Казахстані й Туркменії, Калмицькій АРСР, у м. Гагаріні, в Тюменській, Магаданській, Читинській, а також у всіх областях України. П'ятирічні трудові зобов'язання вони виконали до 22 серпня. Сотні промислових і сільськогосподарських об'єктів, тисячі кілометрів ліній електропередач, залізничних і шосейних шляхів, нові житлові будинки, школи, лікарні і клуби споруджені руками студентів і учнів ²⁹.

КПРС високо цінує внесок юнаків і дівчат у розвиток народного господарства. Велика група учасників трудових семестрів одержала урядові нагороди. Серед них і 169 представників студентських загонів республіки. 36 учасників цих загонів удостоєні Почесних Грамот і Грамот Президії Верховної Ради Української РСР ³⁰.

У жовтні 1975 р. відбулася зустріч у ЦК Компартії України з учасниками будівельних загонів республіки. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, який виступив на цій зустрічі, дав високу оцінку діяльності будівельних загонів. «Спільна праця з робітниками і колгоспниками, — сказав він, — це чудова школа громадсько-політичного і трудового загартування, справжній засіб формування організаторських навичок у майбутніх керівників найрізноманітніших ділянок народного господарства... Участь молоді у суспільно корисній праці має бути логічним продовженням усього навчально-виховного процесу, хорошою перевіркою тривкості набутих знань, засобом здобуття практичних навичок» ³¹.

²⁸ «Молодь України», 25 лютого, 14 травня, 25 вересня, 8 жовтня 1975 р.; «Комсомольское знамя», 14 травня 1975 р.

²⁹ «Комсомольская правда», 16 вересня 1975 р.; «Радянська Україна», 23 жовтня 1975 р.; «Молодь України», 23, 29 жовтня 1975 р.

³⁰ «Радянська Україна», 23 жовтня 1975 р.

³¹ Там же.

Значний вклад комсомол і молодь України внесли у виконання планів дев'ятої п'ятирічки в галузі сільськогосподарського виробництва. XXIV з'їзд КПРС підкреслив, що піднесення сільського господарства є всенародною справою, і закликав партійні, радянські, профспілкові та комсомольські організації наполегливо втілювати в життя накреслену партією програму швидкого розвитку сільського господарства³².

Виконуючи настанови з'їзду, комсомольські організації подавали всебічну допомогу партійним і сільськогосподарським органам у здійсненні аграрної політики партії, розробленої березневим (1965 р.) та наступними Пленумами ЦК КПРС, XXIV з'їздом Комуністичної партії. На вирішальні ділянки сільськогосподарського виробництва направлялися молоді кадри. Нині 40% юнаків і дівчат працює у сільському господарстві республіки. Кожний другий з них — механізатор, понад 96 600 — тваринники. Кількість молодих спеціалістів за останні чотири роки зросла на 12 тис.³³

Важливу роль у розв'язанні основної проблеми сільського господарства — збільшення виробництва зерна та інших землеробських культур — відіграли комсомольсько-молодіжні колективи, яких лише в рослинництві працювало 12 тис. Так, у 1970 р. по 50 ц кукурудзи з гектара зібрали 474 молодіжні ланки, а в 1974 р. — більше 700. По 200 ц картоплі з гектара в 1970 р. зібрали 77 колективів, а в 1974 — 240³⁴. Важливе значення для підвищення врожайності мав рух механізованих комсомольсько-молодіжних колективів за вирощення основних сільськогосподарських культур на великих площах з мінімальними затратами ручної праці.

Комсомол брав активну участь і в меліорації земель. Найважливіші меліоративні об'єкти: Північно-Кримський канал, Північно-Рогачицька, Каховська, Фрунзенська та ряд інших зрошувальних систем названо ударними комсомольськими будовами. Комітети комсомолу спрямовували зусилля молоді на підвищення родючості кожного гектара сільськогосподарських угідь. Юнаки і дівчата взяли участь у спорудженні великих державних меліоративних систем, у будівництві об'єктів «малого зрошення», лісонасадженні, створенні культурних пасовищ. Нині лише на підшефних комсомолу об'єктах щорічно вводиться в сівоборот понад 25 тис. гектарів³⁵.

З великим трудовим і політичним піднесенням комсомол відгукнувся на постанову ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку сільського господарства нечорноземної зони РРФСР» (1974 р.)³⁶. XVII з'їзд ВЛКСМ оголосив меліорацію і сільське будівництво в нечорноземній зоні Всесоюзною ударною комсомольською будовою.

Багато уваги комсомол приділив дальшому розвитку тваринництва. Організаційною формою його участі став рух: «Тваринництво — ударна справа комсомолу!» Керуючись розробленою партією програмою по прискореному розвитку цієї галузі господарства, комітети комсомолу особливу увагу приділили зміцненню ферм молодими кадрами. За чотири роки на ферми прибули працювати понад 400 тис. молоді, в тому числі на Україні працювало 93,6 тис. Більше 5,5 тис. комсомольсько-

³² Див. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, стор. 225.

³³ «Молодь України», 1 лютого 1975 р.; ЛКСМ України в цифрах і фактах, стор. 46.

³⁴ Аграрная политика КПСС и комсомол, М., 1975, стор. 31.

³⁵ «Під прапором ленінізму», 1971, № 11, стор. 54; Аграрная политика КПСС и комсомол, стор. 34.

³⁶ «Правда», 3 квітня 1974 р.

молодіжних колективів боролися за високу продуктивність. 367 таких колективів, а також 4300 молодих виробничників ферм п'ятирічні зобов'язання виконали до жовтня 1975 р.³⁷

Вагомий вклад внесли комсомольці республіки в створення надійної кормової бази. Понад 100 підприємств комбикормової промисловості названо ударними комсомольськими будовами. Традицією стали ударні місячники, декадники, недільники по заготівлі кормів, створення і організація змагання комсомольсько-молодіжних бригад, ланок, екіпажів.

Особливо широкого розмаху набула робота після вересневого (1975 р.) Пленуму ЦК Компартії України, який обговорив питання «Про завдання партійних організацій, радянських і господарських органів по підготовці і забезпеченню організованого проведення зимівлі худоби». Пленум вказав, що для зміцнення комсомольських груп на фермах і в бригадах необхідно додатково направити для роботи у них членів ВЛКСМ³⁸. Центральний Комітет ЛКСМУ розробив заходи щодо їх відрядження. На ферми було відправлено 10 тис. юнаків і дівчат, організовано понад 1 тис. нових комсомольсько-молодіжних колективів, 4600 постів «Комсомольського прожектора»³⁹.

Значну роботу по технічному переоснащенню тваринницьких ферм, впровадженню комплексної механізації виробничих процесів, прогресивних методів праці проводили сільські комітети комсомолу. Підтримуючи почин комсомольців Омської та Долгоруківського району Липецької областей, схвалений ЦК ВЛКСМ, комсомольські організації оголосили молодіжні дворічки та трирічки комплексної механізації ферм.

Велику роботу провели комсомольці Тернопільської, Кримської, Чернівецької, Житомирської та інших областей. Так, молодь Дунаєвського району Хмельницької області за допомогою партійних організацій протягом ударної дворічки змонтували близько 20 молокопроводів, механізували роздачу кормів на 79 фермах, встановили 214 кормороздатчиків, 200 транспортерів. Комсомольці Дубровицького району на Ровенщині допомогли комплексно механізувати половину тваринницьких ферм. При активній участі комсомольців і молоді введено в дію ряд великих тваринницьких комплексів, серед яких один з найбільших у країні — Калитянська свинофабрика в Київській області⁴⁰.

Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, його спеціалізація і концентрація вимагали посилення роботи по підготовці висококваліфікованих кадрів. Виконуючи вказівки партії, комсомольські організації розгорнули масовий похід сільської молоді за технічні знання під девізом: «Живеш в селі — знай техніку!» Враховуючи, що головним джерелом поповнення колгоспів і радгоспів механізаторськими кадрами є державна система профтехосвіти, вони разом з відповідними органами займалися комплектуванням сільських професійно-технічних училищ, зміцненням їх учбово-матеріальної бази, забезпеченням високого рівня навчально-виховного процесу.

Велику увагу комсомольські організації приділяли створенню широкої мережі громадських навчальних закладів — шкіл, курсів, гуртків, що працювали при об'єднаннях і відділеннях «Сільгосптехніки»,

³⁷ XVII съезд ВЛКСМ., т. 1, стор. 53; ЛКСМ України в цифрах і фактах, стор. 47; «Молодь України», 7 жовтня 1975 р.

³⁸ «Під прапором лєнінізму», 1975, № 20, стор. 10.

³⁹ «Молодь України», 21 жовтня 1975 р.

⁴⁰ «Молодь України», 12 квітня 1975 р.; XXII з'їзд ЛКСМ України, стор. 73.

на базі передових колгоспів, радгоспів, ДТСААФ, сільських середніх шкіл, забезпечували їх контингентом слухачів, досвідченими викладачами, обладнували приміщення для занять і відпочинку. Велику роль у поліпшенні підготовки технічних кадрів відіграв республіканський огляд комсомольських організацій на кращу роботу по залученню молоді до оволодіння механізаторськими професіями, проведений протягом п'ятирічки ЦК ЛКСМУ разом з Міністерством сільського господарства, Міністерством радгоспів, Комітетом по профтехосвіті при Раді Міністрів, Міністерством освіти, Українським об'єднанням Ради Міністрів УРСР «Укрсільгосптехніка». Рух за оволодіння механізаторськими професіями набув широкого розмаху. З 1971 р. по 1974 р. сільські профтехучилища підготували 193 тис. молодих механізаторів, короткотермінові курси та школи — 206 тис.

Комітети комсомолу, враховуючи розвиток науково-технічного прогресу, постійне оновлення сільськогосподарської техніки, велику увагу приділяли перепідготовці технічних кадрів. Лише за 1974 р. у республіці було перепідготовлено понад 50 тис. механізаторів.

Надаючи особливого значення підвищенню професійно-технічної підготовки сільської молоді, комітети комсомолу залучали юнаків і дівчат до науково-технічної творчості, дбали про підвищення їх професійної майстерності, допомагали оволодіти методами праці передовиків виробництва. У співдружності із вченими, спеціалістами сільського господарства, знатними хліборобами проводили семінари, організовували курси по вивченню технології виробництва, підвищенню агрозоо-, економічних і професійних знань, школи передових методів праці. У вирішальному році п'ятирічки в республіці працювало 2295 шкіл поширення передових методів праці в рослинництві, 1000 шкіл різного профілю в тваринництві, а також республіканська школа професійної майстерності молодих кукурудзоводів при Всесоюзному науково-дослідному інституті кукурудзи в Дніпропетровську⁴¹.

Значний вклад внесла школа передового досвіду, якою керував знатний хлібороб країни, двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов. За 15 років підвищили професійну майстерність понад 10 тис. молодих механізаторів. Багато з них стали прославленими майстрами землеробства, а 5 її випускникам за підсумками лише 1973 р. присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 1115 випускників школи передового досвіду молодих тваринників, які працювали на базі колгоспу «10-річчя Жовтня» Прилуцького району Чернігівської області, удостоєні урядових нагород⁴². Підвищенню технічних знань, пропаганді передового досвіду сприяли конкурси професійної майстерності: орача, комбайнера, майстра механічного доїння, змагання за право одержати призи імені знатних хліборобів, Героїв Соціалістичної Праці. Ці заходи перетворились у масовий огляд майстерності молодих землеробів і тваринників. Так, у 1974 р. вони проводились з 14 професій, в яких брали участь 180 тис. юнаків і дівчат⁴³. Самовіддану працю молодих високо оцінили Комуністична партія та Радянський уряд. За роки дев'ятої п'ятирічки понад 6 тис. молодих працівників сільського господарства було нагороджено урядовими нагородами.

XXV з'їзд КПРС визначить нові завдання перед радянським народом. «Активна участь у виконанні десятої п'ятирічки, — записано в

⁴¹ «Молодь України», 1 лютого 1975 р.; «Молодой коммунист», 1973, № 12, стор. 5; «Животноводство», 1974, № 8, стор. 2.

⁴² XVII съезд ВЛКСМ., т. 1, стор. 61; «Животноводство», 1974, № 8, стор. 3.

⁴³ Аграрная политика КПСС и комсомол, стор. 37.

постанові ЦК КПРС «Про проект ЦК КПРС до XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки», — є найважливішою справою Ленінського комсомолу, всієї нашої молоді. Бути в перших рядах будівників комуністичного суспільства — почесний обов'язок кожної молодої людини Країни Рад. Комсомол покликаний очолити рух молоді за виконання і перевиконання виробничих завдань, за оволодіння знаннями, досягненнями сучасної науки і техніки, наполегливо виховувати юнаків і дівчат в дусі беззавітної відданості соціалістичній Батьківщині»⁴⁴. Комсомол зробить все, щоб торжество нашої перемоги на фронтах дев'ятої п'ятирічки сприяло успішному старту десятого п'ятиріччя. В десятю п'ятирічку комсомол республіки візьме все найкраще, весь цінний досвід, набутий і перевірений в напружених трудових буднях п'ятиріччя і виправданий на ділі.

⁴⁴ «Радянська Україна», 14 грудня 1975 р.

В. П. Булкина, Е. Ф. Штепа

ТРУДОВЫЕ СВЕРШЕНИЯ КОМСОМОЛА УКРАИНЫ (1971—1975 гг.)

Резюме

В статье рассматривается вклад в выполнение планов девятой пятилетки, который внесли трудящиеся Советской Украины и, в частности, комсомольцы, юноши и девушки республики.

V. P. Bulkina, E. F. Shtepa

LABOUR ACHIEVEMENTS OF THE KOMSOMOL OF THE UKRAINE IN 1971—1975

Summary

The paper deals with the contribution to the fulfillment of the ninth five-year plan made by the Soviet Ukraine working people, in particular, members of the Young Communist League, young men and women of the republic.

СПІВДРУЖНІСТЬ КРАЇН СОЦІАЛІЗМУ І ЗАКОНОМІРНОСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Світова співдружність країн соціалізму існує уже понад чверть віку. За цей час вона не тільки підтвердила свою життєвість як найбільш прогресивна, динамічна суспільна система, а й перетворилася в найважливішу і могутню силу, що здійснює вирішальний вплив на весь хід світового революційного процесу. «Співдружність соціалістичних держав, — говорив у промові на VII з'їзді ПОРП Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, — ось одне з найпрекрасніших породжень нашої епохи, фактор, який накладає все більш яскравий і незгладимий відбиток на все сучасне міжнародне життя»¹.

В ході свого розвитку світова соціалістична співдружність як соціальна, політична й ідеологічна спільність вільних, суверенних народів, об'єднаних корінними інтересами побудови соціалізму і комунізму, виявила ряд властивих їй закономірностей, що найбільшою мірою відбивали особливості цього розвитку. З кінця 60-х років вона вступила в новий етап, який охоплює історичний відрізок часу між XXIV і XXV з'їздами КПРС і характеризується рядом специфічних особливостей.

Це був етап стабільного і неухильного піднесення економіки і культури всіх держав соціалістичної співдружності, збагачення форм їх плідного співробітництва і прискореного процесу економічної соціалістичної інтеграції, зміцнення єдності комуністичних і робітничих партій у боротьбі проти ідеології і практики антикомунізму, правого і «лівого» ревізіонізму й підривної діяльності пекинських розкольників, за обстоювання принципів марксизму-ленінізму; одностайної боротьби за втілення в життя добросусідських відносин між усіма країнами світу, за мир і соціальний прогрес людства. Отже, це був період найактивнішого розвитку світового соціалізму, важливими ознаками і закономірностями якого були: перехід більшості країн соціалістичної співдружності до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства; прискорення темпів науково-технічного і соціального прогресу в кожній з цих держав; інтенсивний розвиток інтернаціоналізації й соціалістичної інтеграції в різних сферах виробничої і всієї суспільної діяльності людей. Кожному з цих процесів притаманні свої окремі особливості, тенденції й закономірності і водночас усі вони тісно пов'язані між собою. Саме комплекс їх взаємозв'язку становить суть специфіки розвитку соціалістичної співдружності на сучасному етапі. Тому і при науковому аналізі закономірностей та тенденцій кожного з цих суспільних процесів і в практиці управління соціалістичним суспільством це важливо й необхідно враховувати. Однак наукова література свідчить про те, що будівництво розвинутого соціалістичного суспільства, міжнародна соціалістична інтеграція і науково-технічна революція нерідко ще досліджуються у відриві одне від одного, хоч

¹ «Радянська Україна», 10 грудня 1975 р.

вони органічно взаємопов'язані і розвиваються як єдиний історичний процес. Виникнувши на ґрунті певних досягнень соціалізму в рамках світової соціалістичної співдружності країн майже одночасно, ці процеси взаємно плідно впливають на розвиток кожного з них і на дальший суспільний прогрес системи соціалізму в цілому.

У зв'язку з перемогою нових суспільних відносин в СРСР і ряді інших країн соціалістичної співдружності в Заяві Народи представників комуністичних і робітничих партій 1960 р. було записано, що деякі країни соціалізму уже вступили в період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства². Ряд комуністичних і робітничих партій на своїх найвищих форумах (Загальнодержавна конференція КПЧ — липень 1960 р., VIII з'їзд БКП — листопад 1962 р., VII з'їзд СЄПН — квітень 1967 р., X з'їзд РКП — серпень 1969 р., XI з'їзд УСРП — березень 1975 р., VII з'їзд ПОРП — грудень 1975 р.) у тій чи іншій формі поставили завдання будівництва розвинутого соціалістичного суспільства в своїх країнах. X з'їзд БКП (квітень 1971 р.) і XI з'їзд РКП (листопад 1974 р.) прийняли нові програми з цього питання. Отже, будівництво розвинутого соціалістичного суспільства стало безпосередньою практичною справою не лише для радянських людей, а й для трудящих інших країн соціалістичної співдружності, хоч вони й перебувають на різних етапах розв'язання цього історичного завдання. До цього прагнуть і інші народи, що стали або стануть на шлях соціалізму. Як етап розвитку комуністичної формації суспільство розвинутого соціалізму є історичною необхідністю для кожної соціалістичної країни.

Особливого значення у зв'язку з цим набуває виявлення і науковий аналіз закономірностей і тенденцій, властивих сучасному етапові розвитку світової соціалістичної системи і, зокрема, розвинутому соціалізму як інтернаціональній соціальній системі.

Як відомо, в науковій літературі з цих питань ще є різні точки зору і багато нез'ясованого. Останнім часом з'явився ряд ґрунтовних теоретичних праць з проблем розвинутого соціалістичного суспільства³. Проте все ще лишаються остаточно не вирішеними навіть такі кардинальні питання, як визначення головних критеріїв суспільства розвинутого соціалізму в сфері розвитку продуктивних сил, матеріально-технічної бази, виробничих і загальних суспільних відносин, а також певних етапів чи ступенів його зрілості. Чимало неясного є й у розкритті окремих закономірностей і тенденцій, що характеризують нині інтернаціональну сутність світової соціалістичної співдружності.

У цій статті ставиться, зокрема, завдання привернути увагу до взаємозв'язку будівництва суспільства розвинутого соціалізму з процесами соціалістичної інтеграції та науково-технічної революції, як однієї з найхарактерніших закономірностей сучасного світового соціалізму. Аналіз сутності даних процесів свідчить, що важливою запорукою успішного розвитку кожного з них є розвиток інших процесів і всіх їх в цілому. Так, історичний досвід підтверджує, що великий і багатогранний обсяг завдань, які розв'язує кожна з братніх країн, будуючи розвинуте соціалістичне суспільство, найуспішніше можна роз-

² Программные документы борьбы за мир, демократию и социализм, М., 1961, стор. 46.

³ Николай Ирибаджак. Развитие социалистическое общество. Перевод с болгарского, М., 1974; П. А. Игнатовский. Развитой социализм: общественно-экономическая динамика, М., 1974; А. П. Бутенко. Социализм как общественный строй, М., 1974; Развитие социалистическое общество: сущность, критерии зрелости, критика ревизионистских концепций, М., 1975.

в'язати при сприянні розвиткові інтеграційних процесів і науково-технічної революції і спираючись на їх наслідки в рамках соціалістичної співдружності.

Отже, здійснення соціалістичної інтеграції і науково-технічної революції є одним з визначних факторів успішного будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. В той же час важливою соціально-економічною і політичною передумовою для соціалістичної інтеграції і для науково-технічної революції є досягнення принаймні такого ступеня зрілості суспільства з точки зору розвитку його продуктивних сил, виробничих і всіх суспільних відносин, який характерний для етапу розвинутого соціалізму. Саме об'єктивний взаємозв'язок етапу будівництва розвинутого соціалістичного суспільства з процесами соціалістичної інтеграції і науково-технічної революції зумовив майже одночасний початок їх історичного розвитку в рамках світової соціалістичної співдружності приблизно з кінця 60-х років. Прийняття Комплексної програми дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ було конкретним відбиттям урахування завдань будівництва розвинутого соціалістичного суспільства і здійснення соціалістичної інтеграції та науково-технічної революції. Проведення в життя Комплексної програми почалося з 1971 р., і дев'ята п'ятирічка була першим, так би мовити, пошуковим етапом найбільш ефективного поєднання завдань будівництва суспільства розвинутого соціалізму з процесами й наслідками соціалістичної інтеграції та науково-технічної революції. Проте вже на цьому етапі виразно виявилась тенденція до зростання позитивної ролі інтеграційних факторів у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства. Говорячи про роль цих факторів, слід зазначити, що соціалістична економічна інтеграція, яка становить серцевину Комплексної програми, не тотожна інтернаціоналізації виробництва, хоч і базується на ній. Інтернаціоналізація виробництва виступає як глобальна тенденція в розвитку світової економіки. Соціалістична ж економічна інтеграція виникла в рамках світової соціалістичної співдружності країн. Вона тісно пов'язана з їх завданнями та метою соціалістичного й комуністичного будівництва, має відповідний соціально-політичний характер і є не довільним процесом, а результатом цілеспрямованої узгодженої політики й діяльності комуністичних партій і урядів цих держав, що ґрунтується на врахуванні об'єктивних законів і тенденцій суспільного розвитку. Інтернаціоналізація виробництва у країнах світової системи соціалізму почала здійснюватися з часу їх утворення. Завдання соціалістичної економічної інтеграції, як свідомо налагодженого і планомірно регульованого процесу взаємного пристосування і зближення національних економік в напрямку створення єдиної економічної структури, державами соціалістичної співдружності були поставлені лише за умови досягнення досить високого рівня інтернаціоналізації виробництва і наявності актуальних потреб і бажань у ряду країн до здійснення інтеграції. Перша п'ятирічка реалізації Комплексної програми підтвердила правильність взятого державами соціалістичної співдружності курсу на соціалістичну економічну інтеграцію і показала невичерпні резерви прискорення їх розвитку на цьому шляху. За чотири роки п'ятирічки загальний обсяг промислового виробництва країн — членів РЕВ зріс приблизно на 36%, тимчасом як у країнах «Спільного ринку» — лише на 15% ⁴. Зараз країни соціалістичної співдружності, загальна територія яких становить 18% всієї території, а населення —

⁴ Мир социализма в цифрах и фактах. 1974. Справочник, М., 1975, стор. 6.

9,6% всього населення земної кулі, дають приблизно 33% світового промислового виробництва, тоді як у 1950 р. — приблизно 18%. До того ж не можна не відмітити, що деякі з цих країн 25—30 років тому були економічно відсталими й економіці більшості з них було завдано великої шкоди під час другої світової війни. Яскравим свідченням успіхів країн — членів РЕВ є неухильне зростання їх національного доходу — найбільш узагальненого показника народногосподарського розвитку. В 1974 р. порівняно з 1970 р. національний дохід НРБ збільшився на 133,3%, УНР — на 128, НДР — на 124, МНР — на 123,5, ПНР — на 145, СРР — на 155,3, СРСР — на 126, ЧССР — на 122,4; на Кубі сукупний суспільний продукт зріс на 140%⁵.

Загалом у країнах — членах РЕВ національний дохід в 1974 р. порівняно з 1950 р. збільшився в 6,2 раза, тимчасом як у країнах «Спільного ринку» за цей же час — у 3,1 раза.

Минула п'ятирічка показала, що здійснення соціалістичної інтеграції і всебічне співробітництво країн — членів РЕВ стають дедалі важливішим фактором розквіту їх економіки і культури, піднесення добробуту трудящих, вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку, розв'язання всіх завдань будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. Це, зокрема, виявляється у зростанні взаємного зовнішньоторговельного обороту країн — членів РЕВ, яке, до речі, перевищує нині темпи зростання промислового виробництва, що є однією з характерних тенденцій для останніх років.

Взаємний товарообірот країн — членів РЕВ за 1971—1974 рр. збільшився на 56% і становив у 1974 р. 54,4 млрд. крб.⁶ Причому характерним є не лише зростаюча масштабність і динамізм зовнішньоторговельних зв'язків цих країн, а й постійні позитивні зміни в товарній структурі. Зокрема, в торгівлі неухильно зростає частка машин й устаткування. У поставках країн — членів РЕВ у 1974 р. ця група товарів збільшилася порівняно з 1970 р. на 67% (при загальному зростанні взаємного товарообіроту на 56%).

За рахунок взаємних поставок країни соціалістичної співдружності в основному задовольняють свої імпортні потреби в машинах і різному устаткуванні, сировині й матеріалах, енергетичних ресурсах і товарах широкого вжитку. Так, у 1974 р., зокрема, в машинах і устаткуванні — на 67%, в кам'яному вугіллі — майже на 100%, в нафті — на 80, в залізній руді — на 76, в чавуні — на 96, в пиломатеріалах — на 86% і т. д. Особливу роль в зовнішньоторговельних зв'язках і всебічному співробітництві країн соціалістичної співдружності відіграє Радянський Союз з його величезними сировинними й матеріальними ресурсами і, по суті, необмеженим ринком збуту. У 1974 р. на нашу країну припадало майже 80% зовнішньоторговельного обороту Монголії, половина — Болгарії і приблизно третина — Угорщини, Польщі й Чехословаччини. В той же час частка восьми країн РЕВ у зовнішньоторговельному обороті СРСР становила майже 50%⁷.

Великі завдання будівництва матеріально-технічної бази розвинутого соціалістичного суспільства поставили перед країнами соціалістичної співдружності, особливо тими, що мають обмежені сировинні й матеріальні ресурси, гостру проблему забезпечення їх сировиною, матеріалами, електроенергією тощо. За рахунок поставок з Радянського Союзу країни — члени РЕВ нині в значній мірі задовольняють свої потреби у нафті, газі, кольорових металах, рудах, бавовні, лісомате-

⁵ «Международная жизнь», 1975, № 8, стор. 25.

⁶ Мир социализма в цифрах и фактах. 1974. Справочник, стор. 114.

⁷ Там же, стор. 114—115.

ріалах та інших товарах. Так, наприклад, НДР за рахунок імпорту з СРСР покриває свої потреби у нафті, залізній руді й бавовні — на 90 %, в алюмінії і свинці — на 60 %, у прокаті й міді — на 40—45 %. в чавуні — на 30 %⁸.

Для п'ятирічки 1971—1975 рр. характерним було те, що країни — члени РЕВ у відповідності з Комплексною програмою почали включати до своїх угод про взаємну торгівлю й зобов'язання по взаємних поставках продукції, передбачені угодами по спеціалізації й кооперуванню виробництва.

Комплексна програма, що включала планове об'єднання й інтегрування виробничих і науково-дослідних потенціалів, а також матеріальних, фінансових і трудових ресурсів країн — членів РЕВ, для більш успішного вирішення завдань соціалістичного і комуністичного будівництва у кожній з країн соціалізму визначала й планомірну міжнародну спеціалізацію і кооперування у виробництві, науці і техніці.

Спеціалізація і кооперування у виробництві дають можливість уникати економічно необґрунтованих паралельних капітальних вкладень й надмірно широкої номенклатури виробів, створювати великі спеціалізовані підприємства з передовою автоматизованою технікою і технологією, сприяють піднесенню технічної досконалості і якості продукції, зниженню її собівартості і підвищенню продуктивності праці. До кінця 1974 р. Радянський Союз уклав з країнами — членами РЕВ 27 багатосторонніх і 73 двосторонніх угод по спеціалізації і кооперуванню виробництва, дія яких поширювалася на 1971—1975 рр. й охоплювала велику кількість виробів. Зокрема, 17 угод про спеціалізацію і кооперування у машинобудуванні, укладені країнами — членами РЕВ на багатосторонній основі, охоплюють близько 1700 найменувань, видів, типорозмірів, 47,5 % з яких передбачено виробляти в одній, 27,4 % — у двох і 25,1 % — у трьох і більше країнах⁹. Водночас приймалися рішення по стандартизації, типізації й уніфікації виробів машинобудівної промисловості. Протягом 1971—1974 рр. Постійна Комісія РЕВ з машинобудування прийняла 347 рекомендацій щодо стандартизації виробів, головним чином у галузі виробництва металорізальних верстатів, ковальсько-пресових і сільськогосподарських машин, суднобудування, автомобілебудування тощо. А практичне здійснення угод про співробітництво у створенні єдиної системи засобів електронно-обчислювальної техніки, укладених СРСР з НРБ, УНР, НДР і ЧССР, дає можливість всім країнам — її учасникам освоїти і впровадити у народне господарство електронно-обчислювальну техніку на 7—10 років раніше, ніж коли б кожна з них вирішувала це завдання самостійно. Значний ефект приносить кооперування країн — членів РЕВ у виробництві ткацьких верстатів типу СТБ і АПТР, автомобілів «Жигулі», автобусів, тролейбусів та інших видів машин¹⁰.

Завдання створення у країнах — членах РЕВ матеріально-технічної бази розвинутого соціалізму і даліше удосконалення всіх сфер суспільства настійно вимагають широкого використання науково-технічної революції у всіх сферах виробництва, обслуговування і управління, яка саме в умовах розвинутого соціалізму отримує безмежний простір для прояву себе як могутнього прискорювача соціального прогресу. Тому одним з своїх головних завдань Комплексна програма

⁸ Хорст Зиндерман. ГДР — государство мира, демократии и социализма. — «Коммунист», 1974, № 14, стор. 81.

⁹ «Внешняя торговля СССР», 1975, № 1, стор. 26.

¹⁰ Там же, стор. 26—27.

передбачає об'єднання колективних зусиль країн соціалістичної співдружності з метою найефективнішого використання успіхів науково-технічної революції у прискоренні соціалістичного і комуністичного будівництва, що знайшло, зокрема, свій прояв у зростанні й урізноманітненні форм взаємного технічного сприяння при будівництві важливих народногосподарських об'єктів та науково-технічного співробітництва. Лише в 1974 р. Радянський Союз подав технічну допомогу у спорудженні або розширенні 346 важливих підприємств та інших народногосподарських об'єктів, у тому числі атомних електростанцій у НРБ і НДР, великих металургійних комбінатів і машинобудівних заводів в УГР, ПНР, СРР, на Кубі та в інших країнах.

Новою формою стало спільне будівництво і експлуатація виробничих потужностей об'єднаними зусиллями кількох країн. Протягом 1971—1975 рр. країни — члени РЕВ розпочали реалізацію спільно укладених угод по будівництву на території СРСР Усть-Ілімського потужністю 500 тис. т сульфатної целюлози на рік та Кіємбаївського гірничозбагачувального потужністю 500 тис. т азбесту на рік комбінатів, магістрального 2750-кілометрового газопроводу з району Оренбурга до західних кордонів СРСР, по якому в 1980 р. європейські соціалістичні країни одержать 15,5 млрд. м³ природного газу на рік, та інші об'єкти¹¹. Країни — члени РЕВ будують також нові виробничі й енергетичні потужності на Кубі, в МНР та інших країнах.

У відповідності із завданнями Комплексної програми країни — члени РЕВ спільно вирішують паливно-енергетичні проблеми, успішно працюють над створенням об'єднаної енергосистеми, а в рамках створеного в 1974 р. «Інтератоменерго» кооперують свої зусилля у поданні взаємної допомоги поставками й технічним сприянням у будівництві атомних електростанцій.

Для успішного вирішення ряду важливих проблем шляхом здійснення погодженого науково-технічного співробітництва не лише в енергетиці, а й в інших галузях народного господарства в 1972—1974 рр. у рамках Ради Економічної Взаємодопомоги були створені також міжнародні об'єднання «Інтератомінструмент», «Інтертекстиль-маш», «Інтерхімволокно». Їх діяльність є новою перспективною формою в реалізації соціалістичної економічної інтеграції й дозволяє успішніше поєднувати переваги соціалізму з досягненнями науково-технічної революції в рамках системи країн соціалістичної співдружності. Минула п'ятирічка стала важливим етапом у дальшому планомірному формуванні в масштабах країн — членів РЕВ глибоких і стійких зв'язків між наукою, технікою і виробництвом у напрямі того, щоб науково-технічна інтеграція все більше виконувала роль генератора глибоких інтеграційних процесів в усіх сферах виробництва.

Будівництво розвинутого соціалістичного суспільства висуває на порядок денний все більше таких проблем, для вирішення яких необхідне об'єднання науково-технічних потенціалів, трудових та інших ресурсів ряду країн. У зв'язку з цим в розвитку науково-технічних зв'язків й інтеграційних процесів як у сфері науки і техніки, так і в інших галузях співробітництва, особливого значення набуває поглиблення спільної планової діяльності і координування. Характерною і все виразнішою стає тенденція до комплексного вирішення важливих науково-технічних і народногосподарських проблем. Це знайшло своє відображення у підготовленому протягом останньої п'ятирічки першому погодженому плані багатосторонніх інтеграційних заходів на

¹¹ «Международная жизнь», 1975, № 8, стор. 28.

1976—1980 рр., які передбачають об'єднання зусиль для створення нових матеріалів, технологій виробництва, пошуків нових джерел енергії, раціональнішого використання наявних ресурсів тощо.

Завдяки цьому в країнах — членах РЕВ лише протягом останніх років були створені нові оригінальні машини і прилади, а також розроблені технологічні процеси зварювання металів і пластмас з допомогою ультразвуку, напівавтоматичні установки для електронно-променевого зварювання, нові верстати з числовим програмним управлінням та ін. Широке розгортання фронту науково-технічного співробітництва й інтеграції — одна з провідних тенденцій в сучасних взаємовідносинах країн соціалістичної співдружності.

Спільні роботи ведуться на багатосторонній і двосторонній основі. Зокрема, на багатосторонній основі Радянський Союз підписав з країнами — членами РЕВ понад 70 угод про науково-технічне співробітництво, згідно з якими спільно розробляються понад 270 і на двосторонній — близько 2500 науково-технічних проблем і тем¹². Особливого значення надається безпосереднім зв'язкам і співробітництву. Так, 74 радянських міністерства і відомства уклали угоди про безпосереднє співробітництво з 178 відповідними міністерствами і відомствами країн — членів РЕВ. Водночас близько 870 науково-дослідних установ і проектно-конструкторських організацій ведуть спільні розробки важливих проблем і тем майже з 1300 відповідними партнерами в країнах соціалізму¹³.

Об'єднання зусиль на багатосторонній і двосторонній основі приносить значний ефект у вирішенні ряду важливих науково-технічних і народногосподарських проблем. Лише протягом 1971—1974 рр. завершено близько 1400 спільних досліджень, значна частина з яких впроваджена у народне господарство. В результаті співробітництва СРСР з НДР створено новий технологічний процес виробництва поліетилену, а радянські і чехословацькі спеціалісти розробили технологію виробництва ряду полімерних матеріалів, віскозних штапельних волокон. Ефективно ведуться спільні пошуки наших хіміків з угорськими в галузі створення нової технології виробництва лакофарбових матеріалів, а з болгарськими — з проблем лиття методом протидавлення та ін.

Все ширшого розвитку набувають такі нові форми, як створення спільних науково-дослідних колективів, розгортання робіт по науково-технічному прогнозуванню тощо. Так, Радянський Союз і Німецька Демократична Республіка створили 20 спільних науково-дослідних колективів, з яких 12 функціонують на території СРСР і 8 — в НДР. Ця ефективна форма науково-технічного співробітництва впроваджується й іншими країнами — членами РЕВ. Зокрема, спільні колективи радянських і угорських спеціалістів успішно працюють над створенням устаткування АТС з програмним управлінням і удосконаленням трубопрокатних установок. Інтенсивно ведуться спільні дослідні роботи в галузі охорони навколишнього середовища і науково-технічного прогнозування. Протягом 1971—1975 рр. було завершено спільну розробку 11 науково-технічних прогнозів з важливих проблем, а прийнятий у відповідності з Комплексною програмою план багатосторонніх інтеграційних заходів на 1976—1980 рр. передбачає дальший розвиток різних форм високоефективних зв'язків і співробітництва країн — чле-

¹² «Экономическое сотрудничество стран — членов СЭВ. Информационный бюллетень», 1975, № 2, стор. 11—12.

¹³ «Внешняя торговля», 1975, № 7, стор. 3—5.

нів РЕВ у напрямі планового здійснення економічної і науково-технічної інтеграції в усіх галузях науки, техніки і виробництва.

Маючи у своєму розпорядженні могутній науково-технічний потенціал, величезні трудові і сировинні ресурси, країни соціалістичної співдружності прагнуть якнайефективніше використовувати їх для органічного поєднання успіхів науково-технічної революції з перевагами своєї найпередовішої соціальної системи — соціалізму, вбачаючи у цьому запоруку дальших успіхів у будівництві розвинутого соціалістичного суспільства і створенні матеріально-технічної бази майбутнього комуністичного суспільства. Проведення у життя цих прагнень стало державною політикою комуністичних і робітничих партій країн соціалізму, яка ґрунтується на врахуванні об'єктивних потреб і тенденцій, національних і інтернаціональних інтересів соціалістичних країн і спрямована на реалізацію великої мети, поставленої В. І. Леніним, — створення у майбутньому «єдиного, за загальним планом регульованого пролетаріатом усіх націй, всесвітнього господарства як цілого»¹⁴.

Десята п'ятирічка буде новим важливим кроком на шляху до цієї мети. Схвалений ЦК КПРС проект до XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» одним з головних завдань у здійсненні плану нової п'ятирічки передбачає всебічне розширення і поглиблення економічного і науково-технічного співробітництва з соціалістичними країнами на основі принципів соціалістичного інтернаціоналізму і, зокрема, забезпечення «виконання заходів, передбачених Комплексною програмою соціалістичної економічної інтеграції і погодженого плану багатосторонніх інтеграційних заходів країн — членів РЕВ на 1976—1980 роки», а також «більш тісну координацію і об'єднання зусиль СРСР з іншими країнами — членами РЕВ у розв'язанні завдань науково-технічного прогресу»¹⁵.

Планомірно і послідовно здійснюючи соціалістичну і економічну інтеграцію, комуністичні і робітничі партії країн соціалізму враховують лєнінські положення про те, що, по-перше, національні і державні відмінності між країнами будуть зберігатися ще дуже довго, навіть після перемоги диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі, а, по-друге, що, незважаючи на провідну об'єктивну тенденцію до інтернаціоналізації всього суспільного життя, ця тенденція може успішно розвиватися лише при умові цілеспрямованої, погодженої політики соціалістичних країн, спрямованої на її розвиток.

Говорячи про соціалістичну інтеграцію та її органічне поєднання із завданнями будівництва розвинутого соціалістичного суспільства, необхідно відзначити, що вона охоплює всі сфери суспільного життя — економічну, політичну і духовну. Її здійснення сприяє не лише створенню матеріально-технічної бази соціалістичного і комуністичного суспільства, а й більш успішному вирішенню багатьох соціальних проблем, таких, як удосконалення соціальної структури суспільства і стирання відмінностей у різних соціальних класів і груп, духовний прогрес народу і створення умов для всебічного розвитку людської особи, більш повне задоволення зростаючих потреб населення та ін.

Термін «соціалістична економічна інтеграція» лише підкреслює примат тих інтеграційних процесів, які відбуваються у сфері виробництва — в економічному базисі. Насправді ж, як показує досвід, більш ефективно інтеграційні процеси розвиваються при врахуванні всього

¹⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 156.

¹⁵ «Радянська Україна», 15 грудня 1975 р.

комплексу суспільних відносин — політичних, соціально-економічних, культурно-ідеологічних та інших, що здійснюються в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. В наступні етапи поряд з економічною інтеграцією і в органічному взаємозв'язку з нею все активніше будуть розвиватися й інтеграційні процеси у сфері духовного життя.

Зростаючий взаємозв'язок і взаємовплив процесів, що відбуваються у сфері духовного життя й у сфері економіки на етапі розвинутого соціалізму, спільні інтернаціональні інтереси соціалістичних країн у духовному розвитку суспільства, у виробленні та здійсненні погодженої лінії в ідеологічній боротьбі з класовими й ідейними ворогами соціалізму настійно вимагають також планомірного здійснення культурної та ідеологічної консолідації країн соціалістичної співдружності.

Органічне поєднання завдань будівництва розвинутого соціалістичного суспільства з всебічним розвитком науково-технічної революції й інтеграційних процесів у сфері економіки і всього суспільного життя становить найхарактернішу рису сучасного розвитку країн соціалістичної співдружності і є далшим магістральним шляхом світового соціалізму.

П. С. Сохань

СОДРУЖЕСТВО СТРАН СОЦИАЛИЗМА И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

В статье рассматриваются некоторые важнейшие тенденции и закономерности развития стран социалистического содружества на современном этапе. Раскрывая достигнутые успехи стран — членов СЭВ в период между XXIV и XXV съездами КПСС, автор акцентирует внимание на диалектической взаимосвязи решаемых ими задач строительства развитого социалистического общества с процессами социалистической интеграции и научно-технической революции как наиболее характерной особенности развития современного мирового социализма.

P. S. Sokhan'

COOPERATION OF SOCIALIST COUNTRIES AND REGULARITIES OF ITS DEVELOPMENT AT MODERN STAGE

Summary

The paper deals with certain most important tendencies and regularities in development of socialist countries cooperation at modern stage showing the successes achieved by the member countries of the Council for Economic Mutual Assistance in the period between the 24th and 25th Congresses of the CPSU, the author emphasizes dialectic interrelation between the problems solved by the countries on constructing the developed socialist society and the processes of socialist integration and scientific and technical revolution as the most characteristic feature in development of modern world socialism.

Методологія і методика історичних досліджень

В. М. ХЕВРОЛІНА

МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ — ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА РАДЯНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ

У документах Комуністичної партії з ідеологічних питань, зокрема в постанові ЦК КПРС «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів в партійній організації Білорусії», наголошується на необхідності з наступальних позицій вести боротьбу з буржуазною і ревізіоністською ідеологією, комплексно вирішувати ідейно-виховні завдання, маючи на увазі даліше формування у широких мас трудящих марксистсько-ленінського світогляду, комуністичної моралі, підвищення загальноосвітнього і культурного рівня трудящих, їх професійної майстерності і діловитості¹.

Підвищенню ефективності ідеологічної роботи мають сприяти й видання історичних джерел та їх використання у наукових дослідженнях. У зв'язку з цим великої актуальності набирає розробка методологічних проблем археографії — наукової дисципліни, що вивчає теорію і методику видання історичних джерел, — оскільки в цій галузі й досі існує певне відставання.

Переважаюча більшість із спеціальних праць присвячена конкретним методичним сюжетам, що, звичайно, не може повністю задовольнити потреби розвитку археографії як специфічної наукової дисципліни і недостатньо допомагає у практичній роботі по виданню джерел. Не знайшло, зокрема, належного висвітлення таке важливе питання, як суть методології радянської археографії.

Методологія археографії являє собою систему взаємозв'язаних методів, що застосовуються для пізнання об'єктів цієї наукової дисципліни. Основою цієї системи є діалектико-матеріалістичний метод, марксистсько-ленінська теорія пізнання, принципи якої — партійність та історизм — визначають зміст більш конкретних методів, застосовуваних для пізнання тієї чи іншої конкретної галузі знання. Ці методи можна поділити на загальнонаукові, тобто такі, що є характерними для певних, у даному випадку суспільних, наук (наприклад, історичний, порівняльно-історичний, деякою мірою кількісний та інші), і на часткові, притаманні, зокрема, лише археографії. Часткові методи, які ґрунтуються на загальнонаукових, вироблені для раціоналізації дослідницьких процесів та успішного розв'язання конкретних практичних завдань. Крім них, існують також технічні прийоми роботи (розміщення рубрик покажчика в алфавітному порядку та інші), які не мають дослідницького характеру. Сукупність часткових методів і технічних прийомів звичайно називають методикою.

Отже, методологія археографії — це система методів пізнання, основоположним серед яких є діалектико-матеріалістичний метод. Він обумовлює зміст часткових методів. Це дає змогу говорити про тісний

¹ Див.: «Коммунист», 1974, № 13, стор. 5—6.

зв'язок методології і методики, про залежність останньої від світогляду археографа і його класових позицій. Тимчасом у нашій спеціальній літературі ще й зараз побутує думка, нібито в галузі спеціальних дисциплін методика байдужа до світоглядних позицій методу². Деякі радянські дослідники вважають, що при оцінці творчості істориків недопустимо «механічно поширювати на методику їхньої дослідницької роботи уявлення про їхній світогляд». Критикуючи це хибне твердження, відомі радянські вчені Л. В. Черепнін та В. Т. Пашуто пишуть, що вся творчість дослідника-історика, аж до його професійної майстерності і технічних прийомів, обумовлюється світоглядними позиціями, на яких він перебуває. Показовим щодо цього є приклад текстолога О. О. Шахматова, який, блискуче володіючи методикою вивчення літописних текстів, внаслідок обмеженості історичного підходу не бачив у літописцях виразників певних соціальних ідей і тому зводив свою методику до формально-текстологічного аналізу літописів без аналізу їх змісту³.

Не існує єдиної думки й про об'єкт археографії. Ним звичайно є документальне джерело, здебільшого — текстове. Документ, як відомо, служить об'єктом вивчення різних дисциплін (джерелознавства, документознавства, архівознавства та ін.), кожна з яких вивчає і узагальнює своє коло питань, з ним пов'язаних. Джерелознавця, наприклад, цікавлять закономірності виникнення джерел і відображення в них подій і явищ історичного процесу. Археограф обмежується вивченням і узагальненням лише таких ознак документа, які забезпечують можливість його публікації, на основі змісту, походження, форми і зовнішнього вигляду документа оцінює його значення для теми видання. Дехто із спеціалістів вважає, що об'єктом археографії може бути лише опублікований документ або документальне видання. На нашу думку, це не зовсім правильно: адже для археографа важливим є не тільки те, який документ і як він виданий, але й те, який документ і як його потрібно видавати.

У наш час, коли навколо методів і засобів дослідження історичних джерел точиться гостра ідеологічна боротьба, основоположним для археографії є підхід до їх вивчення з позицій марксистсько-ленінської теорії пізнання, оскільки лише вона дає єдино правильну відповідь на питання про природу джерела. Теорія пізнання розглядає документальне джерело як об'єктивну реальність, перетворену через сприйняття суб'єкта, тобто як єдність об'єктивного і суб'єктивного. В. І. Ленін писав у «Філософських зошитах», що «людські поняття суб'єктивні в своїй абстрактності, відірваності, але об'єктивні в цілому, в процесі, в підсумку, в тенденції, в джерелі»⁴. Це положення не залишає місця ні для позитивістських концепцій, що побутують у буржуазному джерелознавстві і ставлять під сумнів об'єктивну значимість джерела, ні для перебільшеної ролі джерела у пізнанні дійсності, фетишизації документа. Воно орієнтує радянських археографів, як правильно відбирати джерела для публікації, оцінювати їх і при критичному підході з'ясовувати достовірність, виходячи не лише з наявності фактичного матеріалу, а й інтерпретації цього матеріалу автором документа.

² В. Н. Автократов. К вопросу о методологии архивоведения.— Археографический ежегодник за 1969 год, М., 1971, стор. 23.

³ Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедения и вспомогательных исторических дисциплин.— Источниковедение отечественной истории, вып. 1, М., 1973, стор. 33—37, 56—59; В. Т. Пашуто. Некоторые общие вопросы летописного источниковедения.— Там же, стор. 68—70.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 29, стор. 176.

Матеріалістична теорія пізнання передбачає активну роль суб'єкта, що пізнає, бо саме він реалізує на практиці створену джерелом можливість об'єктивного дослідження дійсності. Фактичний матеріал може по-різному інтерпретуватися дослідником, залежно від його класової позиції. Все це повністю стосується й роботи археографа. Він не повинен бути безпристрасним публікатором будь-яких документів, механічним відтворювачем їх текстів. Завдання археографа — дати з певних класових позицій і з відповідною оцінкою комплекс документів з тієї чи іншої теми, що обов'язково передбачає дослідницьку роботу з джерелами і по суті робить публікацію дослідницькою працею.

Публікація джерел — це дослідницька праця особливої форми. Висвітлення проблеми досягається тут не авторським текстом, а за допомогою змісту документів, відібраних для публікації, та науково-довідкового апарату до них. Дослідник використовує публікацію як джерело, відправний пункт для створення певних узагальнень і логічних побудов. Такі узагальнення не містяться безпосередньо в самих документах, вони можуть бути зроблені на їх основі. Але для цього слід виявити і належним чином відібрати документи.

Одним з найважливіших принципів, яким керуються радянські археографи у своїй роботі над джерелами, є марксистсько-ленінське положення про використання в дослідженні всієї сукупності фактів з певної проблеми. Як відомо, класики марксизму-ленізму неодноразово виступали проти висмикування фактів. Так, високо оцінюючи працю Ліссагаре про Паризьку Комуну, К. Маркс зазначав, що достовірність цієї праці досягнута ще й завдяки тому, що її автор мав у своєму розпорядженні не тільки всі друковані, а й безліч нікому іншому не доступних рукописних джерел⁵. У передмові до брошури Н. Шахова «Боротьба за з'їзд» В. І. Ленін підкреслював прагнення її автора дати по можливості якомога повніше зібрання документів з метою висвітлення об'єктивної картини подій⁶.

Повнота виявлення джерел з тієї чи іншої теми забезпечує всебічність і об'єктивність її висвітлення, оскільки, лише маючи у своєму розпорядженні весь комплекс джерел, археограф зможе відрізнити закономірні явища від випадкових, побачити, що в них є позитивним, а що — негативним. Про велике значення, яке надається останнім часом повноті джерел, свідчить, наприклад, те, що для окремих документальних збірників їх виявлення проводиться у масштабі всієї країни.

Дуже важливим при відборі джерел є правильне співвідношення узагальнюючих і часткових документів. Досить поширеною є думка, що під час виявлення та відбору документів для публікації слід обмежуватися тільки узагальнюючими та синтезуючими джерелами. Безумовно, останні дають можливість краще зрозуміти загальну тенденцію історичного процесу, але внаслідок цього часто не відображаються його деталі, факти конкретної творчої діяльності трудящих. Питання про співвідношення в документальному виданні узагальнюючих і конкретних джерел повинно вирішуватися з урахуванням характеру і теми видання, наявності документів з неї, соціальних та історичних умов, за яких відбувалися події. Але насамперед потрібно пам'ятати про діалектичну єдність загального та одиничного, цілого і часткового, про вираження цілого через часткове. При цьому доречно нагадати слова В. І. Леніна про необхідність «виховання мас на живих, конкретних прикладах і зразках з усіх галузей життя...»⁷ та про посилен-

⁵ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 34, стор. 155—158.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 33.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 87.

ня уваги до буденної сторони життя, де найбільше будується нове. Ця ленінська вимога має особливо велике значення при підготовці науково-популярних видань.

Водночас, беручи до уваги той факт, що в джерелах часткового характеру відображені схожі процеси, виникає проблема відбору таких з них, які б давали змогу найбільш повно з'ясувати суть історичних подій. Застосовуваний при цьому вибірковий метод ґрунтується на ленінській вимозі відбору типових явищ. Прикладом такого відбору в сучасній археографічній практиці є відбір документів, що характеризують діяльність різних типових для певного регіону промислових підприємств, для збірників, присвячених історії індустріалізації СРСР. Так, у збірнику з історії індустріалізації Нижегородсько-Горьковського краю як типові для промисловості регіону підприємства були взяті Горьковський автозавод (нове підприємство) і завод «Красное Сормово» (реконструйоване підприємство). Їх документи й відібрали для публікації, робота інших підприємств знайшла відображення у зведених джерелах⁸.

Величезне значення для радянської археографії має принцип історизму. Суть історичного підходу до явищ сформулював В. І. Ленін. «Весь дух марксизму, вся його система,— вказував він,— вимагає, щоб кожне положення розглядати тільки (α) історично; (β) тільки в зв'язку з іншими; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»⁹. Згідно з принципом історизму археограф, відбираючи документ для публікації, має розглядати його як продукт конкретної історичної епохи, тобто як частину цілого, враховувати причини і мету виникнення документа, а також ставлення автора до викладеного в ньому матеріалу.

Історичний підхід до відбору джерел передбачає поєднання документів керівного, виконавчого і підсумкового характеру, що дає змогу показати історичний процес у його послідовному розвитку. На жаль, у багатьох наших документальних виданнях переважають директивні джерела. У кращому випадку вміщені документи висвітлюють результати певного процесу, а не форми, методи і засоби, за допомогою яких вони були досягнуті. Так, у збірнику про соціалістичну індустріалізацію і розвиток робітничого класу Радянської Молдавії більшість джерел мають директивний або узагальнюючий характер, а документів, що розповідають про творчу активність трудящих, дуже мало¹⁰.

Велике значення має історичний підхід при вирішенні питань, пов'язаних з вибором і передачею тексту. Він вимагає, щоб текстовий аналіз враховував епоху, умови та мету створення документа. Керуючись вказівками класиків марксизму-ленізму про необхідність дбайливого ставлення до мови і стилю автора, радянські археографи досягли значних успіхів у галузі текстології. Однак все ще трапляються погляди на вибір і передачу тексту як на суто технічну працю. Тимчасом нехтування науковими принципами в цих питаннях може призвести до появи прикрих помилок. Якщо випадки смислового редагування документів нині досить рідкісні, то прагнення спростити чи модернізувати текст (особливо в науково-популярних виданнях) — явище непоодиноке. Нерідко укладачі збірників приймають характерні для певної епохи мовні особливості, архаїзми тощо за помилки і виправляють їх.

⁸ З. К. Звездин, В. Е. Полетаев, О серийном издании документов по истории индустриализации.— Археографический ежегодник за 1967 год, М., 1969.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 315.

¹⁰ Социалистическая индустриализация и развитие рабочего класса Советской Молдавии (1926—1958 гг.). Сборник документов и материалов, Кишинев, 1970.

Наприклад, у згаданому вже збірнику про соціалістичну індустріалізацію Молдавії термін «агрикультурна робота», поширений у 20—30-ті роки і вживаний навіть у резолюціях партійних з'їздів, безпідставно замінений терміном «агротехнічна робота»¹¹.

Особливо важлива роль історичного підходу при виборі основної редакції тексту. Це питання актуальне не тільки для документів, пов'язаних з творчістю якоїсь конкретної особи, чи для джерел, що відображають далеке минуле, а й для офіційної радянської документації. Так, у збірнику документів і матеріалів «Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР» (К., 1972) один з найважливіших програмних актів молоді Радянської держави — Декларація прав трудящого і експлуатованого народу — опубліковано за текстом «Собрания узаконений» і датовано 18 січня 1918 р. (стор. 55—57). Правильніше зробили укладачі збірника документів «Образование Союза Советских Социалистических Республик» (М., 1972), які датували документ днем затвердження його на III з'їзді Рад — 12(25) січня 1918 р. (стор. 32—34), взявши за основу текст «Декретов Советской власти» — зразкового наукового видання. Це ж саме потрібно було зробити й при виборі тексту такого важливого документа, як Декларація прав народів Росії, оскільки текст, уміщений в «Собрании узаконений», відрізняється від оригіналу (немає шрифтових виділень, порушена послідовність підписів тощо)¹².

Декларацію ЦВК України від 7 березня 1918 р. із закликом створити оборонний союз Радянських республік Півдня Росії у згаданому збірнику «Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа...» опубліковано на основі тексту офіційного «Вестника Украинской Народной Республики», а в іншому документальному виданні — «Советское содружество народов» — на основі телеграфної стрічки, що зберігається в Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР. Причому укладачі останнього збірника, взявши за основу копію документа, не тільки неправильно датували його (11 березня 1918 р.), а й залишили допущені в цій копії помилки смислового характеру («сепаратные соглашения» замість «секретные соглашения» та ін.)¹³.

Найважливішим у теорії пізнання є принцип партійності, який надає соціального забарвлення всім іншим її принципам. В. І. Ленін показав, що комуністична партійність означає відкритий захист інтересів прогресивних класів і тенденцій у суспільстві. Суть цього принципу стосовно до відбору джерел для публікації яскраво розкрита В. І. Леніним у праці «Руки геть!» (1906 р.), в якій він різко критикує меншовицький збірник «Москва в грудні 1905 р.». Викриваючи тенденційний відбір документів для книги, що мала на меті дискредитувати політику більшовиків у період грудневого збройного повстання, Володимир Ілліч зазначав, що це видання було підготовлене не з позицій захисту інтересів пролетаріату, мало яскраво виражений антипартійний характер¹⁴.

¹¹ Там же, стор. 137.

¹² Т. В. Батаєва. История образования СССР в тематических документальных публикациях. — Археографический ежегодник за 1972 год, М., 1974, стор. 23.

¹³ Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР, док. 68; Советское содружество народов. (Объединительное движение за образование СССР). Сборник документов. 1917—1922, М., 1972, стор. 28—30.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 13, стор. 364—368.

Принцип партійності в археографії обумовлює науковість усіх процесів підготовки видання. Зобов'язуючи археографа-марксиста оцінювати джерела з урахуванням їх походження й класової належності авторів, він сприяє цілеспрямованому відбору документів, об'єктивному висвітленню суті подій і явищ, визначає чітке ідейно-політичне спрямування документальних видань. Саме в цьому виявляється бойовий, наступальний характер радянської археографії.

Буржуазні джерелознавці й археографи твердять, нібито партійність і науковість несумісні, широко використовують у своїй роботі об'єктивістські прийоми, коли в документальні видання включається як потрібний, так і неістотний для висвітлення теми матеріал. Справжній зміст подібного об'єктивізму розкрив В. І. Ленін, який, зокрема, вказував, що «безпартійність є ідея буржуазна»¹⁵.

Певного об'єктивізму у відборі документів припустилися й укладачі деяких радянських видань, включивши в них без будь-яких пояснень джерела, що спотворюють правду про історичні події. Так, у збірнику з історії Жовтневої революції на Владимирщині були вміщені документи меншовицьких організацій, в яких не показано контрреволюційного характеру їх діяльності¹⁶.

Крім об'єктивістської, в буржуазній історіографії та археографії існує й інша, відверто реакційна, антирадянська течія. Занепокоєні зростанням у всьому світі інтересу до історії СРСР, буржуазні «дослідники» допускають у своїх публікаціях джерел всілякі антирадянські фальсифікації. Так, метою публікації Керенського та Броудера «Русское временное правительство», виданої у 60-х роках, було довести світовій громадськості, що нібито «ліберальний» Тимчасовий уряд не хотів застосовувати насилля для придушення «неприборканих мас», тимчасом як більшовики намагалися спровокувати громадянську війну. З цією метою упорядники фальсифікують тексти джерел. Так, у «Квітневих тезах» ними була опущена саме та частина, в якій В. І. Ленін спростовує подібні звинувачення на адресу більшовиків¹⁷.

Партійним повинен бути й підхід до складання науково-довідкового апарату, адже такі його частини, як передмова, примітки та покажчики, пояснюючі і оцінюючі документи, певною мірою забезпечують науково-політичне значення документального видання і вимагають значної дослідницької роботи. Ця робота має ґрунтуватися на тих же методологічних засадах, що й відбір документів. Інакше підходять до цієї справи буржуазні археографи, які, вважаючи, що науково-довідковий апарат повинен виконувати суто довідкові функції, скорочують його до мінімуму або ж, навпаки, наповнюють численними фактичними відомостями, нерідко непотрібними, і намагаються уникнути оціночних моментів.

Зразок революційної партійності у підході до науково-довідкового апарату дав В. І. Ленін. Передмови, написані ним до збірників листів К. Маркса, Ф. Енгельса та інших діячів міжнародного революційного руху, не лише містять партійну оцінку документів, а й розкривають їх значення для робітничого руху в наступні періоди його історії¹⁸. Надзвичайно важливими для радянської археографії є висловлювання

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 12, стор. 128.

¹⁶ Д. А. Чугаєв. Археология и источниковедение. Сборник статей и докладов (1957—1967), М., 1969, стор. 37.

¹⁷ Г. З. Иоффе. О формировании и развитии англо-американской историографии Февральской революции 1917 г.—«История СССР», 1967, № 2, стор. 157.

¹⁸ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 345—353; т. 15, стор. 219—238.

В. І. Леніна про роль передмови і приміток до підготовленого в 1922 р. В. В. Адоратським видання листування К. Маркса і Ф. Енгельса. Володимир Ілліч вказував, що, по-перше, листи основоположників наукового комунізму слід аналізувати у тісному зв'язку з усією їх публіцистичною спадщиною, з усім їх ученням, а, по-друге, в коментарях показувати неспроможність реакційних теорій, критика яких міститься в листах, які публікуються, щоб зробити цю критику доступнішою і зрозумілішою масам¹⁹.

Керуючись методологічними принципами партійності та історизму, радянські археографи протягом останніх років багато зробили для поліпшення науково-довідкового апарату збірників. Слід відзначити появу в ньому таких перспективних частин, як хроніки партійних постанов, списки неопублікованих у даному виданні документів тощо.

У передмовах до наукових видань більше стало приділятися уваги питанням історіографії та джерелознавчому аналізу вміщуваних документів. В ряді видань розглянуто й зарубіжну літературу з теми, наголошено на ролі документів у викритті буржуазних фальсифікацій.

Відмітною рисою приміток до сучасних документальних збірників є прагнення укладачів увести до наукового обігу максимальну кількість виявлених, але не опублікованих в даному збірнику джерел. Однак це не слід робити самоціллю, оскільки в примітках основна увага має бути звернута на аналіз та оцінку документів. Нехтування цим інколи призводить до того, що деякі місця в документі, які вимагають партійної оцінки, залишаються без відповідних пояснень. Так, у примітках до першого тому збірника серії «Документи и материалы по истории советско-польских отношений» немає критики задуваної в документах теорії «безбуржуазності» української нації²⁰. Археографам у своїй діяльності потрібно завжди пам'ятати, що більшість наших наукових видань призначено не для вузького кола спеціалістів, а, головним чином, для широкої наукової громадськості. Використовуються вони й зарубіжними дослідниками. Все це накладає особливу відповідальність на археографа в його роботі над науково-довідковим апаратом. Ось чому впадає в око незначна кількість приміток, які здебільшого мають характер фактичних довідок, у ряді видань, зокрема в збірниках з історії колективізації сільського господарства Білорусії та індустріалізації Молдавії²¹. У згадуваному збірнику «Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР» на 559 документів лише 55 приміток, також в основному довідкового характеру, внаслідок чого багато наведених у книзі відомостей, що вимагали ґрунтовних пояснень, залишилися непрокоментованими. Подібні недоліки допущені й у збірниках «Документи розповідають» (Ужгород, 1971), «Реакционная роль религии и церкви. Архивные документы о деятельности священнослужителей в Молдавии» (Кишинев, 1969), «Дружба шахтеров Донбасса и Кузбасса. 1917—1972. Документы, материалы» (Донецк, 1972).

У багатьох науково-популярних виданнях відсутній навіть перелік опублікованих джерел, а документи не пронумеровані, що утруднює користування збірниками. Спрощений підхід до науково-довідкового апарату таких видань ускладнює розуміння документів читачами і послаблює ідейно-політичний вплив публікації.

¹⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 53, стор. 86—87; т. 54, стор. 234.

²⁰ «Вопросы истории», 1964, № 6, стор. 154.

²¹ Проведение сплошной коллективизации сельского хозяйства Белорусской ССР. Ноябрь 1929 г.—1932 г., т. 2, Минск, 1973; Социалистическая индустриализация и развитие рабочего класса Советской Молдавии (1926—1958 гг.), Кишинев, 1970.

Розробка методологічних принципів радянської археографії потрібна не тільки для дальшого вдосконалення практичної роботи, пов'язаної з виданням джерел, а й для розвитку археографії як наукової дисципліни, якій деякі автори відмовляють у самостійності, вважають її частиною джерелознавства²². Погляд на археографію як на дисципліну, що займається збиранням, описом та виданням джерел, призводить до того, що багато археографічних центрів на місцях майже не вивчають і не узагальнюють досвіду публікаторської роботи. Про це, зокрема, свідчить ряд археографічних збірників, виданих у Вологді, Пермі, Свердловську²³. До останнього часу зв'язки археографії з іншими дисциплінами в літературі розглядалися, головним чином, з погляду методів цих дисциплін, які використовуються в археографії. Тимчасом, вивчаючи зворотні зв'язки, можна помітити великий вплив останньої на розвиток історіографії, джерелознавства, архівознавства та ін. Нерідко документальні публікації можуть змінити або істотно доповнити існуючі уявлення з тієї чи іншої проблеми. (Наприклад, на основі документальної серії про повстання 1863 р. було створено низку праць, у яких принципово по-новому розглядалося питання про російсько-польські революційні зв'язки). Однак, на наш погляд, самі історіографи далеко не завжди усвідомлюють подібне значення археографії та археографічної практики. Так, у журналі «История СССР» (1975, № 1) була вміщена змістовна стаття групи відомих молдавських істориків, у якій підбивалися підсумки досліджень з проблем соціалістичного й комуністичного будівництва в Молдавській РСР і ставилися завдання на майбутнє²⁴. На жаль, у ній, по суті, обійдено характеристику тієї ролі, що її відіграли документальні видання, підготовлені молдавськими археографами з висвітлюваних авторами проблем, і без яких, очевидно, успішне їх вивчення було б неможливим. Мабуть, настав уже час розглядати видання джерел і в історіографічному плані, показувати їх значення для розвитку історичних досліджень та для політичного виховання мас.

Потребує уточнення й питання про місце науково-публікаторської роботи архівів у системі їх науково-інформаційної діяльності. Останнім часом помітна тенденція підпорядковувати публікаторську роботу інформаційній, розглядати її як складову частину останньої²⁵. З цим, звичайно, не можна погодитися. Публікація джерел — це, насамперед, науково-дослідницька робота з її функціями ідейно-виховного та ідеологічного впливу. Ось чому зводити роль документальних видань до простої інформації — не можна.

Успішне розв'язання теоретичних питань радянської археографії можливе лише на основі глибокого вивчення марксистсько-ленінської методології, на основі узагальнення багатої практики видання джерел.

²² С. Н. Азбелев. Текстология как вспомогательная историческая дисциплина.— «История СССР», 1966, № 4.

²³ Див.: Материалы по истории Европейского Севера СССР. Северный археографический сборник, вып. 1—3, Вологда, 1970—1973; Уральский археографический ежегодник за 1970 год. Пермь, 1971; Уральский археографический ежегодник за 1971 год, Свердловск, 1974.

²⁴ Я. С. Гросул, Б. К. Визер, Л. Е. Репида, К. В. Стратиевский. Итоги и задачи исследования проблем социалистического и коммунистического строительства в Молдавской ССР.— «История СССР», 1975, № 1.

²⁵ Н. Д. Болдырева, З. Е. Калишевич, С. Г. Плешаков. Организация научно-исследовательской работы в центральных государственных архивах СССР.— «Советские архивы», 1974, № 6, стор. 7.

В. М. Хевролина

МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ —
ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА СОВЕТСКОЙ АРХЕОГРАФИИ

Резюме

В статье рассматриваются основные методологические принципы советской археологии, основывающиеся на диалектико-материалистическом методе и марксистско-ленинской теории познания. Автор подчеркивает важность соблюдения при составлении различных археологических сборников таких принципов, как партийность, историзм, полнота комплекса источников, правильное соотношение обобщающих и частных документов, обращает внимание на необходимость бережного отношения к языковым и стилистическим особенностям источника, раскрывает большое научное и политическое значение справочного аппарата документальных изданий.

V. M. Khevroлина

MARXIST-LENINIST METHODOLOGY — THEORETICAL PRINCIPLE
OF SOVIET ARCHEOGRAPHY

Summary

The paper deals with the main methodological principles of Soviet archeography based on the dialectical and materialistic method and Marxist-Leninist theory of knowledge. The author emphasizes that when compiling various archeographic collections one should keep to such principles as Party spirit, historical method, completeness of the sources complex, correct ratio of generalizing and particular documents, he pays attention to the necessity to take care of the language and stylistic peculiarities of the source, shows great scientific and political significance of the reference system in documentary editions.

Повідомлення

РОЛЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В ПІДВИЩЕННІ ТРУДОВОЇ І ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СЕЛА (1966—1970 рр.)

В. А. КУЗ'ЄВ

Вплив робітничого класу в усіх сферах життя нашого суспільства зростає і зміцнюється, його трудова активність й ініціатива приносять дедалі плідотворніші результати.

Найяскравішою формою трудового піднесення стало соціалістичне змагання. «Перемога соціалізму в нашій країні,— відзначається у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їздові партії,— породила небачені раніше в історії людства прояви масового трудового ентузіазму — такі, як стахановський рух, рух за комуністичне ставлення до праці та інші. Минуле п'ятиріччя дало щодо цього багато нового. Трудове змагання набрало справді всенародного розмаху»¹. Саме в роки восьмої п'ятирічки виникли такі масові почини трудящих, як соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Робітничі колективи Москви і Ленінграда виступили ініціаторами змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки. Їх патріотичні почини були схвалені ЦК КПРС і підтримані трудящими всієї країни.

Масовий рух робітничого класу за дострокове виконання виробничих завдань благотворно вплинув на трудову і творчу активність працівників сільського господарства. Використовуючи нагромаджений передовий досвід минулих років по організації соціалістичного змагання, а також багатий досвід колективів промислових підприємств, колгоспне селянство під керівництвом партійних органів виявило справжній героїзм у боротьбі за виконання завдань восьмої п'ятирічки. «Для нього,— зазначається в Привітанні ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР III Всесоюзному з'їзду колгоспників,— характерні колективізм, високе почуття громадського обов'язку, вірність великим ленінським ідеалам, висока трудова і політична активність»². Як і на передових підприємствах промисловості, будовах, чудові почини народилися і дістали поширення в багатьох колгоспах та радгоспах країни.

У відповідь на постанову ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 24 листопада 1967 р. «Про ініціативу колективів підприємств, колгоспів і радгоспів по розгортанню соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства»³ колективи ряду заводів, фабрик, будов, колгоспів і радгоспів, цілі сільські райони не тільки включилися у Всесоюзне змагання, але й виступили ініціаторами багатьох патріотичних починань за

¹ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1972, стор. 95.

² «Радянська Україна», 26 листопада 1969 р.

³ Див. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам, т. 6, М., 1968, стор. 632—634.

успішне здійснення планових завдань восьмої п'ятирічки. Ось один з численних прикладів. На Одеському заводі ім. Старостіна у Всесоюзному змаганні на кінець 1967 р. брало участь 945 робітників з 1200. Двом цехам і 25 бригадам було присвоєно почесне звання колективів комуністичної праці, а 208 робітників стали ударниками⁴.

Досвід колективу заводу ім. Старостіна по організації боротьби за комуністичне ставлення до праці, форми і методи соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки дістали широке застосування в підшефних колгоспах «Україна» Килійського району, «Прогрес», ім. XXII з'їзду КПРС, ім. Чкалова Ширяївського і «Прогрес» Ізмаїльського району.

Допомагаючи цим господарствам у будівництві малого зрошення і механізованих токів, механізації трудомістких процесів на тваринницьких фермах, шефи виявляли зразки комуністичного ставлення до праці, що, безперечно, мало велике значення для підвищення творчої активності колгоспників. Обмін делегаціями передовиків зміцнював дружбу робітників і селян, значно сприяв взаємному збагаченню досвіду трудової активізації виробничих колективів.

На заводі ім. 61 комунара народилася ініціатива змагатися за перехідними мандатами на честь 50-річчя Великого Жовтня, яку підтримали всі цехи підприємства⁵. Це змагання поширилося в багатьох підшефних колгоспах Вознесенського, Новоодеського та інших районів. Комунарівці, буваючи в підшефних господарствах, ділилися досвідом організації змагання, допомагали колгоспникам в його поширенні⁶.

Конкурси за звання «Кращий за професією», ініціаторами яких стали комсомольці Одеського заводу радіально-свердлильних верстатів ім. В. І. Леніна, мали велику популярність на інших підприємствах, а також серед сільських комсомольців. Тільки на Одеському сталедрото-канатному заводі цю ініціативу підтримали 2700 чол.⁷ Змагання за звання «Кращий за професією», яке народилося на промислових підприємствах міста, стало однією з важливих форм підвищення активності колгоспників Одеської області.

У П'ятдесятирічний ювілей Радянської влади тисячі робітників і численні колективи виступили із закликом і конкретними зобов'язаннями — достроково виконати плани восьмої п'ятирічки. Так, токарь Одеського заводу ім. Січневого повстання т. Бесхлібний взяв зобов'язання — виконати свій план п'ятирічки за чотири роки і п'ять місяців, а бригада т. Овсянникова — за чотири роки і шість місяців, давши слово зекономити не менш як 50 т металу. Іллічівський райком Компартії України схвалив цей цінний почин⁸. Наслідуючи його, трудівники підшефного радгоспу «Дружба народів» Біляївського району активно включилися у соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань п'ятирічки⁹.

На Миколаївщині ініціаторами соціалістичного змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна були передові виробничі колективи великих промислових підприємств обласного центра. Наприклад, бригади комуністичної праці Чорноморського суднобудів-

⁴ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 9, оп. 28, спр. 16, арк. 124.

⁵ «Південна правда» (орган Миколаївського обкому і міськкому Компартії України, обласної та міської Рад депутатів трудящих), 23 вересня 1967 р.

⁶ «Південна правда», 26 вересня 1967 р.

⁷ Поточний архів Одеського міськкому Компартії України, стенограма міських зборів партійного активу, 6 лютого 1969 р., стор. 46.

⁸ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 246, спр. 1, арк. 37.

⁹ «Чорноморська комуна» (орган Одеського обласного і міського комітетів Компартії України, обласної і міської Рад депутатів трудящих). 19 серпня 1970 р.

ного заводу, очолювані комуністами П. Щербаковим, М. Сорочаном, П. Третьяковим, І. Каргополовим, з заводу «Дормашина» — М. Цурканом, з заводу ім. 61 комунара — М. Білим, виступили з ініціативою зобов'язанням виконати своє п'ятирічне завдання до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вони звернулися до всіх трудових колективів промислових підприємств міста, до трудівників сіл області із закликом включитися в змагання за підвищення ефективності виробництва і створення ленінського фонду п'ятирічки. В цьому русі тільки на підприємствах Миколаєва взяло участь 2300 бригад, дільниць і цехів, а також тисячі трудівників села¹⁰.

Підтримуючи почин ініціаторів змагання за створення фонду п'ятирічки, наслідуючи їх патріотичний приклад, трудівники села Новоодеського району в ленінському ювілейному році взяли додаткові зобов'язання — за рахунок підвищення продуктивності худоби збільшити виробництво і продаж державі молока. Вони закликали всіх тваринників області боротися за високі надії молока і цим внести свій вклад в ленінський фонд п'ятирічки¹¹. Включившись у всенародну боротьбу за створення фонду восьмої п'ятирічки і підвищення ефективності виробництва, колгоспники Кривоозерського району розгорнули масове соціалістичне змагання за вирощування високих врожаїв цукрових і кормових буряків¹², а працівники сільського господарства Вознесенського району — за збільшення зрошуваного землеробства і ефективне використання поливних земель¹³. Ініціативу вознесенців підтримали комсомольсько-молодіжні бригади Березнеговатського, Миколаївського, Снігурівського і Жовтневого районів, які заявили про своє шефство над розвитком поливного землеробства¹⁴.

«Кожній зернині — лічба!» — такий був бойовий заклик у відповідь на лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії в народному господарстві» учасників змагання за створення ленінського фонду п'ятирічки комбайнерів А. Гоцелюка з колгоспу ім. В. І. Леніна Кривоозерського району, І. Величка з колгоспу «40-річчя Жовтня» Єланецького району, В. Нікуліна — ім. Коцюбинського Новобузького району, В. Рязанова — ім. Леніна Казанківського району, І. Литвака — «Заповіт Ілліча» Березнеговатського району Миколаївської області¹⁵.

Вплив патріотичного прикладу робітничого класу на трудову діяльність колгоспного селянства, їхня самовіддана праця дали хороші результати. Так, тваринники області тільки в ювілейному році збільшили надії молока у порівнянні з 1969 р. на 168 кг від кожної корови і перевищили його продаж на 9,5%. Особливо високих показників добилися колективи молочнотоварних ферм колгоспу ім. Калініна Новоодеського району і Варварівської птахофабрики, які за 10,5 місяців одержали в середньому по 3287 кг молока від корови. Ще значніших успіхів домоглися кращі доярки. Зокрема, більш як по 4000 кг молока від кожної корови закріплених груп надоїли М. Стрекалова з колгоспу ім. Шевченка Братського району, Н. Бублик — ім. Калініна Новоодеського району, Г. Личман з радгоспу ім. Кірова Миколаївського

¹⁰ «Південна правда», 27 грудня 1970 р.

¹¹ «Південна правда» (орган Миколаївського обласного і міського комітетів Компартії України, обласної і міської Ради депутатів трудящих), 1 березня 1970 р.

¹² «Південна правда», 19 лютого 1970 р.

¹³ «Південна правда», 27 січня 1970 р.

¹⁴ Там же.

¹⁵ «Радянська Україна», 24 березня 1970 р.

району. Багато доярок одержало більш як по 3000 кг молока від корови¹⁶. Це був їх гідний вклад в ленінський фонд п'ятирічки.

Отже, ініціатива групи передових заводських бригад, її підтримка всіма трудящими Миколаївщини відіграли велику роль у розгортанні ювілейного соціалістичного змагання, в значному збільшенні випуску надпланової продукції в рахунок фонду п'ятирічки. Цей патріотичний почин мав величезний вплив на трудову активність працівників сільськогосподарського виробництва в їх боротьбі за виконання ювілейних зобов'язань.

Успішно виконавши зобов'язання щодо гідної зустрічі 50-річчя Радянської влади, з ініціативою по дальшому розгортанню соціалістичного змагання за виконання п'ятирічного плану до 7 листопада 1970 р. виступили колективи заводів ім. Куйбишева і суднобудівного, а також консервного комбінату, будівельного управління № 138 тресту «Одесатрансбуд» і автотранспортного підприємства № 21063. Цей почин передових промислових підприємств будівельних і транспортних організацій м. Херсона був схвалений бюро міському Компартії України і дістав палку підтримку серед багатьох трудових колективів Херсонщини¹⁷. Так, колектив нафтопереробного заводу, переглянувши свої можливості, зобов'язався виконати п'ятирічку до 1 листопада 1970 р., а 22 квітня 1970 р. працювати на зекономленій сировині і виробити в цей день на десятки тисяч карбованців продукції. Колектив фабрики «Більшовичка» вирішив завершити річний план по обсягу реалізації 24 грудня 1969 р. і виготовити понад план на 400 тис. крб. швейних виробів. Переглянувши раніш взяті зобов'язання, прядильниці першої прядильної ткацької фабрики Херсонського ордена Леніна бавовняного комбінату Герой Соціалістичної Праці Р. Коптева вирішила до 52-ї річниці Жовтня випустити понад річне завдання 10 т пряжі, до 22 квітня 1970 р. виконати особисту п'ятирічку і дати додатково 70 т пряжі. Ткаля Л. Стоянова зобов'язалася до 52-ї річниці Жовтня виробити понад план 15 тис. м тканини, підвищити якість випущеної продукції на 4%¹⁸.

Ці трудові починання дістали широкий відгук у трудівників села. На початку 1969 р. група колгоспів Херсонської області закликала хліборобів добиватися високих врожаїв озимини. Такі колгоспи, як ім. Кірова Білозерського, «Червоний Сиваш» Генічеського, ім. Леніна Нововоронцовського, «Україна» Чаплинського, «Росія» Голопристанського і деякі господарства інших районів взяли зобов'язання виростити не менш як по 30 ц пшениці з кожного гектара посіву¹⁹. Ці зобов'язання землероби області успішно виконали, а їх заклик дістав палкий відгук у практичних ділах трудівників Херсонщини.

Підхопивши патріотичні починання ряду промислових підприємств Кіровограда і організацій-шефів Знам'янки, таких як електровозного і вагонного депо, за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня, колективи ланок по вирощуванню високих врожаїв буряків багатьох господарств Знам'янського району звернулись до буряководів області із закликом боротися за високі врожаї цієї сільськогосподарської культури. Вони зобов'язалися одержати в ювілейному, 1967 році по 500 ц цукрових буряків з кожного гектара. Ланка, яку очолювала О. Біла з колгоспу ім. ХХІ з'їзду КПРС, взяла зобов'язання досягти такого врожаю на

¹⁶ «Південна правда», 22 листопада 1970 р.

¹⁷ «Надніпрянська правда» (орган Херсонського обласного і міського комітетів Компартії України та обласної Ради депутатів трудящих), 30 листопада 1967 р.

¹⁸ «Надніпрянська правда», 21 вересня 1969 р.

¹⁹ «Надніпрянська правда», 28 лютого 1969 р.

площі 60 га, а ланки В. Халявинської і М. Сіромахи з колгоспу «Перемога» — на площі 44 га кожна. Ці високі зобов'язання були значно перевиконані²⁰.

Творча ініціатива передових буряководів Знам'янського району дістала широку підтримку серед працівників сільського господарства Кіровоградської області. Самовіддана праця трудівників, активну допомогу яким подавали на збиранні врожаю і в організації соціалістичного змагання між ланками підприємства-шефи, дала хороші результати. Врожайність буряків щороку збільшувалася, а в 1970 р. колгоспи і радгоспи області одержали рекордний урожай — 273 ц з кожного га. На цукрові заводи було відправлено більш як три мільйони тонн сировини. За три останні роки п'ятирічки держава одержала понад план 1 млн. 72 тис. т цукрових буряків Кіровоградщини. За підсумками республіканського соціалістичного змагання за високі врожаї цукрових буряків у 1970 р., Кіровоградській області присуджено перехідний прапор ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР²¹. У цих досягненнях величезна заслуга колективів буряківничих ланок Знам'янського району, які поклали початок масовій боротьбі за високі врожаї цукрових буряків.

Всій республіці став відомий патріотичний почин механізаторів тракторної бригади двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова з колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Новоукраїнського району на Кіровоградщині. За прикладом шокінських хіміків та інших передових трудових колективів України, у відповідь на Лист ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії в народному господарстві» вони виступили ініціаторами руху за максимальне використання резервів, за економію в усьому, за те, щоб не було відстаючих бригад, ферм, ділянок, за подання допомоги силами тракторних бригад у механізації і використанні техніки на тваринницьких фермах. «З широкими задумами ми починали змагання в ювілейному році, — писав О. В. Гіталов у своїй книзі «Земле моя». — Знали, що нелегко буде долати рубежі, які ми намітили в своїх соціалістичних зобов'язаннях, але були впевнені, що вони цілком реальні. Бо добрими помічниками трудівників у боротьбі за нові успіхи сільського господарства завжди є трудівники промисловості, транспорту, будівництва, ...які подають шефську допомогу колгоспникам»²².

Новоукраїнський райком Компартії України, а пізніше і обком партії схвалили ініціативу гіталовців. Їх почин був підтриманий в усій республіці. Уже на кінець липня 1970 р. 138 тракторних бригад працювали за методом тракторної бригади О. В. Гіталова. Більшість бригад монтували устаткування, ремонтували механізми, комплексно обслуговували тваринництво²³.

ЦК Компартії України схвалив соціалістичні зобов'язання працівників сільського господарства Одеської області, які розгорнули змагання по вирощуванню в 1969 р. високих урожаїв кукурудзи. Кукурудзопроводи області дали слово одержати не менш як 35 ц зерна цієї культури з кожного гектара на площі 200 тис. га²⁴ і довести валовий збір зерна до 700 тис. т, або на 120 тис. т більше, ніж у середньому

²⁰ Партархів Кіровоградського обкому Компартії України, ф. 458, оп. 20, спр. 1225, арк. 103.

²¹ «Сільські вісті», 30 березня 1971 р.

²² О. Гіталов. Земле моя, Дніпропетровськ, 1971, стор. 51.

²³ «Радянська Україна», 10 серпня 1970 р.

²⁴ «Сільські вісті», 11 січня 1969 р.

за попередні п'ять років. Успіхам одеських кукурудзоводів сприяла всебічна шефська допомога. Наприклад, колектив Одеського ордена Трудового Червоного Прапора заводу сільськогосподарського машинобудування ім. Жовтневої революції виготовив для колгоспів і радгоспів велику кількість запасних частин і агрегатів, подав допомогу в устаткуванні ремонтних майстерень; робітники «Автогенмашу» повністю механізували майстерню по ремонту тракторів в Ананівському відділенні «Сільгосптехніки», виготовили нестандартне устаткування, зробили проект ацетиленопровода і ацетиленової станції для колгоспів району, допомогли в їх будівництві. Силами колективів одеських електростанцій у колгоспі ім. Мічуріна Роздільнянського району збудовано польовий стан, електрифіковано майстерню і склади для зберігання зерна. Робітники цукроворафінадного заводу механізували польовий стан у колгоспі «Росія» Саратовського району²⁵. Все це благотворно вплинуло на трудову активність хліборобів, на виконання їх високих зобов'язань.

Переконалим свідченням політичної зрілості робітничого класу, його авангардної ролі в будівництві комунізму стала підготовка до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України. В ході передз'їздівського змагання трудові колективи підприємств на чолі з комуністами виступили з новими цінними починаннями, які були підтримані трудящими різних сфер виробництва. Зокрема, сім передових колективів Кіровоградської області першими розгорнули соціалістичне змагання за право підписати трудовий рапорт Кіровоградщини всесоюзному форуму комуністів. В цей самий час широкий відгук серед колективів дістало звернення робітників Олександрії працювати без відстаючих підприємств, цехів, змін, діляниць. Результатом змагання було те, що 14 районів і міст області закінчили 1970 р. без єдиного відстаючого підприємства²⁶.

По всій Кіровоградській області був підтриманий почин механізаторів колгоспів і радгоспів Бобринецького району, які виступили в 1970 р. з ініціативою достроково відремонтувати всю сільськогосподарську техніку²⁷. Переможцем в цьому русі вийшла тракторна бригада колгоспу «Зоря комунізму» Новоархангельського району (бригадир В. Моторний). Вона в стислі строки на високому рівні провела ремонт техніки, успішно виконала всі роботи. Бригада В. Моторного була ініціатором республіканського змагання комсомольсько-молодіжних колективів за право підписати трудовий рапорт на адресу XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України. Її тут вона вийшла переможцем і завоювала приз ЦК ЛКСМУ і газети «Комсомольское знамя»²⁸.

У боротьбі за успішне перетворення в життя завдань восьмої п'ятирічки народились й такі форми трудової і творчої активності, як спільні зобов'язання та ініціативи промислових підприємств і підшефних їм сільськогосподарських районів, колгоспів. Наприклад, у лютому 1967 р. колектив Херсонського заводу карданних валів разом з трудящими підшефного Білозерського району звернулися до всіх трудівників області із закликком розгорнути соціалістичне змагання за достро-

²⁵ «Знамя коммунизма» (орган Одеського обласного і міського комітетів Компартії України, обласної і міської Рад депутатів трудящих), 7 червня 1969 р., 10 червня, 4 листопада 1970 р.

²⁶ «Кіровоградська правда» (орган Кіровоградського обласного і міського комітетів Компартії України та обласної Ради депутатів трудящих), 30 березня 1971 р.

²⁷ «Кіровоградська правда», 19 січня 1971 р.

²⁸ «Радянська Україна», 24 червня 1970 р.; «Правда Украины», 18 березня 1971 р.

кове виконання планових завдань ювілейного року на честь виборів до Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих.

У квітні 1970 р. Миколаївський обком Компартії України схвалив ініціативу робітничих і сільських кореспондентів та народних контролерів корпусно-стапельного цеху Чорноморського суднобудівного заводу і підшефного цьому цеху колгоспу «Червоний прапор» Веселинівського району, які звернулися до всіх робітників, народних контролерів і «комсомольських прожектористів» області із пропозицією взяти під громадський контроль соціалістичні зобов'язання ювілейного року, хід виконання заходів щодо перетворення в життя завдань, поставлених у Листі ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії в народному господарстві», і тим самим допомогти трудящим області ознаменувати 100-річчя з дня народження В. І. Леніна новими трудовими перемогами, достроково завершити завдання восьмої п'ятирічки²⁹.

4 лютого 1970 р. у газеті «Знамя коммунизма» було надруковано лист розточувальника Одеського заводу ім. Кірова В. І. Постарнакевича, в якому порушувався ряд актуальних питань життя заводського колективу: підвищення ефективності суспільного виробництва, зростання продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни, посилення відповідальності кожного трудівника за доручену справу, як це вимагав грудневий (1969 р.) Пленум ЦК КПРС.

Велике виховне значення, що його мав лист В. І. Постарнакевича для працівників села, розкрив голова колгоспу ім. Радянської Армії Котовського району М. Іваніл: «Думки, пропозиції, висловлені робітником, схвилювали і нас, хліборобів. Ми обговорили цей лист на фермах, у тракторних і рільничих бригадах. Всю виховну роботу з людьми спрямовуємо на те, щоб максимально підвищити у колгоспників відповідальність за доручену справу, зміцнити дисципліну»³⁰.

Невичерпним джерелом творчості є рух раціоналізаторів, винахідників і новаторів виробництва, в авангарді якого іде робітничий клас. Під його впливом рік у рік поліпшується раціоналізаторська робота на селі. Зокрема, за восьму п'ятирічку в Миколаївській області число сільських умільців зросло на 16%, а кількість впроваджених ними раціоналізацій — на 13%. Економічний ефект збільшився удвоє. Тільки молоді новатори Миколаївщини впровадили 2560 пропозицій з економічним ефектом на 1 млн. 750 тис. крб.³¹

Активізації цієї роботи значною мірою сприяло звернення групи заслужених винахідників і раціоналізаторів до всіх новаторів області, з яким вони виступили в жовтні 1969 р. У зверненні відзначено, що раціоналізатори і винахідники області, готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, достроково, за 3 роки і 9 місяців, виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на п'ятирічку, зекономили 33 млн. крб. замість 32,5 млн. Передові раціоналізатори і винахідники закликали трудівників до 22 квітня 1970 р. додатково внести в раціоналізаторський фонд п'ятирічки не менш як 3 млн. крб. економії, взяти шефство над раціоналізаторами відстаючих підприємств, зміцнювати зв'язки із сільськими умільцями³².

²⁹ «Південна правда», 10 квітня 1970 р.

³⁰ «Знамя коммунизма», 15 березня 1970 р.

³¹ Научно-технический прогресс в Украинской ССР, 1961—1970 гг., К., 1971, стор. 695; «Південна правда», 1 листопада 1969 р.

³² «Південна правда», 1 листопада 1969 р.

Відповідаючи на цей заклик, новатори промислових підприємств Миколаєва тільки в 1970 р. організували 45 виїздів у підшефні колгоспи і радгоспи. Активісти-раціоналізатори Чорноморського суднобудівного заводу за цей період 17 разів відвідували підшефні господарства і подавали практичну допомогу щодо впровадження раціоналізаторських пропозицій, передавали свій досвід³³. Завдяки тісному співробітництву новаторів міста і села, умільці колгоспів і радгоспів області за останні роки п'ятирічки переобладнали понад 3 тис. зернових комбайнів СК-3 і СК-4, в результаті чого лише за один сільськогосподарський рік вдалося зберегти від зтрат 75 тис. т зерна³⁴.

Досвід раціоналізаторів Миколаївської області по комплексному переобладнанню збиральної техніки в 1969 р. схвалила ВЦРПС, він є надбанням трудівників села всієї країни. За далеко неповними даними, в 20 областях Української РСР за їх методом було переобладнано 23788 комбайнів, а це зберегло близько 200 тис. т зерна³⁵. Успішно співробітничали міські і сільські раціоналізатори, новатори виробництва й в інших областях республіки.

Про вплив робітничого класу на трудову активність колгоспного селянства, про ділові і творчі зв'язки міських і сільських трудівників розповідають численні факти. Вони з усією силою розкривають злитність і нероздільність зусиль партії з ініціативою мільйонів радянських людей. А це є основою успішного здійснення наших планів, нових перемог комуністичного будівництва.

³³ «Південна правда», 11 листопада 1970 р.

³⁴ Див. Научно-технический прогресс в Украинской ССР, 1961—1970 гг., стор. 694.

³⁵ «Південна правда», 11 листопада 1970 р.

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1959—1965 рр.)

БАБИЧ Д. І.

Всебічна механізація та інтенсифікація сільськогосподарського виробництва передбачає уміле й раціональне використання земельних ресурсів, різноманітної техніки, ставить підвищені вимоги до управління. «...Щоб управляти,— писав В. І. Ленін,— треба бути компетентним, треба повністю і досконало знати всі умови виробництва, треба знати техніку цього виробництва на її сучасній висоті, треба мати певну наукову освіту»¹.

В 50-х роках перед вищою сільськогосподарською школою стояло два головних завдання: по-перше, якнайшвидше задовольнити потреби сільського господарства в кадрах спеціалістів, а по-друге, значно поліпшити їх підготовку. Це, зокрема, обумовлювалося проведенням наприкінці 50-х років укрупнення колгоспів, а також реорганізацією МТС, у зв'язку з чим колективні господарства одержали велику кількість складної техніки, стали високо механізованими і багатогалузевими.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 207.

Характерною особливістю розвитку сільськогосподарської освіти з того часу стала орієнтація на довгострокові форми навчання (у вузах і технікумах), які забезпечували значно вищий рівень спеціальної та ідейно-теоретичної підготовки порівняно з короткотерміновими курсами і школами.

Програма зміцнення сільського господарства країни агрономами, зоотехніками, головами колгоспів, директорами радгоспів, бригадирами та іншими кваліфікованими кадрами була розроблена вересневим (1953 р.) Пленумом ЦК КПРС і в досліджуваний період дістала дальший розвиток у наступних партійних і державних документах 1959—1965 рр., рішеннях XXI і XXII з'їздів КПРС, а особливо, — в матеріалах березневого (1965 р.) Пленуму Центрального Комітету нашої партії.

Завдання, пов'язані з удосконаленням системи підготовки керівних кадрів для сільського господарства нашої республіки, були конкретизовані в рішеннях XX—XXII з'їздів Компартії України та пленумів її Центрального Комітету. Головні зусилля в цій галузі партійні організації України спрямували на поліпшення якісного складу студентів вузів і учнів технікумів за рахунок прийому кращих виробничників; розширення навчально-матеріальної бази вузів і технікумів; кількісне збільшення і поліпшення географічного розміщення мережі навчальних закладів та наближення їх до виробництва; зміцнення складу та підвищення кваліфікації викладачів; удосконалення процесу навчання і виховання.

Велику роль у виконанні цих завдань відіграли рішення жовтневого (1959 р.) Пленуму ЦК Компартії України, який зажадав від партійних організацій республіки рішучого поліпшення підготовки, виховання і розстановки спеціалістів та керівних кадрів сільськогосподарського виробництва².

Значне місце у підготовці цих спеціалістів належало сільськогосподарським технікумам, кількість яких рік у рік зростала. Так, якщо в 1950 р. на Україні діяло 98 технікумів, то в 1966 р. — 142³. Вони готували спеціалістів середньої кваліфікації для всіх галузей сільського господарства. У 1959 р. в 128 сільськогосподарських технікумах Української РСР навчалось 80,2 тис. чол., у тому числі з відривом від виробництва — 49,8 тис. Протягом досліджуваного періоду технікуми республіки щороку готували від 18 до 24 тис. агрономів, зоотехніків, ветфельдшерів та інших фахівців для всіх галузей сільського господарства⁴.

Сільськогосподарських вузів на Україні у 1959 р. налічувалося 18, а кількість студентів у них — 38,6 тис., в тому числі таких, що навчалися з відривом від виробництва, — 20,7 тис.⁵ Щороку ці навчальні заклади випускали 5—6 тис. спеціалістів⁶.

Важливу роль у поліпшенні якісного складу вихованців вищих і середніх спеціальних навчальних закладів відіграла постанова Ради Міністрів СРСР від 19 вересня 1959 р. «Про участь промислових підприємств, колгоспів і радгоспів у комплектуванні вузів і технікумів, у підготовці спеціалістів для своїх підприємств», згідно з якою промисловим підприємствам, колгоспам і радгоспам надавалося право

² «Радянська Україна», 27 жовтня 1959 р.

³ «История СССР», 1969, № 4, стор. 86.

⁴ Історія селянства Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 510.

⁵ Архів Міністерства сільського господарства УРСР (далі — МСГ УРСР), ф. 1, оп. 1, спр. 59, арк. 29.

⁶ Історія селянства Української РСР, т. II, стор. 510.

направляти на навчання до вузів і технікумів своїх працівників з виплатою їм підвищеної стипендії при умові, що після закінчення навчання вони повернуться працювати в ці організації⁷.

На жаль, колгоспи і радгоспи республіки не завжди використовували надані їм можливості повною мірою. Так, серед студентів, прийнятих у 1960 р. до сільськогосподарських вузів України, тільки 37% були направлені колгоспами, а до технікумів — 13,6%.⁸ У зв'язку з цим партійні організації проводили значну роботу, спрямовану на поліпшення становища. Так, Київський обком партії і облвиконком 28 червня 1960 р. прийняли спеціальну постанову «Про добір кандидатів на навчання в сільськогосподарські вузи і технікуми в 1960 р. із колгоспів і радгоспів області». Виконуючи її, партком Української сільськогосподарської академії і партбюро Білоцерківського сільськогосподарського інституту розробили заходи щодо організації нового прийому⁹. При сільськогосподарських закладах були організовані підготовчі курси. У складі студентів постійно зростала кількість юнаків і дівчат з виробничим стажем. Якщо в 1959 р. у вузи республіки на перший курс було прийнято 80,5% осіб, які працювали в сільському господарстві або демобілізувалися з лав Радянської Армії, то в 1960 р. — 84% (до того ж мешканців села — 93%)¹⁰. У 1963 р. 96,4% студентів сільськогосподарських вузів мали трудовий стаж¹¹.

В результаті великої організаційної роботи партійних організацій вузів і технікумів, при активній допомозі партійних організацій колгоспів і радгоспів республіки в 1959—1965 рр. були втілені в життя вказівки партії і уряду про комплектування сільськогосподарських учбових закладів в основному з виробничників.

В. І. Ленін підкреслював, що «...не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання й освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання й освіти не могли б бути поставлені на ту височину, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання»¹².

Керуючись цією настановою, партійні і радянські органи в досліджуваний період приділяли велику увагу зміцненню навчально-матеріальної бази учбових закладів, перебудові самого процесу навчання, наближенню його до виробництва. Так, у 32 технікумах механізації сільського господарства в 1959 р. були створені навчально-виробничі майстерні, в яких у 1963/64 навчальному році, наприклад, учні виробили промислової продукції на суму 2400 тис. крб. 99 технікумів із 128 мали навчально-дослідні господарства, а в 17 — виробниче навчання проводилось у передових радгоспах, колгоспах і науково-дослідних станціях. З січня 1960 р. всі роботи, пов'язані з обслуговуванням тваринницьких ферм в учгоспах, стали виконувати учні технікумів під керівництвом викладачів¹³. В 1964 р. земельна площа, навчально-виробничих господарств становила 95 тис. га. У розпорядженні технікумів було 1528 тракторів, 607 комбайнів, 771 автомобіль, 488 металорізальних верстатів тощо¹⁴.

⁷ Собрание постановлений правительства СССР, 1959, № 17, стор. 139.

⁸ «Колгоспне село», 7 лютого 1961 р.

⁹ Наукові праці з історії КПРС, вип. 26, К., 1968, стор. 135.

¹⁰ «Вестник высшей школы», 1961, № 12, стор. 34.

¹¹ Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 922, арк. 26.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 464.

¹³ Центральний державний архів народного господарства СРСР (далі — ЦДАНГ СРСР), ф. 7486, оп. 18, спр. 1446, арк. 45, 47.

¹⁴ Підготовка спеціалістів в сільськогосподарських технікумах Української ССР, К., 1965, стор. 8—9.

В процесі практичного навчання учні, крім засвоєння навичок з основних спеціальностей, оволодівали робітничими професіями: техніки-механіки та агрономи — тракториста-машиніста; зоотехніки і зооветеринари — наладчика по механічному доїнню корів і електростриженню овець; плодоовочівники — тракториста та ін. Лише в 1964 р. робітничих професій набули 15 357 учнів технікумів¹⁵.

Щоб наблизити вузи й технікуми до виробництва, ЦК Компартії України і Рада Міністрів республіки розробили заходи, згідно з якими деякі сільськогосподарські вузи розміщувалися в навчально-дослідних господарствах і радгоспах. Зокрема, Львівський сільськогосподарський інститут був перебазований до радгоспу «Дублянський», Кримський — до радгоспу «Комунар», Одеський — до радгоспу ім. Трохимова, Херсонський сільськогосподарський інститут механізації і електрифікації сільського господарства — на базу учбового радгоспу «Комуніст»¹⁶.

Наближення інститутів до виробничої бази створило кращі умови для підготовки спеціалістів. Так, у Харківському зооветеринарному інституті, який у 1960 р. був переведений з міста в с. Лозовеньки Дергачівського району і об'єднаний з Харківським зоотехнічним інститутом, навчальна робота організовувалася шляхом планомірного поєднання академічних занять з виробничою практикою. Протягом перших трьох років навчання студенти безпосередньо на фермах засвоювали виробничі процеси в тваринництві. Крім того, близько 60% лабораторно-практичних занять виконувались у виробничих умовах¹⁷. В результаті такої організації навчання всі випускники не тільки добре оволодівали теоретичними знаннями, а й уміли застосовувати їх на практиці. Так, студент В. Кандиба в період практики налагодив у колгоспі «Перше Травня» Дергачівського району механізоване доїння та впровадив ряд зоотехнічних заходів, завдяки яким жирність молока підвищилась на 0,5%¹⁸.

Для дальшого зміцнення навчально-виробничої бази середніх спеціальних учбових закладів і наближення підготовки учнів до умов виробництва у 1964 р. на Україні було організовано 23 радгоспи-технікуми, в тому числі 13 на базі великих передових радгоспів та дослідних господарств науково-дослідних інститутів і 10 у великих учгоспах-технікумах¹⁹. Життя підтвердило, що така форма підготовки кадрів — найбільш ефективна. До занять з учнями тут залучаються наукові співробітники, які забезпечують високий рівень теоретичної і практичної підготовки учнів. При цьому важливим є й те, що в дослідних господарствах застосовується вища, ніж у звичайних умовах, культура ведення всіх галузей сільськогосподарського виробництва.

ЦК Компартії України, Міністерство сільського господарства УРСР, обкоми і райкоми партії, а також парторганізації вузів і технікумів велику увагу приділяли добору і вихованню викладацьких кадрів. На початку 60-х років у сільськогосподарських вузах України працювало 2200 викладачів, у тому числі 1000 кандидатів і докторів наук. У 1963/64 навчальному році з 4136 викладачів сільськогосподарських технікумів 3718 мали вищу освіту. Успішному розв'язанню проблеми підготовки викладацьких кадрів для сільськогосподарських технікумів

¹⁵ Там же, стор. 25.

¹⁶ Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України. 16—17 січня 1959 р., К., 1959, стор. 36.

¹⁷ Ю. О. Курносів, А. В. Бондар. У навчанні та праці, К., 1964, стор. 158.

¹⁸ «Радянська освіта», 23 липня 1960 р.

¹⁹ Підготовка спеціалістів в сільськогосподарських технікумах Української ССР, стор. 9.

сприяла організація у 1963/64 навчальному році педагогічного факультету при Українській ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарській академії²⁰.

Поряд з виробничим навчанням та трудовим вихованням учнів і студентів велика увага в сільськогосподарській школі республіки приділялася комуністичному вихованню майбутніх спеціалістів, формуванню в них наукового світогляду. У вузах і технікумах ширше стало практикуватися проведення теоретичних конференцій, лекцій, бесід, політінформацій тощо.

Широкого розмаху в досліджуваний період набула в республіці заочна підготовка спеціалістів і керівних кадрів для сільськогосподарського виробництва. Якщо в 1958 р. у галузевих вузах і технікумах без відриву від виробництва навчалось 39,8 тис. чол., то в 1965 р. — 108,4 тис. чол.²¹. Загалом протягом 1959—1965 рр. без відриву від виробництва сільськогосподарські технікуми закінчили 41 531, а інститути — 14 240 чол.²².

При цьому партійні і радянські органи проводили велику роботу щодо охоплення заочною освітою керівного складу колгоспів і радгоспів. Серед керівників колгоспного виробництва, які здобули вищу освіту без відриву від роботи, були Герой Соціалістичної Праці П. Ф. Марценюк — голова колгоспу «Прогрес» Вінницької області, секретар парторганізації артлі ім. ХХІ з'їзду КПРС Березівського району Одеської області В. Чечуков, бригадир садово-городньої бригади колгоспу «Україна» Куйбишевського району Кримської області М. Бондаренко та ін. Якщо в 1957 р. на заочних відділеннях сільськогосподарських інститутів республіки вчилось 368 голів колгоспів, 431 бригадир і завідуючий фермою, то в 1965 р. — 2400 голів колгоспів та 6497 бригадирів і завідуючих фермами. Для подання допомоги заочникам на Україні в 1961 р. працювало 79 навчально-консультаційних пунктів, з них 5 — безпосередньо в колгоспах²³.

Потяг колгоспників до вищої і середньої сільськогосподарської освіти дедалі посилювався. Нерідко молодь вступала на заочні факультети всією ланкою, бригадою. Успішно навчалися, наприклад, у 1963 р. в Луганському сільськогосподарському інституті члени молодіжної виробничої бригади з колгоспу ім. В. І. Леніна Волноваського району Донецької області (27 чол.). Всі дівчата з ланки Л. Молдован (колгосп «Червоний партизан» Хотинського району Чернівецької області) також вчилися заочно в технікумах і вузах²⁴.

Стало закономірним явищем, коли краща тваринниця, здобувши освіту, стає зоотехніком, а ланкова — агрономом. Успішно вчилася, працюючи дояркою в артлі ім. Т. Г. Шевченка Гельмязівського району Черкаської області, Р. Усенко, яка за успішну роботу була нагороджена орденом «Знак Пошани». У 1961 р. вона закінчила сільськогосподарський інститут і стала головним зоотехніком колгоспу. Сумлінно ставилася до роботи й ланкова артлі «Росія» Верхньодніпровського району Дніпропетровської області А. Козуб. У 1961 р. 53-річна колгоспниця закінчила Дніпропетровський сільськогосподарський інститут,

²⁰ «Вестник высшей школы», 1961, № 12, стор. 36; Подготовка специалистов в сельскохозяйственных техникумах Украинской ССР, стор. 11.

²¹ ЦДАНГ СРСР, ф. 7486, оп. 18, спр. 1425, арк. 12; Архів МСГ УРСР, ф. Р-27, спр. 5, арк. 239.

²² Історія селянства Української РСР, том II, К., 1967, стор. 512.

²³ В. С. Петренко. Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства України, К., 1964, стор. 121—122; Заочна сільськогосподарська освіта на Україні, К., 1965, стор. 5; ЦДАНГ СРСР, ф. 7486, оп. 18, спр. 1441, арк. 43.

²⁴ «Колгоспне село», 9 січня 1963 р.

на відмінно захистивши дипломну роботу. Народ виявив їй високе довіря, обравши депутатом Верховної Ради СРСР ²⁵.

Справжньою кузницею керівних партійних, радянських і сільськогосподарських кадрів у досліджуваний період для республіки були Вища партійна школа при ЦК КПРС, заочна Вища партійна школа при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, міжобласні вищі партійні та середні партійно-радянські школи. Зараз немає такого району чи області, де б не працювали випускники партійних шкіл.

Велику роль у підготовці кадрів для сільських районів республіки відіграли, зокрема, 10 радянсько-партійних шкіл, створених у 1956 р. на базі шкіл голів колгоспів ²⁶. Тільки в 1959—1963 рр. на роботу в колгоспи і радгоспи республіки було направлено 5 тис. випускників радянсько-партійних шкіл, кожний з яких мав кваліфікацію агронома-організатора, був озброєний глибокими теоретичними знаннями і практичними навичками ²⁷. В 1965 р. частина цих шкіл (Кіровоградська, Полтавська та Івано-Франківська) була реорганізована в школи керівних колгоспних кадрів (бригадирів і завідувачих фермами), а згодом — перетворена в сільськогосподарські технікуми, які готували для колгоспного виробництва керівників середньої ланки ²⁸.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР вжили заходів до організації в союзних республіках при кращих сільськогосподарських вузах однорічних шкіл підготовки та шестимісячних курсів підвищення кваліфікації керівників колгоспного виробництва. У 1961 р. за рішенням ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР при одинадцяти сільськогосподарських вузах республіки стали працювати міжобласні однорічні школи підготовки керівних кадрів із щорічним контингентом 960 чол., а при чотирьох вузах — 6-місячні курси підвищення кваліфікації із щорічним контингентом 400 чол. ²⁹. До читання лекцій і проведення практичних занять у них було залучено 76 докторів наук і професорів, 164 кандидати наук і доценти, більше 200 керівників передових колгоспів та ін. ³⁰ Серед зарахованих у школи і на курси в 1962/63 навчальному році 98,5% мали вищу і середню освіту, 77,5% — спеціальну сільськогосподарську освіту. Основними формами занять у школах і на курсах були лекції, семінари, практичні заняття в лабораторіях, кабінетах і майстернях інститутів та навчально-дослідних господарствах передових колгоспах і радгоспах, на дослідних станціях ³¹. Велика увага приділялася тут вивченню економіки соціалістичного сільськогосподарського виробництва.

З 1961 по 1965 р. на 6-місячних курсах при Полтавському, Дніпропетровському, Одеському сільськогосподарських і Львівському зооветеринарному інститутах підвищили свою кваліфікацію 1929 голів колгоспів і директорів радгоспів ³².

Нерідко набуті слухачами шкіл і курсів знання ставали основою для дальшого їх удосконалення у вищих навчальних закладах. Так, з

²⁵ В. С. Петренко. Назв. праця, стор. 120.

²⁶ В. Бяков, В. Самофалов. Передовий загін радянського народу, К., 1966, стор. 25.

²⁷ Л. Беренштейн. В авангарді трудівників села, К., 1966, стор. 104.

²⁸ Подготовка и повышение квалификации сельскохозяйственных кадров в УССР, К., 1966, стор. 68, 106.

²⁹ Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 31; ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 227, спр. 302, арк. 8.

³⁰ Подготовка и повышение квалификации сельскохозяйственных кадров в Украинской ССР, К., 1961, стор. 104—105.

³¹ О. С. Шуляк. Підвищення кваліфікації керівних сільськогосподарських кадрів у роки семиріччя.— «УІЖ», 1968, № 12, стор. 103.

³² Там же, стор. 106.

924 слухачів, випущених школами в 1962 р., 411 (44%) стали студентами-заочниками сільськогосподарських вузів³³.

Школи підготовки керівних кадрів для сільського господарства створювалися не лише при навчальних закладах, а й при передових господарствах. Так, наприкінці 1961 р. Вінницький обком Компартії України організував дві обласні школи з підготовки голів колгоспів на базі передових господарств області — колгоспів ім. ХХІІ з'їзду КПРС та ім. Суворова. З 1920 навчальних годин 30—35% часу відводилося на теоретичні заняття, які проводили спеціалісти колгоспів, навчальних закладів і науково-дослідних господарств, а решта часу — на практичне оволодіння слухачами всім комплексом сільськогосподарських робіт³⁴.

Вивчивши і узагальнивши досвід роботи цих шкіл, ЦК Компартії України рекомендував організувати їх по дві — три на область³⁵. На 18 травня 1962 р. в республіці на базі передових колгоспів і радгоспів вже діяли 24 школи, в яких навчалися 312 чол. У травні того ж року в 14 школах відбувся випуск 178 слухачів, з яких 44 направили працювати головами колгоспів, 42 — заступниками голів, 69 — бригадирами і завідуючими фермами, 12 — керуючими відділками радгоспів, а решту — на посади спеціалістів у колгоспи³⁶.

В 1959—1965 рр. спеціалісти сільського господарства підвищували свою кваліфікацію також на різних короткострокових курсах при сільськогосподарських вузах (3-місячні), технікумах, дослідних станціях тощо (місячні). У 1965 р. в республіці ці курси діяли при 15 сільськогосподарських вузах, 33 технікумах і 20 науково-дослідних установах. Всього за цей рік підвищило свою кваліфікацію 7349 спеціалістів³⁷.

Таким чином, у досліджуваний період партійні організації України провели значну роботу у справі підготовки керівних кадрів і спеціалістів сільського господарства та підвищення їх кваліфікації. За допомогою широкої мережі вищих партійних і партійно-радянських шкіл, вузів і технікумів, міжобласних однорічних шкіл при сільськогосподарських вузах, шкіл підготовки керівних кадрів при передових господарствах тощо було підготовлено багато висококваліфікованих спеціалістів, здатних успішно керувати великими колективними господарствами. На початку 1966 р. в колгоспах і радгоспах республіки працювало 114 тис. спеціалістів із середньою й вищою освітою (у середньому 10 чол. на одне господарство)³⁸. Значно підвищилась професійна підготовка голів колгоспів і директорів радгоспів. Якщо в 1958 р. на Україні лише 55% цієї категорії керівників мали вищу і середню освіту, в тому числі 8% — вищу, то в 1965 р., відповідно, 85% і 29%. Майже вдвічі зросла кількість спеціалістів серед бригадирів і більш як удвічі — серед завідуючих фермами³⁹. Однак швидкий розвиток сільськогосподарського виробництва вимагав дальшого збільшення кількості спеціалістів, особливо вищої кваліфікації.

Величезну роль в удосконаленні системи підготовки сільськогосподарських кадрів відіграли рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК

³³ Там же, стор. 105.

³⁴ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 214, спр. 591, арк. 37.

³⁵ Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 922, арк. 11.

³⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 227, спр. 521, арк. 56.

³⁷ Архів МСГ УРСР, ф. Р-27, спр. 5, арк. 37—38.

³⁸ Матеріали ХХІІІ з'їзду КП України, К., 1966, стор. 39.

³⁹ Подготовка и повышение квалификации сельскохозяйственных кадров в Украинской ССР, К., 1966, стор. 104; Народне господарство Української РСР в 1965 р., К. 1966, стор. 181; Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 820, арк. 5.

КПРС, який остаточно засудив практику вольового адміністрування в сільському господарстві, викрив причини його відставання. Пленум зажадав рішуче змінити ставлення до вчених і спеціалістів сільського господарства. «Агрономи і зоотехніки,— підкреслював Л. І. Брежнєв у доповіді на Пленумі,— це технологи сільськогосподарського виробництва, їх роль така ж велика, як роль інженерів в промисловості. Партія бачить у спеціалістах свою надійну, кваліфіковану опору в боротьбі за піднесення сільського господарства»⁴⁰.

На цьому Пленумі були вироблені основи сучасної аграрної політики партії, глибоко розкриті корінні питання сільськогосподарського виробництва, визначені головні напрями їх успішного розв'язання. Пленум знаменував собою новий етап у розвитку соціалістичного сільського господарства. На основі його рішень в республіці була створена струнка й ефективна система підвищення кваліфікації керівних кадрів і спеціалістів сільського господарства, яка активно впливає на підвищення наукового рівня керівництва господарством, сприяє кращій організації технології виробництва зерна, м'яса, молока та інших продуктів.

Робота, пов'язана з підготовкою та підвищенням кваліфікації сільськогосподарських кадрів, характеризується на сучасному етапі такими основними напрямками: засвоєння всього нового в галузі науки і передової практики з питань марксистсько-ленінської теорії, технології та організації виробництва; удосконалення викладання теоретичних та економічних дисциплін і, насамперед, основ управління; активізація навчального процесу за рахунок широкого застосування технічних засобів навчання та новітніх засобів унаочнення, організації виробничої практики в передових господарствах тощо; підвищення ефективності самостійної роботи слухачів за рахунок кращої її організації; дедалі більша індивідуалізація навчальних планів і т. д. Кожен з цих напрямів зокрема і всі вони в комплексі мають сприяти розв'язанню головного завдання: допомогти керівникам і спеціалістам сільського господарства не тільки засвоїти останні досягнення науки і передової практики, а й успішно застосувати їх у своєму колгоспі чи радгоспі.

В умовах всебічної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, його поглибленої спеціалізації, дальшої концентрації та переведення на сучасну індустріальну основу ця система продовжує розвиватись і вдосконалюватись.

⁴⁰ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 86.

Замітки

Богодист І. П., Тертишник Н. М.
ЗМІЦНЕННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ
ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ТРУДОВИМИ
КОЛЕКТИВАМИ ДОНБАСУ
І БРАТНІХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН
(1959—1971 рр.)

У доповіді «Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи і світлі рішень XXIV з'їзду КПРС» перший секретар ЦК Компартії України тов. В. В. Щербицький підкреслював, що у справі інтернаціо-

нального виховання трудящих важливе значення має розширення дальший розвиток постійних дружніх зв'язків між братніми партіями і трудящими соціалістичних країн¹.

Заслугує на увагу досвід у цій справі парторганізацій Донбасу. Наприкінці 50-х років шахтарі Донецького краю встановили дружні зв'язки з гірниками Магдебурзького округу (НДР) і Катовіцького воєводства (ПНР), а металурги і машинобудівники Ворошиловградщини — з своїми колегами з Перникського округу (НРБ) і м. Дунауйварош (УНР). Партійні і господарські організації Донбасу з року в рік удосконалюють форми і методи своєї роботи по розширенню цих зв'язків та їх використання для інтернаціонального виховання трудящих краю.

На початку 60-х років обмін передовими методами праці, науково-технічними досягненнями між підприємствами Донецької і Ворошиловградської областей та окремими промисловими центрами зарубіжних соціалістичних країн набрав широких масштабів. Так, шахтобудівники: ПНР, НРБ, СРР, НДР і ЧССР знайомилися з досвідом швидкісного проходження шахтних стволів на підприємствах тресту «Луганськшахтопроходка», а хіміки з УНР і СРР вивчали нову технологію на Лисичанському хімкомбінаті². Водночас 19 передовиків виробництва Ворошиловградської області виїжджали до соціалістичних країн, де знайомили своїх друзів з новими методами праці.

1961 р. виробничі і трудові зв'язки шахтарів, металургів, машиністів і хіміків Донбасу із зарубіжними колегами значно розширилися і зміцніли. На Комунарський металургійний завод для вивчення технології наладки прокатних валків та Ворошиловградський тепловозобудівний завод ім. Жовтневої революції для ознайомлення з автоматизацією цехів прибуло 35 угорських інженерно-технічних працівників³, спеціалісти з Польщі, Чехословаччини, Румунії, НДР та інших соціалістичних країн побували на Лисичанському хімкомбінаті, Північній №1 і Верхньодуванській збагачувальних фабриках та ряді інших підприємств Донбасу⁴.

Передові колективи Донецького краю виготовляли для своїх зарубіжних друзів необхідні деталі машин, устаткування тощо. Зокрема, і

¹ Див. «Комуніст України», 1974, № 6, стор. 34.

² Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 371 зв., спр. 699, арк. 9.

³ Там же; оп. 381 зв., спр. 808, арк. 22.

⁴ Там же, арк. 44.

Ворошиловградському заводу вугільного машинобудування ім. Пархоменка були зібрані флотаційні машини і грохати для збагачувальних фабрик НРБ⁵, а Новокраматорський машинобудівний завод ім. В. І. Леніна поставив у деякі соціалістичні країни унікальне прокатне і гірничорудне устаткування й відрядив своїх спеціалістів для їх наладки та пуску. У Румунії донбасівці змонтували слябінг, на якому уперше в світовій практиці було застосовано кільцеву подачу важких злитків⁶. Понад 20 видів гірничого устаткування поставив чехословацьким підприємствам Горлівський машинобудівний завод ім. С. М. Кірова⁷.

З року в рік поглиблювалися виробничі, науково-технічні, культурні та інші зв'язки між трудовими колективами донецького краю і споріднених польських, болгарських, угорських, німецьких підприємств, зокрема, між шахтою ім. Ілліча тресту «Кадіїввугілля» і рудником ім. Георгія Димитрова у Болгарії, Комунарським і Дунайварошським металургійними заводами, Краснолущським і Перникським машинобудівними заводами, Ворошиловградською ГРЕС і Перникською ТЕЦ⁸. Пізніше безпосередні контакти встановилися між підприємствами Краматорська і Магдебурга, Слов'янська і Штасфурта, колгоспу ім. Тельмана Донецької області і кооперативом «Альтмарк» Магдебурзького округу. Високо оцінюючи ініціативу Ворошиловградського обкому Компартії України по встановленню і розвитку братерських зв'язків, Перникський окружком БКП і окружна народна рада писали: «Від імені трудящих Перникського округу висловлюємо вам і всім трудящим області велику і щире подяку за ту цінну ініціативу, яку ви виявили по встановленню тісних і дружніх зв'язків між трудящими нашого округу і вашої області»⁹.

Донбас став своєрідним індустріальним університетом, де спеціалісти і майстри виробництва з соціалістичних країн знайомилися з досвідом роботи своїх радянських друзів, новою технологією, передовими методами праці, досягненнями науки і техніки. Водночас радянські робітники та інженерно-технічні працівники, вивчаючи і використовуючи досягнення своїх зарубіжних колег, удосконалювали і збагачували технологію виробництва на підприємствах Донеччини. Зокрема, знайомство з досвідом роботи на чехословацьких заводах і фабриках дало можливість технічній раді проектного інституту «Дондівпрошахта» прийняти 15 нових рекомендацій, застосування яких на будівництві шахт «Бутовка-Глибока», «Мушкетівська-Заперевальна», «Червоноармійська-Капітальна» дозволило одержати річну економію коштів у сумі 800 тис. крб.¹⁰

В інтернаціональному вихованні трудящих широко практикувалися обміни делегаціями. Так, весною 1967 р. поїзди дружби із зарубіжних країн побували у Донецьку, Жданові, Слов'янську, Краматорську, де гості знайомилися з передовими підприємствами, умовами праці та побутом робітників¹¹. Влітку 1968 р. делегація з Перникського округу відвідала Ворошиловград, Антрацит, Кадіївку, Краснодон, Лисичанськ¹².

⁵ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 179, оп. 2, 371 зв., спр. 699, арк. 10.

⁶ Н. С. Перун. Рабочее рукопожатие, Донецк, 1968, стор. 19.

⁷ Там же.

⁸ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 172, оп. 1, спр. 203, арк. 230.

⁹ Там же, ф. 179, оп. 2, 381 зв., спр. 808, арк. 44.

¹⁰ Н. С. Перун. Назв. праця, стор. 20.

¹¹ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 32, оп. 75, спр. 53, арк. 166.

¹² «Луганская правда», 28 листопада 1968 р.

Зустрічі трудящих перетворювалися у свята радянсько-болгарської, радянсько-угорської, радянсько-польської, радянсько-німецької дружби.

Партійні організації Донбасу сприяли розгортанню роботи товариств дружби із зарубіжними країнами, розглядали і затверджували заходи щодо поліпшення і розвитку інтернаціональних зв'язків¹³. Широко використовувалися клуби, кімнати і куточки інтернаціональної дружби, що функціонують у школах, технікумах, вузах і палацах культури. Так, 1965 р. у школах і палацах піонерів Ворошиловградської області активно працювало 180 інтернаціональних клубів і кімнат¹⁴. Тут проходили цікаві зустрічі учнівської молоді, присвячені дружбі з болгарськими і угорськими школярами. Такі ж клуби функціонували й у донецьких вузах та ряді палаців культури шахт і заводів краю.

Організації товариств дружби із зарубіжними країнами та інтернаціональні клуби сприяли налагодженню систематичного листування трудових колективів Донбасу із спорідненими підприємствами та навчальними закладами соціалістичних країн, що стало також однією з форм інтернаціонального виховання трудящих. У звіті Ворошиловградського обкому партії відзначалося, що в 1966 р. понад 90 колективів підприємств, навчальних закладів та установ підтримували листування із колективами споріднених підприємств Перникського округу та м. Дунауйварош¹⁵.

У своїй діяльності по вихованню трудящих в дусі соціалістичного інтернаціоналізму партійні організації Донбасу практикували обміни фотовиставками, магнітофонними плівками, газетною інформацією тощо. Так, наприклад, Комунарське відділення Товариства радянсько-угорської дружби в 1966 р. надіслало до Дунауйвароша магнітофонну плівку, на якій був записаний виступ колективу художньої самодіяльності Палацу культури ім. Карла Маркса¹⁶, а ворошиловградці — фотовиставку «Трудова Ворошиловградщина» до м. Перник¹⁷. Від своїх болгарських друзів вони одержали виставку «Соціалістична Болгарія», а комунарці з УНР — «Успіхи Народної Угорщини».

Чималий досвід в обміні газетною інформацією про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР та братніх зарубіжних країнах набули колективи редакцій газет: обласної «Ворошиловградская правда» і Комунарської міської «За коммунизм». Так, на шпальтах «Ворошиловградской правды» протягом 1961—1971 рр. систематично друкувалися огляди сторінок газети «Димитрієвський прапор», а також були введені рубрики «У наших Перникських друзів» та «Дружба, випробувана часом»¹⁸.

В інтернаціональному вихованні трудящих Донецького краю значну роль відіграє також те, що у ряді вузів Донбасу навчаються студенти — представники соціалістичних країн. Зокрема, якщо в 1966 р. їх тут навчалось 100 чол., то в 1971 р. — близько 400¹⁹. Безпосередні стосунки з нашими студентами і викладачами сприяють тому, що юнаки та дівчата із зарубіжних країн на практиці переконуються у великій силі ідей дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму.

¹³ Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 326, оп. 75, спр. 9, арк. 21.

¹⁴ Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 172, оп. 1, 7 зв., спр. 107, арк. 160.

¹⁵ Там же, спр. 203, арк. 156.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же, спр. 203, арк. 158.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Підраховано авторами на основі матеріалів Донецьких держуніверситету і політехнічного інституту.

Парторганізації Донбасу обмінюються своїм досвідом інтернаціонального виховання трудящих краю з партійними працівниками братніх комуністичних партій соціалістичних країн. Так, у червні 1967 р. делегація Магдебурзького окружкому СЄПН побувала у партійних організаціях Донецька, Жданова, Горлівки. Зокрема, у Горлівці гості ознайомилися з роботою парткомів заводу ім. Кірова, індустріального технікуму та інших навчальних закладів.

Досвід роботи партійних організацій Донбасу по розвитку та зміцненню братерських зв'язків із зарубіжними соціалістичними країнами глибоко вивчається і широко використовується в інтернаціональному вихованні трудящих нашої республіки.

Борці за щастя народу

**І. П. КАЛЯЄВ —
РЯДОВИЙ ЛЕНІНСЬКОЇ ГВАРДІЇ**

Іван Петрович Каляєв належить до ленінської гвардії мужніх бійців, загартованих у горнилі пролетарської революції. Вірний син Комуністичної партії І. П. Каляєв більш як 10 років свого життя присвятив самовідданому служінню в рядах ВЧК, про яку В. І. Ленін говорив, що «це та установа, яка була нашою нищівною зброєю проти численних змов, численних замахів на Радянську владу...»¹.

Народився І. П. Каляєв 1885 р. у Києві в робітничій сім'ї. Десятирічним хлопчиком він уже працює учнем-підмайстром київських слюсарних майстерень залізниці, згодом — підручним майстра на Брянському металургійному заводі Катеринослава (нині — Дніпропетровськ). Разом з дорослими робітниками юнаком виступає проти свавілля адміністрації підприємств.

Він бере активну участь у масовках, на мітингах, в роботі нелегальних гуртків. У 1904 р. І. П. Каляєв увійшов до страйкового комітету Брянського заводу, а у жовтні 1905 р. став членом РСДРП. Під час виступу на одному з мітингів Каляєва схопили жандарми і заточили до Федосіївських арештантських казарм. Після визволення солдатами і переїзду до м. Олександрівська (нині — Запоріжжя) він за рішенням комітету РСДРП очолив бойовий загін робітників, що охороняв учасників загального залізничного страйку. У нерівній збройній сутичці з карателями І. П. Каляєва було тяжко поранено. Після одужання Іван Петрович переїздить у Донбас і виконує важливі доручення підпільної організації.

Восени 1907 р. І. П. Каляєв призваний на військову службу рядовим артилеристом 19-ї бригади 12-го армійського корпусу у Вінниці, де встановив зв'язки з корпусною підпільною більшовицькою організацією і міським партійним комітетом, проводить революційну роботу серед солдатських мас². Тоді ж Каляєв, звинувачений у революційній діяльності, був ув'язнений на два роки у Київську Лук'янівську тюрму. Влітку 1909 р. за вироком суду Одеського військового округу І. П. Каляєв засуджений на три роки до жакливої своїми тортурами фортеці «Косий капонір» у Києві, в якій відбував покарання до 1912 р. Потім

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 44, стор. 313.

² Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1964, стор. 107.

його вислали на довічне поселення в м. Прокоп'євськ (Наримський край). Звідти Іван Петрович втікає і прибуває до Павлограда Катеринославської губернії, де й знаходиться на нелегальному становищі.

В період першої світової війни І. П. Каляєв проводить революційну діяльність серед солдатів 42-ї артилерійської паркової бригади.

Після повалення самодержавства Іван Петрович обирається головою комітету солдатських депутатів з'їзду фронтовиків у Мінську. В липні 1917 р. він закликав солдатів на фронті відмовитися від наступу, за що був заарештований і ув'язнений у місцеву тюрму. Солдати звільнили І. П. Каляєва з-під арешту і обрали командиром 42-ї артилерійської бригади. Під час корніловського заколоту Іван Петрович зняв бригаду з фронту і вирушив з нею до Петрограда на допомогу повсталим робітникам й солдатам.

Активний учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції І. П. Каляєв з перших днів перемоги працює заступником комісара в Анічковому палаці по розподілу промислових та продовольчих товарів сім'ям робітників та фронтовиків. На початку 1918 р. за дорученням Петроградської військової організації І. П. Каляєв приїздить на Україну в розпорядження Катеринославського комітету партії більшовиків. Спочатку він працює комісаром революційного штабу по боеприпасах, а потім — помічником командира латиського бойового загону.

Коли влітку 1919 р. Україні загрожувала денікінська навала, за вказівкою ЦК КП(б)У І. П. Каляєв прибуває до м. Канева, де веде активну боротьбу з ворогами революції.

У 1919 р. він був обраний членом Канівського повітового ревкому та головою повітової надзвичайної комісії. Потім ЦК КП(б)У призначає Івана Петровича членом ревкому і начальником повстанського руху проти денікінщини на Київщині й Полтавщині.

Наприкінці 1919 р. І. П. Каляєв стає особоуповноваженим Особого відділу ВЧК на Південному та Південно-Західному фронтах. Після розгрому банд Врангеля 17 листопада 1920 р. І. П. Каляєва призначено членом трійки по ліквідації недобитків білогвардійщини, що переховувались у Криму. За успішне виконання цього завдання колегія ВЧК нагородила його іменним золотим годинником.

Розгром білогвардійщини на фронтах дав змогу зосередити сили на боротьбі з численними куркульсько-націоналістичними бандами в районах Київщини, Полтавщини, Миколаївщини та інших місцевостей України.

Цю боротьбу організували й очолили вірні соратники В. І. Леніна — М. В. Фрунзе і Ф. Е. Дзержинський. З найбідніших верств населення, насамперед з комуністів, комсомольців створюються бойові частини ЧОП та незаможницькі загони. Їх на Україні налічувалося 30 (загальна кількість бійців — 56 тис.). Допомогали в боротьбі з бандитизмом і військові частини. Наказом по ВЧК — ОДПУ І. П. Каляєва було призначено начальником польового штабу ВУЧК по боротьбі з бандитизмом. Оперативні органи штабу містилися в Смілі, Черкасах, Кам'янці Київської губернії.

У надзвичайно складних умовах виконував важливе доручення партії і уряду відважний чекіст І. П. Каляєв. Але, залежно від обставин, він не завжди застосовував силу зброї, а гуманно, людяно ставився до кожного, хто добровільно припиняв боротьбу проти Радянської влади. Одним з яскравих прикладів є безстрашна зустріч І. П. Каляєва з отаманом Яковом Журилом, який здався з бандою у Білозерському лісі³.

³ «Вітчизна», 1971, № 4, стор. 218.

Завдяки самовідданості й безстрашності численного активу комуністів, комсомольців та селянської бідноти, що допомагали польовому штабу, було врятовано багато несвідомих учасників антирадянських виступів, що потрапили в лабеті націоналізму. Начальника польового штабу ВЧК — ОДПУ І. П. Каляєва нагороджено орденом Червоного Прапора.

Далі І. П. Каляєв — особоуповноважений ОДПУ по ліквідації недовбитків банд на Південно-Західній залізниці (з 1922 до 1927 рр.). Потім ЦК КП(б)У призначив Каляєва головою комітету по ліквідації безпритульності в Києві. В результаті ряду гуманних актів чекістів працею й навчанням було охоплено 3500 юнаків та дівчат.

За успішне виконання бойових завдань партії й уряду Колегія ОДПУ удостоїла І. П. Каляєва звання почесного чекіста і нагородила почесною зброєю.

Згодом І. П. Каляєв переходить на партійну роботу. Його обирають головою КК — РСІ Конотопської округи, від якої був делегатом XVI з'їзду Комуністичної партії. Потім працює головою КК — РСІ Жовтневого району м. Харкова. Під час війни переїздить до Ашхабада Туркменської РСР. Після визволення Харкова працює на відбудові машинобудівного заводу, а з 1946 р. переходить на персональну пенсію. Помер він у Харкові в 1958 р.⁴ До останньої хвилини свого буремного життя І. П. Каляєв залишався вірним бійцем ленінської гвардії, революціонером і чекістом.

ПОГОРЕЛОВ С. М., ГАВРЮК П. А.

⁴ «Красное знамя» (орган Харківського обкому партії і облвиконкому), 28 вересня 1958 р.

ДОКУМЕНТИ та МАТЕРІАЛИ

З ЛІТОПISУ ДЕВ'ЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ¹

ТРЕТІЙ РІК П'ЯТИРІЧКИ (1973 р.)

Січень

- 5 Став до ладу колесопрокатний цех на Дніпропетровському трубопрокатному заводі ім. Карла Лібкнехта. ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР поздоровили всіх учасників будівництва з трудовою перемогою.— *«Зоря»*, 6, 12 січня 1973 р.
- 5—13 Оpubліковано поздоровлення ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР будівельникам, монтажникам, усім учасникам будівництва Ровенського заводу азотних добрив ім. 50-річчя СРСР і Черкаського хімічного комбінату з введенням у дію потужностей по виробництву 765 тис. т мінеральних добрив і сотень тисяч тонн слабкої азотної кислоти на рік.— *«Червоний прапор»*, 5 січня 1973 р.; *«Черкаська правда»*, 13 січня 1973 р.
- 10 Відбулися урочисті збори колективу Інституту електрозварювання імені Є. О. Патона АН УРСР, присвячені врученню інституту ювілейного Почесного знака ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС за досягнення найвищих результатів у Всесоюзному соціалістичному змаганні на відзнаку 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.— *«Радянська Україна»*, 12 січня 1973 р.
- 20 Харківський завод ім. Малишева близько 5 тис. назв різноманітної продукції відправляє на 700 адрес у братні республіки країни. В той же час з Удмуртії одержує металопрокат, з Грузії, Азербайджану — труби, Естонії — прилади, Білорусії — обчислювальні машини, з Узбекистану — електроустаткування, трансформатори.— *«Соціалістична Харківщина»*, 21 січня 1973 р.

Лютий

- 14 Оpubліковано рішення бюро Донецького обкому Компартії України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і облпрофради про підсумки соціалістичного змагання за призи трудової слави імені героїв п'ятиріччя — Микити Ізотова, Макара Мазая і Паші Ангеліної. Призи імені Микити Ізотова присуджено колективу комуністичної праці шахти імені Абакумова комбінату «Донецьквугілля», імені Макара Мазая — колективу Макіївського ордену Леніна металургійного заводу імені Кірова, імені Паші Ангеліної — колективу колгоспу «Заповіт Ілліча» Великоновосілківського району*.— *«Радянська Донецщина»*, 14 лютого 1973 р.
- 24 В ЦК Компартії України відбулася нарада керівників закладів суспільних наук АН УРСР, редакторів суспільствознавчих журналів та працівників ряду республіканських ідеологічних відомств і установ. На нараді обговорювалися напрями роботи вчених-суспільствознавців у пропаганді та науковій розробці проблем, що впливають з теоретичних висновків і політичних положень доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» та інших ювілейних матеріалів*.— *«Радянська Україна»*, 24 лютого 1973 р.

Березень

- 5 Бригада екскаваторників, яку очолює Герой Соціалістичної Праці Й. П. Галенко, закінчила виконання п'ятирічного плану. З початку п'ятиріччя бригада виняла 1 млн. 466 тис. куб. м ґрунту. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР поздоровили екскаваторників з великим успіхом.— *«Радянська Україна»*, 6 березня, 3 квітня, 24 травня 1973 р.
- 15 У Києві відбулася об'єднана наукова конференція, присвячена 125-річчю «Маніфесту Комуністичної партії». Її провели Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, секція суспільних наук АН УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.— *«Радянська Україна»*, 16 березня 1973 р.

¹ Початок див. № 1, 1976 р.

* Тут і далі дата повідомлення в пресі.

- 27 На шахті «Центральна» (Красноармійськ) комплексна бригада Героя Соціалістичної Праці В. М. Ципляка з початку п'ятирічки видобула мільйон тонн вугілля.* — *«Радянська Донеччина»*, 27 березня 1973 р.

Квітень

- 1 Вперше на Україні з глибини майже 5 тис. м добуто газ з дебітом 5,5 млн. куб. м. Таких результатів добилася бригада бурильників, яку очолює Герой Соціалістичної Праці І. Коваленко тресту «Полтавнафтогазрозвідка».* — *«Радянська Україна»*, 1 квітня 1973 р.
- 17—18 У Києві відбувся Пленум Центрального Комітету Компартії України. На порядку денному Пленуму стояло питання «Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС». З доповіддю на Пленумі виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. — *«Радянська Україна»*, 18, 19 квітня 1973 р.
- 20 Вибійник горлівської шахти ім. Ізотова В. І. Довбиш закінчив виконання особистої п'ятирічки. Щозміни, виконуючи норму на 200—220%, він нарубав 8181 т коксівного вугілля, з них 4498 т — додатково до завдання. — *«Радянська Донеччина»*, 22 квітня 1973 р.
- 21—22 На Україні під час Всесоюзного комуністичного суботника і недільника вийшли на свої робочі місця, працювали на озелененні і благоустрої 27,4 млн. чол., з них 11,1 млн. були зайняті безпосередньо в сфері виробництва. За два дні роботи виготовлено продукції на 111,4 млн. крб. Із зароблених грошей у фонд п'ятирічки відраховано 25 млн. 870 тис. крб. — *«Радянська Україна»*, 26 квітня 1973 р.
- 30 У Бердянську став до ладу Палац культури, в якому діє концертний зал на 920 місць і кінозал на 600 місць, а також понад 20 кімнат для занять гуртків художньої самодіяльності. — *«Запорізька правда»*, 1 травня 1973 р.

Травень

- 19 За підсумками 1972 р. запорізькі раціоналізатори і винахідники зайняли перше місце у Всесоюзному соціалістичному змаганні. Центральна рада ВТВР і Комітет у справах винаходів і відкриттів при Раді Міністрів СРСР вручили їм перехідний Червоний прапор.* — *«Запорізька правда»*, 19 травня 1973 р.
- 24 У Хмельницьку відбулася чотирнадцята сесія міської Ради депутатів трудящих, на якій було обговорено питання «Про організацію літнього відпочинку населення міста». — *«Радянська Поділля»*, 26 травня 1973 р.
- 25 У Крим прибула група угорських друзів з Бач-Кішкунської області. Гості відвідали завод продовольчого машинобудування ім. Куйбишева, ознайомилися з роботою його цехів. — *«Кримська правда»*, 26 травня 1973 р.

Червень

- 1 Бригада екскаваторників Героя Соціалістичної Праці В. К. Мироненка з Південного гірничо-збагачувального комбінату (Кривий Ріг) в травні відвантажила 270,7 тис. куб. м рудоскельних порід, встановивши новий світовий рекорд. ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР поздоровили колектив з видатним успіхом. — *«Зоря»*, 2 червня 1973 р.
- 29 У Києві розпочала свою роботу шоста сесія Верховної Ради Української РСР восьмого скликання. Порядок денний роботи сесії: 1) Про стан і заходи по дальшому збільшенню випуску товарів народного споживання та підвищенню їх якості; 2) Про підсумки виборів до місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР чотирнадцятого скликання; 3) Про затвердження указів Президії Верховної Ради СРСР. — *«Радянська Україна»*, 30 червня 1975 р.
- 30 Опубліковано трудовий рапорт колективу металургійного заводу «Запоріжсталь» ім. Серго Орджонікідзе Генеральному секретареві ЦК КПРС Л. І. Брежневу про те, що вони за п'ять місяців виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на 1973 р. За обсягом виробництва сталі, прокату, за зростанням продуктивності праці колектив заводу в 1973 р. вийшов на рівень контрольних цифр 1975 р.* — *«Запорізька правда»*, 30 червня 1973 р.

Липень

- 4 Нині на Поділлі діє 299 промислових підприємств, з них 230 — виробляють товари народного споживання. За два роки п'ятирічки випущено продукції для населення на 942,6 млн. крб., що становить 44,1% до загального обсягу.* — *«Радянське Поділля»*, 4 липня 1973 р.

- 17 Екіпаж комбайнера колгоспу ім. Комінтерну Приморського району Запорізької області В. М. Алавацького скошив за робочий день 23 га озимієї пшениці і видав з бункера 1350 ц хліба.— *«Запорізька правда»*, 18 липня 1973 р.
- 21 Колектив шахтоуправління ім. 50-річчя Радянської України комбінату «Донбас-антрацит» вшанував бригаду А. Я. Таченка, яка завершила ударну вахту на честь 70-річчя II з'їзду РСДРП. За 31 робочий день бригада видобула 187 585 т антрациту, а з початку п'ятирічки — 1 млн. 780 тис. т вугілля, тобто половину загального вугледобутку шахтоуправління.— *«Прапор перемоги»*, 22, 29 липня 1973 р.
- 25 Мотальниця уточно-перемотувального відділу другої фабрики Херсонського бавовняного комбінату, ударник комуністичної праці О. Д. Кувікіна завдання дев'ятої п'ятирічки виконала за 2 роки 6 місяців і 11 днів. Вона обслуговує 34 верстени замість 24 за нормою.* — *«Надніпрянська правда»*, 25 липня 1973 р.
- 26 У Києві відбулося спільне урочисте засідання ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР, присвячене врученню Українській РСР ордена Дружби народів. Учасники засідання надіслали привітання ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Раді Міністрів СРСР. На засіданні з промовою виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, а також член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький.— *«Радянська Україна»*, 27 липня 1973 р.

Серпень

- 2 У радгоспі «Краснівка» Кіровського району Кримської області з кожного гектара на площі 4500 га посівів одержано по 41 ц зерна. Радгосп продав державі понад 5800 т зерна, тобто втричі більше плану*.— *«Кримська правда»*, 2 серпня 1973 р.
- 8 Відкрився санаторій-профілакторій Артемівського заводу по обробці кольорових металів ім. Квірінга. 20% путівок видаються робітникам безплатно, решта — по пільгових цінах. Всього у Донецькій області діє 70 таких санаторіїв*.— *Радянська Донеччина*, 8 серпня 1973 р.
- 24 Відбулася друга сесія Луцької міської Ради депутатів трудящих, на якій було заслухано питання про використання резервів виробництва промислових підприємств міста для розширення випуску товарів народного споживання.— *«Радянська Волинь»*, 24 серпня 1973 р.

Вересень

- 4 Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР Г. Д. Довженко з колгоспу «Праця» Менського району Чернігівської області за 8 місяців цього року надоїла по 5573 кг молока від кожної корови. Це на 151 кг більше, ніж було минулого року*.— *«Деснянська правда»*, 4 вересня 1973 р.
- 8 У Києві відбувся X Пленум Центрального Комітету ЛКСМ України, на якому були розглянуті питання: 1) Про подальше поліпшення роботи комсомольських організацій республіки по патріотичному та інтернаціональному вихованню молоді; 2) Про завдання комсомольськими організаціями республіки по подальшому розвитку шефства над сільськогосподарськими школами в світлі постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по подальшому поліпшенню умов роботи сільської загальноосвітньої школи».— *«Молодь України»*, 3, 20 вересня 1973 р.
- 9 Оpubліковано рапорт колгоспників ордена Леніна колгоспу ім. Татарбунарського повстання Одеської області члену Політбюро ЦК КПРС, першому секретареві ЦК Компартії України В. Е. Щербицькому, голові Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшчу, в якому доповідають про дострокове виконання взятих соціалістичних зобов'язань по продажу державі хліба. В український мільярд засипано 1 млн. 20 тис. пудів, що становить по 28 ц з кожного гектара посіву зернових.— *«Чорноморська комуна»*, 9 вересня 1973 р.

Жовтень

- 10 Оpubліковано привітання Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнева трудящим Одещини, Донеччини, Запорізької, Харківської, Миколаївської, Ворошиловградської областей з успішним виконанням соціалістичних зобов'язань по продажу державі хліба.— *«Чорноморська комуна»*, *«Прапор перемоги»*, *«Радянська Донеччина»*, *«Запорізька правда»*, *«Соціалістична Харківщина»*, 10 жовтня 1973 р.
- 25 Ткаля корпусу технічних тканин Ровенського льнокомбінату, комсомолка Р. Клімчук завершила виконання особистої п'ятирічки. Обслуговуючи п'ять верстатів, з початку п'ятирічки вона виготовила 169 815 погонних метрів тканин.— *«Червоний прапор»*, 26 жовтня 1973 р.
- 25—31 У Москві відбувся Всесвітній Конгрес миротлюбивих сил. У його роботі взяли участь близько 3200 делегатів з 144 країн. З доповіддю на Конгресі виступив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев.— *«Известия»*, 4 листопада 1973 р.

Листопад

- 2 У Києві відбулися урочисті збори, присвячені 30-річчю визволення столиці України від німецько-фашистських загарбників. З промовою виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. — *«Радянська Україна»*, 3 листопада 1973 р.
- 18 Робітники Хмельницького заводу «Катіон» слюсарі І. Косенков, С. Корчинський і фрезерувальник О. Жабко завершили особистий п'ятирічний план*. — *«Радянське Поділля»*, 18 листопада 1973 р.
- 20 До Кіровограда з Італії повернувся Заслужений самодіяльний ансамбль танцю УРСР «Ятрань», який взяв участь у «Тижні Радянського Союзу», організованого з ініціативи Товариства «Італія — СРСР». На чотирнадцяти концертах ансамблю побували тисячі жителів Рима, Неаполя, Венеції та інших міст країни. — *«Кіровоградська правда»*, 21 листопада 1973 р.
- 30 У Ворошиловграді відкрився новий універмаг побутових товарів. Це перше на Україні спеціалізоване підприємство торгівлі такого типу. — *«Прапор перемоги»*, 30 листопада 1973 р.

Грудень

- 4 Введено в дію комплекс сірчаноокислого цеху № 5 Сумського хімкомбінату. Будівництво комплексу здійснено за 17 місяців замість 34, передбачених будівельними нормами. Сумський обком Компартії України і виконком обласної Ради депутатів трудящих поздоровили всіх учасників будівництва з великим трудовим досягненням. — *«Ленінська правда»*, 5 грудня 1973 р.
- 5 Кращим комбайнером у Коропському районі Чернігівської області цього року визнано А. А. Карацюбу з колгоспу «Правда» с. Агюші. Він зібрав урожай на площі 381 га і намолотив 11 277 ц хліба. На районному святі врожаю комбайнеру було присвоєно звання «Майстер золоті руки» і вручено цінний подарунок. Головний комітет ВДНГ за видатні заслуги на жнивах нагородив його автомашиною «Москвич». — *«Деснянська правда»*, 5 грудня 1973 р.
- 12 Старобільський консервний завод Ворошиловградської області з початку року випустив 7,1 млн. штук умовних банок консервів — на 856 тис. більше встановленого плану. — *«Прапор перемоги»*, 12 грудня 1973 р.
- 12—14 У Києві проходила Всесоюзна наукова конференція з питань зовнішньополітичної діяльності соціалістичних країн, організована АН СРСР, Інститутом історії АН УРСР, КДУ та міським товариством «Знання». Вступним словом конференції відкрив директор Інституту історії АН УРСР член-кореспондент АН УРСР А. Г. Шевелев. — *«Молодь України»*, 13 грудня 1973 р.
- 19 На 11 днів раніше встановленого строку здано в експлуатацію Макіївський молокозавод — найбільший у Донецькій області і один з найпотужніших на Україні. — *«Радянська Донеччина»*, 21 грудня 1973 р.
- 20 Шахтарі України достроково виконали річний план видобутку. З початку року шахти республіки видали 6,7 млн. т вугілля додатково до завдання. — *«Прапор перемоги»*, 22 грудня 1973 р.
- 28 Опубліковано поздоровлення ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР будівельникам, монтажникам, металургам, партійним, профспілковим і комсомольським організаціям, всім учасникам будівництва першої черги товстолистового стана «3600» металургійного заводу «Азовсталь» ім. С. Орджонікідзе з достроковим закінченням будівництва першої черги товстолистового стана «3600». — *«Радянська Донеччина»*, 28 грудня 1973 р.
- 29 Ткаля Чернігівського камвольно-суконного комбінату, делегат XXIV з'їзду КПРС К. Є. Томилюк виконала особисту п'ятирічку. Вона виткала 359,6 тис. погонних метрів тканин. — *«Деснянська правда»*, 31 грудня 1973 р.

ЧЕТВЕРТИЙ РІК П'ЯТИРІЧКИ (1974 р.)

Січень

- 2 Колектив бригади В. Грибуна шахти «Великомостівська» № 6 виконав п'ятирічний план, довівши середньодобове навантаження на комплекс КМ-87 до 2 тис. т вугілля і вперше в історії Львівсько-Волинського вугільного басейну добув за рік з однієї лави 500 тис. т палива. — *«Вільна Україна»*, 15 лютого 1974 р.
- 4 Опубліковано Звернення Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу у зв'язку з початком четвертого, визначального року дев'ятої п'ятирічки. — *«Правда»*, 4 січня 1974 р.
- 10 У Києві відбувся Пленум Центрального Комітету Компартії України. На порядку денному Пленуму стояло питання: «Про підсумки грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС і завдання партійних організацій республіки». З доповіддю виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. — *«Радянська Україна»*, 11 січня 1974 р.

- 20 У Саках Кримської області завершено будівництво нового санаторного комплексу на 366 місць. Це найбільший санаторний комплекс не тільки в СРСР, а й у Європі.— *«Кримська правда»*, 20 січня 1974 р.
- 23 У Зеленодольську відбувся мітинг, присвячений пуску однієї з найпотужніших у світі теплових електростанцій — Криворізької ДРЕС-2 потужністю 3 млн. квт. Привітання на адресу будівельників, монтажників, експлуатаційників, всіх учасників спорудження станції надійшли від ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР.— *«Зоря»*, 25 січня 1974 р.

Лютий

- 2 Бригада кавалера ордена Леніна та ордена Жовтневої революції О. І. Жарського з Долинського управління бурових робіт (Івано-Франківська область) встановила новий Всесоюзний рекорд — на буровій «Шевченкове-1» пробурила свердловину глибиною 7 км.— *«Прикарпатська правда»*, 3 лютого 1974 р.
- 6 У племптахорадгоспі «Батьківщина» Красногвардійського району Кримської області став до ладу інкубаторий-гігант потужністю в 7—7,5 млн. гібридних курчат за рік. Нове підприємство оснащено сучасною автоматичною і електронною апаратурою.— *«Кримська правда»*, 7 лютого 1974 р.
- 7 На Білоцерківському комбінаті шин і гумоазбестових виробів відбувся мітинг з нагоди одержання привітань ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР. Вперше в історії вітчизняної шинної промисловості білоцерківці більш як удвоє скоротили строки освоєння проектних потужностей, добилися цього за 12 місяців при нормативі 30 місяців.— *«Київська правда»*, 8 лютого 1974 р.
- 19 У Києві відбулася обласна партійна конференція, на якій з промовою «Вдосконалювати стиль, підвищувати ефективність партійної роботи» виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький.— *«Радянська Україна»*, 20 лютого 1974 р.
- 24 Опубліковано поздоровлення ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР будівельникам, монтажникам, машинобудівникам, експлуатаційникам, партійним, профспілковим і комсомольським організаціям, всім учасникам будівництва і введення в дію великих комплексів по виробництву мінеральних добрив і сірчаної кислоти на Сумському хімічному комбінаті.*— *«Правда»*, 24 лютого 1974 р.

Березень

- 5—7 У Києві відбувся XXII з'їзд ЛКСМУ. На з'їзді з промовою виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький.— *«Молодь України»*, 5, 8 березня 1974 р.
- 23 Став до ладу один з найпотужніших газопроводів «Братерство-2».— *«Радянська Україна»*, 24 березня 1974 р.
- 25 На Житомирщині відкрився Дні науки, присвячені 250-річчю Академії наук СРСР. У проведенні Днів науки взяли участь провідні вчені інститутів АН УРСР. З доповіддю «250 років Академії наук СРСР» виступив директор Інституту історії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР А. Г. Шевелєв.— *«Радянська Житомирщина»*, 26 березня 1974 р.
- 30 В Одесі відбулася обласна конференція культпрацівників, учасники якої обговорили доповідь «Завдання закладів культури в світлі постанови грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС та Звернення ЦК КПРС до партії, до радянського народу».— *«Чорноморська комуна»*, 3 квітня 1974 р.

Квітень

- 1 Із складального цеху Одеського заводу ім. Січневого повстання вийшов 25-тонний дизель-електричний кран, зроблений із заощаджених матеріалів понад план у дні ударної трудової вахти одеситів на честь 30-річчя визволення міста-героя й області від фашистських загарбників.— *«Чорноморська комуна»*, 10 квітня 1974 р.
- 6 У Києві відбувся XV зліт ударників комуністичної праці Київщини, учасники якого обговорили доповідь «Про завдання колективів та ударників комуністичної праці Києва й області в зв'язку з рішенням грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, Зверненням Центрального Комітету КПРС до партії, до радянського народу, постановами ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про Всесоюзне соціалістичне змагання за дострокове виконання народногосподарського плану на 1974 р.» Нині у соціалістичному змаганні на Київщині беруть участь 1 млн. 560 тис. трудящих, з них 900 тис. чол.— у русі за комуністичне ставлення до праці.— *«Київська правда»*, 7 квітня 1974 р.
- 12 У Ворошиловграді, Кіровограді, Ровно, Миколаєві, Дніпропетровську відбулися збори обласного партійно-господарського активу, учасники якого обговорили питання про завдання партійних організацій і колективів трудящих області, що ви-

пливають з промови Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на урочистому засіданні в Алма-Аті, присвяченому 20-річчю освоєння цілини.— *«Прапор перемоги», «Кіровоградська правда», «Червоний прапор», «Південна правда», 13 квітня 1974 р.*

- 20 850 посланців України вирушили в Москву на XVII з'їзд ВЛКСМ. За 3 роки молодими руками понад план видано на-гора 6 млн. т вугілля, вироблено 400 тис. т чавуну, сталі і прокату. За період між з'їздами на ударних комсомольських будовах здано в експлуатацію 112 важливих народногосподарських об'єктів.— *«Київська правда», 24 квітня 1974 р.*

Травень

- 1 Мартенівці Криворізького заводу ім. Леніна встановили новий рекорд. На двованному агрегаті вони провели за добу 18 плавок. Одержано 5130 т металу. Погодинна продуктивність становила 213,7 т, зйом сталі з квадратного метра поду печі дорівнював 49 т. Таких результатів в країні досягнуто вперше.*— *«Зоря», 1 травня 1974 р.*
- 8 На будівництві Чорнобильської атомної електростанції побували член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький, заступник Голови Ради Міністрів СРСР В. Е. Димшиць, Голова Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшко та ін. Вони ознайомилися з ходом спорудження станції, оглянули домобудівний комбінат, житлові будинки, дитячі заклади, торговельні підприємства та інші об'єкти.— *«Київська правда», 11 травня 1974 р.*
- 13 Члени і кандидати в члени Політбюро ЦК Компартії України на чолі з членом Політбюро ЦК КПРС, першим секретарем ЦК Компартії України В. В. Щербицьким відвідали Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Того ж дня керівники Компартії і уряду республіки оглянули республіканську виставку творів художників — ветеранів Великої Вітчизняної війни.— *«Радянська Україна», 15 травня 1974 р.*
- 15—17 У Дніпропетровську проходив Всесоюзний семінар-нарада, на якому було розглянуто питання «Про дальше удосконалення підготовки кваліфікованих робітничих кадрів для підприємств і організацій чорної металургії в системі профтехосвіти».— *«Зоря», 16 травня 1974 р.*
- 16—17 У Києві відбувся Пленум ЦК Компартії України. З доповіддю виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький. На Пленумі були обговорені завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню ідеологічної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду партії.— *«Радянська Україна», 19 травня 1974 р.*
- 23 Поблизу с. Вірівки на Херсонщині розташована птахофабрика «Ольгівська». Це справжній промисловий комплекс, розташований на площі близько 20 га, який об'єднує цілу систему цехів, агрегатів, механізмів. Нині на птахофабриці 150 тис. несучок, транспортники щодня відвантажують 72—73 тис. штук яєць.— *«Наддніпрянська правда», 23 травня 1974 р.*
- 30 Бригада екскаваторників П. О. Гіля з рудника Центрального гірничо-збагачувального комбінату з початку року навантажила 1 млн. куб. м рудних порід, цим самим досягла найвищої продуктивності серед екскаваторників комбінату. Свій успіх колектив присвятив виборам до Верховної Ради СРСР.— *«Зоря», 31 травня 1974 р.*

Червень

- 8 Доярка колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Великопететиського району Херсонської області Н. І. Соломка доглядає 28 корів-первісток. Добовий надій кожної становить 23,6 кг молока.*— *«Наддніпрянська правда», 8 червня 1974 р.*
- 11 5825 робітників харківських промислових підприємств і організацій своє п'ятирічне завдання виконали за 3 роки і 5 місяців.*— *«Соціалістична Харківщина», 11 червня 1974 р.*
- 11—13 У Києві проходила XII Координаційна нарада комісій соціалістичних країн у справах ЮНЕСКО. В її роботі взяли участь делегації з Білоруської РСР, НРБ, УНР, НДР, Республіки Куба, МНР, ПНР, СРР, СРСР, УРСР і ЧССР.— *«Радянська Україна», 14 червня 1974 р.*
- 16 На ім'я Харківського турбінного заводу надійшла телеграма від Нурецького міського партії, міськвиконкому, начальника будівництва, директора Нурецької ГЕС, у якій повідомлялося, що за участь у достроковому пуску першої черги Нурецької ГЕС, Указом Президії Верховної Ради Таджикиської РСР колектив турбінного заводу нагороджено Почесною грамотою Верховної Ради республіки.*— *«Соціалістична Харківщина», 16 червня 1974 р.*

- 19 Бригада В. Г. Мурзенка з шахти «Червоний партизан» комбінату «Свердлов-антрацит» завершила виконання п'ятирічного плану по обсягу вуглевидобутку. Державі відправлено 3 139 500 т палива. Продуктивність праці одного робітника доведена до 952,2 т, що на 473 т більше, ніж передбачалося п'ятирічним планом.— *«Прапор перемоги», 21 червня 1974 р.*
- 21—29 В Естонії проходили Дні літератури і мистецтва Української РСР. У святі друживи і єднання братніх культур взяли участь представники творчих спілок, майстри мистецтв, понад 500 чол.— *«Радянська Україна», 30 червня, 2 липня 1974 р.*
- 23 Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький перебував на Дніпропетровщині, відвідав міста Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Нікополь та ряд районів.* — *«Зоря», 23 червня 1974 р.*
- 25 Опубліковано постанову ЦК КПРС «Про роботу в Московському вищому технічному училищі ім. М. Е. Баумана і Саратовському державному університеті ім. М. Т. Чернишевського по підвищенню ідейно-теоретичного рівня викладання суспільних наук».* — *«Радянська Україна», 25 червня 1974 р.*
- 27—28 У Києві відбулася восьма сесія Верховної Ради Української РСР восьмого скликання. Порядок денний роботи сесії: 1) Про стан сільського будівництва в республіці і заходи по виконанню завдань п'ятирічного плану; 2) Про проект Закону Української РСР про народну освіту; 3) Про затвердження Указів Президії Верховної Ради Української РСР.— *«Радянська Україна», 28, 29 червня 1974 р.*

Липень

- 10—12 Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький перебував у Полтавській області. Він відвідав ряд районів і промислових підприємств, де цікавився ходом виконання планів і соціалістичних зобов'язань, підвищенням якості продукції, умовами праці і побуту трудящих, виступив з промовою на урочистих зборах, присвячених 800-річчю Полтави. В. В. Щербицький вручив представникам трудящих міста орден Трудового Червоного Прапора.— *«Зоря Полтавщини», 13, 14 липня 1974 р.*
- 12 Комсомольсько-молодіжний колектив сталеплавильного агрегату № 1 мартенівського цеху «Запоріжсталі» під керівництвом старшого майстра Героя Соціалістичної Праці Г. К. Пометуну добився великої трудової перемоги—видав 23 швидкісні плавки і встановив Всесоюзний рекорд. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР надіслали поздоровлення сталеварам з трудовим досягненням. — *«Запорізька правда», 13, 14, 23 липня 1974 р.*
- 13 На Донеччині відбувся Всесоюзний ленінський комуністичний суботник комсомольців і молоді, в якому взяли участь понад мільйон юнаків і дівчат. Молодь Донецького металургійного заводу виробила понад план 20 т сталі, 25 т чавуну, 47 т прокату, а комсомольці і молодь заводу кольорових сплавів — 20 т кольорового металу. Шахтарська молодь Донецька записала на рахунок «червоної суботи» 3,5 тис. т вугілля. Внесок молоді Донецька у фонд БАМу за цей день — понад 200 тис. крб.— *«Радянська Донеччина», 14 липня 1974 р.*
- 17 Доярка радгоспу «Аврора» Доманівського району Миколаївської області У. І. Шкільнюк перша в районі виконала особисту п'ятирічку. Вона одержала 13 345 кг молока від кожної корови замість запланованих 11 750 кг.* — *«Південна правда», 17 липня 1974 р.*

Серпень

- 2 Комбайнер колгоспу «Маяк» Нововоронцовського району Херсонської області, Герой Соціалістичної Праці М. А. Топчій з своїм помічником В. К. Панасовським за 21 робочу годину на екіпажі «Колос» скошили 53 га пшениці і намолотили 3003 ц зерна. Це найвища продуктивність, досягнута в республіці. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев надіслав поздоровлення М. А. Топчію.— *«Молодь України», 6 серпня 1974 р.; «Наддніпрянська правда», 7 серпня 1974 р.*
- 6 30 механізаторів Ужгородщини допомагають словацьким друзям Міхаловецького округу Східно-Словацького краю ЧССР збирати врожай швидки і без втрат. Механізатори П. Шимон і Ю. Чижмар з колгоспу «Дружба народів» щодня намолочують по 450—500 ц зерна.* — *«Закарпатська правда», 6 серпня 1974 р.*
- 8 Опубліковано Постанову ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР «Про хід виконання директив XXIV з'їзду по прискоренню науково-технічного прогресу в промисловості і підвищенню ефективності суспільного виробництва в республіці».* — *«Радянська Україна», 8 серпня 1974 р.*
- 10 В Артємівську стала до ладу одна з найбільших на Україні фармацевтична фабрика.* — *«Радянська Україна», 10 серпня 1974 р.*

- 14 Фрезерувальник Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна В. Я. Карась достроково виконав п'ятирічне завдання. Нині на заводі працюють понад 500 чол. у рахунок 1976 р.— *«Радянська Україна», 15 серпня 1974 р.*
- 30 Вибійник шахти «Булавинська» комбінату «Орджонікідзевугілля», делегат XVII з'їзду комсомолу, член ЦК ВЛКСМ А. Осика, ставши на трудову вахту на честь 39 річниці стахановського руху, за сім годин нарубав 179,34 т палива при нормі 9,8 т і виконав завдання на 1830%.— *«Радянська Донеччина», 31 серпня 1974 р.*

Вересень

- 1 Колектив крутильниць капронового шовку Чернігівського комбінату хімічного волокна, який очолює А. А. Халаяк, за 3 роки і 8 місяців виготовив 750 т високоякісного шовку і рапортував про дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки*.— *«Деснянська правда», 1 вересня 1974 р.*
- 14 У Керчі відбулися урочисті збори, присвячені врученню місту-герою ордена Леніна і медалі «Золота Зірка». З промовою на зборах виступили член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький і член Політбюро ЦК КПРС, міністр оборони СРСР, Маршал Радянського Союзу А. А. Гречко.— *«Кримська правда», 15 вересня 1974 р.*
- 25—26 У Києві працювала республіканська наукова конференція «Комуністична партія — організатор визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників», присвячена 30-річчю цієї знаменної дати. На конференції виступив секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук.— *«Культура і життя», 29 вересня 1974 р.*

Жовтень

- 4 У ЦК Компартії України відбулися збори активу ідеологічних працівників партійної організації республіки, на яких були обговорені практичні заходи по виконанню постанови ЦК КПРС «Про роботу по добору і вихованню ідеологічних кадрів у партійній організації Білорусії». На зборах виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький.— *«Радянська Україна», 9 жовтня 1974 р.*
- 7 У Києві почала роботу радянсько-французька нарада з питань співробітництва у вивченні космічного простору в мирних цілях. У роботі наради взяли участь близько 200 вчених і спеціалістів.— *«Радянська Україна», 8 жовтня 1974 р.*
- 11 Понад 100 підприємств і організацій Житомира подають шефську допомогу колгоспам області. За роки дев'ятої п'ятирічки робітники промислових підприємств спорудили у колгоспах і радгоспах області 100 сінажних траншей загальною місткістю понад 30 тис. т, відремонтували 40 тваринницьких приміщень, проклали 2 тис. погонних метрів шляхів з твердим покриттям, побудували 10 кормо-печів.*.— *«Радянська Житомирщина», 11 жовтня 1974 р.*
- 16 На Закарпатті за 3 роки дев'ятої п'ятирічки вклади в ощадних касах збільшилися на 83 млн. 408 тис. крб., у тому числі за 1973 р.— на 36,4 млн. крб. Нині кількість вкладників становить майже 260 тис. Загальна сума вкладів — 235 млн. крб.— *«Закарпатська правда», 16 жовтня 1974 р.*
- 29 ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР і Рада Міністрів СРСР поздоровили ЦК Компартії України, Президію Верховної Ради УРСР, Радуміністрів УРСР, колгоспників, робітників радгоспів, спеціалістів сільського господарства, вчених, працівників сільськогосподарських органів, заготівельних і транспортних організацій, колективи промислових підприємств, партійних, радянських, профспілкових і комсомольських працівників, усіх трудящих Радянської України з виконанням соціалістичних зобов'язань по продажу державі мільярда пудів зерна*.— *«Правда», «Радянська Україна», «Сільські вісті», 29 жовтня 1974 р.*

Листопад

- 7 На БАМ на станцію Ургал Далекосхідної залізниці прибув будівельний загін «Донбас» у складі 320 чол. (будівельники, монтажники, укладачі колій, енергетики, працівники служби побуту)*.— *«Прапор перемоги», 7 листопада 1974 р.*
- 15 Механізована ланка двічі Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради СРСР, члена ЦК Компартії України С. Д. Виштак з колгоспу «Радянська Україна» Васильківського району збрала з кожного гектара на площі 70 га по 604 ц буряків при зобов'язанні 550 ц. Механізована ланка двічі Героя Соціалістичної Праці, депутата Верховної Ради Української РСР О. К. Диптан з колгоспу ім. Ілліча з кожного гектара на площі 80 га накопала і відправила на цукровий завод по 523 ц буряків*.— *«Київська правда», 15 листопада 1974 р.*
- У Києві відбулося урочисте засідання Академії наук УРСР, в якому активну участь взяли представники партійних, радянських, громадських організацій міста і делегація вчених Академії наук СРСР, присвячене 250-річчю ювілею АН СРСР. На засіданні виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький.— *«Культура і життя», 21 листопада 1974 р.*

- 20 У Києві відбувся III Міжнародний семінар-практикум Організації Об'єднаних Націй для інженерів-електрозварників з країн, що розвиваються. У семінарі взяли участь стипендіати ООН з Аргентини, Бангладеш, Венесуели, АРЕ, Іорданії, Іраку, Нігерії, Пакистану, Сінгапуру, Сирії, Таїланду, Екватору, а також спеціалісти з Болгарії, Польщі, Югославії. — *«Радянська Україна»*, 21 листопада 1974 р.
- 27 Велику допомогу у будівництві соціалізму монгольським друзям подають трудящі Ворошиловградської області. Так, ворошиловградські заводи ім. Пархоменка та ім. 20-річчя Жовтня надсилають у МНР гірничо-збагачувальне обладнання і запасні частини до тракторів, Кадіївський машинобудівний — підйомно-транспортні машини і механізми, Лисичанський склосавод — склоблоки, Краснолуцький машинобудівний — обладнання і гірничорізальний інструмент тощо. * — *«Прапор перемог»*, 27 листопада 1974 р.
- 27—28 У ЦК Компартії України відбулася нарада вчених-істориків республіки, на якій було обговорено питання: про стан і перспективи розвитку історико-партійної, вітчизняної і загальної історії на Україні в світлі рішень XXIV з'їзду партії; постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», виступів Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва. — *«Радянська Україна»*, 29 листопада 1974 р.

Грудень

- 1 На 31 робочий день раніше строку колектив шахти № 4 «Нововолинська» завершив план вуглевидобутку четвертого року п'ятирічки. Гірники видобули 466 100 т вугілля, з них 46 тис. т — понад план. Продуктивність праці, порівнюючи з відповідним періодом минулого року, зросла на 7,8% *. — *«Радянська Волинь»*, 1 грудня 1974 р.
- 5 Ткля Житомирського льонокомбінату В. В. Коломієць за 3 роки 10 місяців і 23 дні виткала 475 460 погонних метрів тканин. Це — два п'ятирічні завдання *. — *«Радянська Житомирщина»*, 5 грудня 1974 р.
- 10 На шахті «Прапор комунізму» комбінату «Донбасантрацит» (Красний Луч) прохідники бригади Героя Соціалістичної Праці І. М. Наумова більш як на рік раніше завершили п'ятирічне завдання по підготовці гірничих виробок. З початку 1971 р. пройдено 15 тис. м підземних коридорів. Середньомісячні темпи проходки становлять 317 м, що майже втричі перевищує середній показник по Донбасу *. — *«Радянська Донеччина»*, 10 грудня 1974 р.
- 13—14 В ЦК Компартії України відбулася республіканська науково-практична конференція з питань вдосконалення ідейно-виховної роботи в умовах розвитку соціалізму. З доповіддю «Вдосконалення організаційної ідейно-виховної роботи в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС» виступив кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук. — *«Радянська Україна»*, 18 грудня 1974 р.
- 27 З початку п'ятирічки 569 тис. киян, або майже третина усіх жителів міста одержали нові квартири чи поліпшили свої житлові умови. Введено в дію 26 загальноосвітніх шкіл, 9 поліклінік, споруджено 50 дитячих дошкільних закладів, 6 кінотеатрів, багато магазинів, підприємств громадського харчування, ательє. — *«Радянська Україна»*, 28 грудня 1974 р.
- 28 Промисловість України достроково виконала план 1974 р. по обсягу реалізації продукції найважливіших виробів. — *«Радянська Україна»*, 29 грудня 1974 р.
- 30 З конвейера Київського ордена Трудового Червоного Прапора заводу «Червоний екскаватор» зійшов стотисячний екскаватор. Майже 13 тис. цих машин працюють у 40 країнах світу. — *«Київська правда»*, 31 грудня 1974 р.
- 31 Опубліковано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці першому секретареві ЦК Компартії України В. В. Щербицькому за видатні заслуги в керівництві роботою партійних організацій республіки по виконанню рішень XXIV з'їзду КПРС про розвиток сільського господарства, значному збільшенню виробництва зерна і забезпеченню продажу державі в 1973 і 1974 роках по мільярду пудів хліба» *. — *«Радянська Україна»*, 31 грудня 1974 р.

(Далі буде)

ДОЛИНЮК Є. О.

НАШ КРИЛАТИЙ ЧАС

Найближчим часом Політвидав України випускає книжку ланкової колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Борщівського району Тернопільської області двічі Героя Соціалістичної Праці Є. О. Долинюк «Наш крилатий час» (літературний запис В. Ю. Кейбіса). В ній розповідається про життя і працю знатного кукурудзозвода нашої країни. «Український історичний журнал» друкує уривок з цієї книжки.

Після XXIV з'їзду КПРС партійні, радянські, сільськогосподарські органи, працівники сільського господарства орденоносної Тернопільської області, як і всієї нашої країни, доклали багато зусиль для втілення у життя його величних накреслень. За прикладом орденоносного колгоспу ім. Леніна Кременецького району повсюдно розгорнулося змагання за дострокове взяття рубежів першого року п'ятирічки. При цьому велика увага приділялася впровадженню комплексної механізації, що стало можливим лише завдяки значному підвищенню технічної оснащеності села у восьмій п'ятирічці. Запам'яталася красномовна цифра, яку наводили делегати XXIV з'їзду КПРС: енергопотужність господарств зросла на 77%, внаслідок чого було повністю механізовано всі процеси по виробництву зернових культур, кукурудзи на силос та зелений корм.

А скільки нових сучасних машин прийшло на тваринницькі ферми! Це переконливо свідчило, що рішення березневого (1965 р.) і наступних Пленумів ЦК, присвячених питанням розвитку сільського господарства, успішно втілюються в життя. Було створено, зокрема, сприятливі умови для поглиблення спеціалізації і концентрації тваринництва. За короткий час у колгоспах і радгоспах Тернопільської області введено в дію 29 комплексів по відгодівлі понад 150 тис. свиней і 18 міжколгоспних комплексів по відгодівлі 55—60 тис. голів великої рогатої худоби на рік¹.

Для вивчення і поширення передового досвіду впровадження нової техніки і прогресивної технології у липні 1971 р. в області проведено всесоюзний семінар-нараду. До нас прибули керівники партійних, радянських і господарських органів, учені, передовики й новатори сільського господарства з усіх союзних і автономних республік, а також з багатьох країв і областей.

Учасники семінару побували і в Борщівському районі, де детально ознайомилися з організацією праці в окремих тракторних бригадах і на тваринницьких фермах. Вони високо оцінили рівень комплексної механізації основних процесів у рільництві й тваринництві і відзначили, що борщівці сміливо експериментують, впроваджують нове, передове, успішно розв'язують складні проблеми технології і механізації виробництва тваринницької продукції на промисловій основі.

Гостей з різних кінців країни тепло зустрічали на своїй ділянці і члени нашої ланки. У будинку культури я поділилася багаторічним досвідом вирощування високих урожаїв кукурудзи і цукрових буряків.

Ціле літо збігло у клопотах. Напередодні 54-х роковин Великого Жовтня ми закінчили збирати кукурудзу і буряки. «Дніпропетровська—247» дала по 90 ц зерна з гектара. Коли після комбайнів дочистили корені і, як кажуть, «підбили бабки», вийшло з кожного гектара більш як по 700 ц цукрових буряків. Цей успіх

¹ «Надзбручанська правда», 10 червня 1971 р.

ми вважали гідним внеском у виконання накреслень з'їзду. Зобов'язання першого року дев'ятої п'ятирічки були успішно виконані і в цілому по району. Зокрема, значно зросла врожайність усіх сільськогосподарських культур: з кожного гектара зібрано по 31,1 ц зернових, у тому числі по 38 ц пшениці, або на 10,1 ц більше, ніж у 1970 р.²

Високих показників домоглися й окремі господарства. Так, ордена Леніна колгосп «Перемога» одержав з кожного гектара по 50,2 ц пшениці, по 40—44 ц цієї культури вирощено у колгоспах ім. Ватутіна, ім. Василя Котика, «Комунар», «Маяк» та ім. Леніна. Порадували вагомими здобутками і буряководи Борщівщини, здавши на приймальні пункти в середньому по 552 ц солодких коренів з гектара. Більше 700 ц, крім нашої ланки, одержала ланка Магдалини Стрільчук з колгоспу «Дружба». Цей успіх молоді ланкової дуже порадував нас, адже вона була моєю послідовницею. Здібна працююча дівчина лише у 1967 р. очолила комсомольсько-молодіжну ланку і одразу виростила на 15 га по 681 ц цукрових буряків. Її було нагороджено почесним значком «50 років ВЛКСМ». Наступного року — ще більший урожай — 760 ц з гектара. Тоді ж члени цієї ланки прибули у Боршківці, щоб укласти з нами договір на соціалістичне змагання. Ми поздоровили дівчат з високою нагородою — Почесною Грамотою ЦК ВЛКСМ. А М. Стрільчук була удостоєна бронзової медалі Виставки досягнень народного господарства СРСР³.

Ювілейного ленінського року ланка виростила 700-центнерний урожай солодких коренів. Ланкову і комсомолок Магдалину Дикунець та Стефанію Яловицю було нагороджено ювілейними ленінськими медалями.

Хороший старт взяла ланка і в першому році дев'ятої п'ятирічки. А на другий рік ще вище зобов'язання — 800 ц — і сподівання випередити ланку Є. О. Долинюк. Що ж, дівчата, дерзайте, беріть нові висоти. Ми, ветерани, передаємо свою справу у ваші надійні руки. А невдовзі М. Стрільчук було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

В цілому наш район у 1971 р. став переможцем соціалістичного змагання за одержання високих урожаїв цукрових буряків. Йому було присуджено перехідний Червоний Прапор ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР і видано першу грошову премію в розмірі 5 тис. крб. Господарства району виростили в середньому по 470 ц буряків з гектара, народногосподарський план контрактиції виконали на 109%⁴.

Рік у рік колгоспи району одержували дедалі більше мінеральних добрив, засобів захисту рослин, нової високопродуктивної техніки. Так втілювались у життя рішення партії і уряду щодо технічного переозброєння сільського господарства. Зокрема, з'явилися потужні трактори Т—150 та Т—150К, які виготовляли на Харківському тракторному заводі, МТЗ—80 і МТЗ—82 підготували до випуску мінські тракторобудівники. «Россельмаш» почав випускати комбайн «Нива», а Таганрозький комбайновий завод — «Колос». Кукурудзоводи країни одержали комбайн «Херсонєць—75». Значно прискорили процес збирання зеленої маси кукурудзи та інших культур комбайни КС—1,8, «Вихрь» та КУФ—1,8. У Тернополі було налагоджено випуск нових високопродуктивних бурякозбиральних комплексів КС—6. До речі, перший такий комбайн у Борщівському районі одержала наша ланка від юних ленінців, які зібрали для його виготовлення необхідну кількість металобрухту.

1972 р. ми провели сівбу буряків на високому агротехнічному рівні по хорошому попереднику — озимій пшениці і сподівалися одержати щедрий урожай. До того ж, науковці Борщівського технікуму механізації і електрифікації сільського господарства запропонували новий, пунктирний спосіб висіву цукрових буряків. У зв'язку із збільшенням площ під ними і з метою зменшення затрат ручної праці все актуальнішим ставало питання про механічне формування густоти рослин. Застосування нової технології давало змогу не проводити такого трудомісткого процесу, як проривка

² «Надзбручанська правда», 1 січня 1972 р.

³ «Надзбручанська правда», 25 липня 1972 р.

⁴ «Надзбручанська правда», 27 січня 1972 р.

посівів. Широко почали застосовуватися на наших ланах й інші передові методи вирощування високих урожаїв цукристих.

Ми готувалися гідно відзначити знаменну подію — 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Як відомо, 30 грудня 1922 р. I Всесоюзний з'їзд Рад прийняв Декларацію про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Трудящі всього світу побачили єдино правильний шлях розв'язання національного питання, шлях об'єднання народів в єдину братню сім'ю. І ось уже п'ятдесят років ми крокуємо переможним шляхом Жовтня...

Рік 1972-й, рік ювілею СРСР, був для мене особливо знаменним. 15 грудня в Києві, у Палаці культури «Україна», відбулося спільне урочисте засідання Центрального Комітету Комуністичної партії України і Верховної Ради УРСР, присвячене 50-річчю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У ньому взяли участь члени і кандидати в члени ЦК Компартії України, члени Ревізійної комісії Компартії України, депутати Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР, ветерани партії, делегати I Всесоюзного та VII Всеукраїнського з'їздів Рад, керівники республіканських міністерств, відомств і організацій, передовики і новатори промисловості та сільського господарства, діячі науки і культури, воїни Радянської Армії. Присутні делегації комуністичних партій Бразилії, Італії і Сполучених Штатів Америки, які прибули до нашої країни на святкування 50-річчя утворення Союзу РСР.

Піднесена, урочиста обстановка.

З доповіддю «У братерській сім'ї радянських народів — до перемоги комунізму» виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький.

Згодом виступили делегат I Всесоюзного і VII Всеукраїнського з'їздів Рад, член КПРС з 1919 р. І. І. Шишкін і член ЦК Компартії України, слюсар Харківського електромеханічного заводу Герой Соціалістичної Праці Л. Ф. Глушенко.

Бурхливими оплесками присутні зустріли виступи Національного голови Комуністичної партії Сполучених Штатів Америки Генрі Уїнстона та Генерального секретаря Центрального Комітету Бразильської комуністичної партії Луїса Карлоса Престеса.

Від імені молоді республіки учасників урочистого засідання привітав перший секретар ЦК ЛКСМУ А. М. Гіренко.

Висока честь випала й мені. Я виступаю від імені трудівників сільського господарства республіки. «Перше моє слово привіту й подяки на цьому торжестві — рідній Комуністичній партії — славі партії Леніна. В її мудрій політиці народ знайшов ту правду, про яку мріяв, яку шукав, за яку боровся. В її ділах, у її турботах ми пізнали, що таке справжнє щастя людини, вільної від будь-якого гніту, покликаної до творчої праці на благо суспільства».

З глибоким душевним хвилюванням вимовила я ці слова. Спасибі рідній партії за те, що минуле мого краю залишилося тільки в спогадах людей старшого покоління.

«Погляди моїх земляків у тяжкі часи гноблення — до вересня 1939 р. — завжди були звернуті на Схід, туди, де наші побратими під щасливою радянською зорею, під керівництвом партії більшовиків відстоювали і примножували завоювання Жовтня, в єдиній дружній багатонаціональній сім'ї будували нове життя. Ми жили і боролися, знали і вірили, що про нас пам'ятають, що прийде час, коли радянський народ допоможе, прийме в обійми нас — своїх єдинокровних братів».

І цей довгожданий, незабутній час настав. Червона Армія здійснила свою героїчну визвольну місію. Як найрідніших хлібом-сіллю зустрічали ми своїх братів-визволителів. Упав штучний кордон, що віками пекучою раною лежав на тілі України. Над рідним краєм замаяврів червоний прапор — прапор вільного і радісного життя. Та осінь вереснева стала Весною єднання народу українського. І сталося це тільки тому, що Українська РСР перебуває в єдиній сім'ї народів нашої країни, у великому і могутньому Союзі Радянських Соціалістичних Республік. Саме в цьому, дорогі друзі, наше щастя, наша сила, наша незламна міць».

Аплодує зал. Аплодує мені, колишній наймитці, селянці, одній з тих, кого пан називав «холопами», «бидлом». Мені хочеться розповісти з цієї високої трибуни про ті величезні зміни, які відбулися в моєму рідному селі, на всій Тернопільщині.

«Мені часто згадуються слова Івана Франка. В них — страшна картина життя західноукраїнського селянства за панування поміщиків і капіталістів:

...Селища бідні, непошиті
Хатки обдерті і пусті стодоли,
Люд темний, сумовитий, голий.

Отак воно й було. Знедолені люди йшли в ярмо до панів, їхали тисячами за океан у пошуках щастя і кращої долі. Але й там щастя і доля були тільки для багатіїв та гнобителів.

Тільки в Союзі Радянському знайшла своє щастя, розквітла наша Тернопільщина, як й інші області Західної України. Спільними зусиллями трудящих усієї республіки, всіх братніх народів СРСР, з їх безкорисливою допомогою наша область успішно розвиває господарство і культуру. Сьогодні в містах і селах колись відсталого і забитого краю працює більше трьохсот підприємств. Нашою гордістю є ударна будова — бавовняний комбінат. Тернопільці справедливо кажуть: «Його споруджує вся країна». Бо ж, справді, матеріали і устаткування, сировина надходять сюди майже з усіх союзних республік, а на будівництві і в діючих цехах працюють представники тридцяти національностей і народностей нашої країни.

Дуже добре про це сказав на липневому (1972 р.) Пленумі ЦК Компартії України В. В. Щербицький: «...У нас кожна республіка працює на всю країну, а вся країна працює на кожну республіку».

А як змінилися села! Колгоспи наші стали багатогалузевими і високомеханізованими господарствами. На їх ланах працює 11 тис. тракторів, 7 тис. комбайнів, тисячі автомашин... Усе більше стає механізмів на фермах.

Тільки в нашому колгоспі ім. XXII з'їзду КПРС Борщівського району нині працюють 32 трактори, 31 автомашина, 23 комбайни, тобто більше, ніж було їх до 1939 р. в усьому Тернопільському воєводстві⁵.

Бачиться мені з високої трибуни рідний колгосп, рідне село. Рік у рік кращають вони. Рубіжним називають люди 1965 рік, коли після березневого Пленуму ЦК КПРС колгосп одержав багато нової техніки, мінеральних добрив, почали діяти прогресивні економічні стимули. А головне — налагодили систему правильних сівозмін, сміливо пішли на сортозаміну і сортооновлення зернових культур, поліпшили заготівлю місцевих добрив.

Сміливо колгосп крокує у завтра. Виробництво валової продукції на один людину-день становить 7 крб. 26 коп. Середньорічне зростання продуктивності праці після 1965 р. становить 9%.

Я бачу нову вулицю в селі Вигода, центральному селі нашого колгоспу. Її так і називають — Нова. Світяться вікна нового будинку — це оселя комбайнера Івана Гнатюка. Його дружина — Галина, рядова колгоспниця, член ланки, що ось уже декілька років вирощує більш як по 600 ц цукрових буряків з гектара.

Побудували на цій вулиці красиві будинки електрослюсар Микола Дем'янів, помічник бригадира тракторної бригади Микола Гросуляк, колгоспник Михайло Қаськів та багато інших.

Бачу нові села надзбручанські. Нові в них не тільки вулиці, не тільки будинки. Нові люди, нові свята та обряди. Нині ми святкуємо День врожаю, День депутата, День тваринника. Зовсім не так, як колись, святкуються весілля, народження дитини, золоті весілля... А як змінився характер праці селянина. Зовсім іншою вона стала.

«Самовіддана праця колгоспників дала чудові результати... Втільюючи в життя історичні рішення XXIV з'їзду КПРС, хлібороби Тернопільщини виростили по 28 ц

⁵ «Радянська Україна», 16 грудня 1972 р.

зернових з гектара, успішно виконали свою першу заповідь перед державою. Перевиконано завдання по продажу цукрових буряків, картоплі і овочів, молока, м'яса та іншої сільськогосподарської продукції. Ми, трудівники села, з радістю сприйняли заклики партії і уряду про розгортання Всесоюзного соціалістичного змагання хліборобів і тваринників, ще вище піднесемо трудову активність, перетворимо 1973 рік на рік ударної праці.

Хочу, товариші, скласти перед вами рапорт і про свою працю. Двадцять третій рік я ланкова. Вирощуємо кукурудзу і буряки. Запровадивши високу агротехніку, ми зібрали по 106 ц кукурудзи. А цукрових буряків — по 800 ц з гектара».

Знову лунають оплески. Люди різних професій з усіх кінців республіки та іноземні гості аплодують праці ланки земледівів з надзбручанського села. А я далі веду свою схизловану розповідь про те, як під зорею Великого Жовтня у братній сім'ї радянських народів вирости наші чудові люди. Це Герої Соціалістичної Праці, орденоносці. Це знатні наші трудівники. Не можу не сказати хоча б кілька слів про світло культури і знань, що спалахнуло в нас за роки Радянської влади: «Колись на Тернопільщині не було жодного вищого навчального закладу, а нині їх чотири: медичний, фінансово-економічний, педагогічний і філіал політехнічного інституту.

У нашій сім'ї до Радянської влади навіть про середню освіту ніхто й гадки не мав, бо піти в школу не було в чому. Ми з братом Василем на двох одного батькового кожуха мали, в якому декілька зим ходили до школи. А тепер моя донька Ганя закінчила інститут і працює агрономом у колгоспі, а син Іван одержав диплом інженера.

До 1939 р. на Тернопільщині було всього кілька десятків початкових шкіл. Тепер у кожному селі є восьмирічна або середня школа. В селах, де колись кожен сірник ділили на чотири частини і блимали каганці, — нині сяють лампочки Ілліча. Майже кожен другий колгоспник переселився в світлу й простору хату, над дахом котрої височить телевізійна антена. В багатьох селах — газове опалення, водогін, чудові палаци культури, клуби і бібліотеки.

Для нас, радянських людей, все це звучить урочистою музикою на честь рідної Комуністичної партії, нашого Радянського уряду, на честь великої дружби народів Союзу РСР. Ось чому нам так дорога і так близька внутрішня і зовнішня політика нашої партії, її Центрального Комітету і Політбюро на чолі з Леонідом Іллічем Брежнєвим.

І сьогодні, якби зі мною поруч стали всі трудівники села Радянської України, ми б в один голос сказали: «Не пошкодуємо сил і праці своєї, щоб ще пишніше розквітла Батьківщина наша, щоб ще більше міцніли дружба і братерство народів радянських!».

Півстолітній ювілей утворення Союзу РСР став великим і радісним святом єднання народів-братів, торжества лєнінської національної політики КПРС. Це була справді знаменна віха в історії Країни Рад, у житті всіх союзних республік.

За великі заслуги трудящих в утворенні і зміцненні Союзу РСР, у зміцненні дружби і братерського співробітництва соціалістичних націй і народностей, за великий вклад в економічний, соціально-політичний і культурний розвиток Радянської держави і на ознаменування 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік Українська РСР, як і всі інші братні республіки, нагороджена орденом Дружби народів.

Приплив творчої енергії, високі почуття гордості і радості викликав приїзд на Україну в липні 1973 р. Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва.

...У святковому вбранні місто-герой Київ. Сьогодні, 26 липня, у Палаці культури «Україна» відбудеться спільне урочисте засідання Центрального Комітету Комуністичної партії України і Верховної Ради УРСР за участю партійних, радянських і громадських організацій, а також трудящих міста Києва і воїнів Радянської Армії, присвячене врученню республіці високої нагороди Батьківщини.

Яка хвилююча урочистість, які високі почуття в моїй душі!

З першого ряду президії спільного засідання, куди я була обрана, видно, як в кінці залу замаярив багрянний оксамит. Це плывуть під звуки маршу прапор

чотирижди орденоносної Української Радянської Соціалістичної Республіки і Пам'ятний Прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

Слово надається Генеральному секретарю ЦК КПРС Л. І. Брежнєву. Ми, учасники урочистого засідання, стоячи, бурхливими, тривалими оплесками зустрічаємо його...

З величезною увагою слухає весь зал промову Леоніда Ілліча Брежнєва. В ній — оцінка досягнень робітників, селян, інтелігенції республіки, нові завдання, які стоять перед трудящими України. Головна думка така: «Сьогодні працювати краще, ніж учора, завтра — краще, ніж сьогодні».

...Спільне урочисте засідання наближається до свого кульмінаційного пункту. Товариш Л. І. Брежнєв під бурхливі оплески присутніх прикріплює орден до Державного прапора Української РСР.

Високу нагороду Батьківщини приймають перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербиський, Голова Президії Верховної Ради УРСР І. С. Грушецький, Голова Ради Міністрів УРСР О. П. Ляшко, Голова Верховної Ради УРСР М. У. Білий, старший горновий Дніпровського металургійного заводу ім. Дзержинського, член ЦК Компартії України, Герой Соціалістичної Праці С. Ф. Гладкий, президент Академії наук УРСР, член ЦК КПРС, Герой Соціалістичної Праці академік Б. Є. Патон. Мені також випала висока честь приймати нагороду. У цей час на сцені поряд з барвистими макетами двох орденів Леніна і ордена Жовтневої Революції з'являється зображення ордена Дружби народів.

Зростала в нашому районі сім'я передовиків сільського господарства. Наприклад, Магдалина Петрівна Стрільчук, моя послідовниця, яка в ювілейному році виростила 785 ц цукрових буряків і стала володаркою призу обкому комсомолу «Врівень з героєм», передала його молодій ланковій з колгоспу «Молода гвардія» комсомолці Олександрі Яремій. Розгорнутою програмою дій для господарів ланів і ферм стала постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про розгортання Всесоюзного соціалістичного змагання працівників сільського господарства за збільшення виробництва і заготівель зерна та інших продуктів землеробства у 1973 році».

Трудівники нашого колгоспу взяли на третій, вирішальний рік п'ятирічки високі зобов'язання — виростити по 38 ц зернових, 630 ц цукрових буряків, 160 ц картоплі та 150 ц овочів з гектара, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 575 ц молока та по 105 ц м'яса.

Велика роль, як і завжди, приділялася кукурудзі. Відвели під неї 345 га, з них на зерно — 160 га. Вирощувати качанисту доручили механізованим ланкам, що склалися з чотирьох трактористів, чотирьох їх помічників і 8 колгоспників. За ними закріпили чотири трактори⁶.

Розмахові соціалістичного змагання сприяла радісна подія. На районній нараді передовиків сільського господарства голова виконкому Тернопільської обласної Ради депутатів трудящих вручив перехідний Червоний Прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС Борщівському району. Нам було присуджено його за вирощення в минулому році по 552 ц цукрових буряків на круг.

У третьому, вирішальному році п'ятирічки, як відомо, хлібороби республіки зобов'язалися продати державі мільярд пудів українського хліба. Значну частку в цей коровай мали внести і борщівці.

А жнива того року були нелегкими. До середини серпня йшли великі дощі. Колгоспники передових господарств закликали своїх колег працювати цілодобово. Там, де не могли пройти машини, — дзвеніли коси. Хліб підбирали, в'язали в снопи, клали в копи. Вологе зерно направляли в сушарки. Внаслідок самовідданої праці трудівників сільського господарства району державі було продано 25 тис. т хліба. За дев'ять місяців успішно виконано всі умови всесоюзного соціалістичного змагання, значно збільшено обсяг виробництва і продажу державі молока, м'яса, вовни, яєць. Його переможцями стало чимало борщівців. 69 з них удостоєні урядових нагород, а

⁶ «Надзбручанська правда», 27 березня 1973 р.

велика група нагороджена грамотами, значками «Переможець всесоюзного соціалістичного змагання», цінними подарунками і грошовими преміями. Колгоспам ім. Василя Котика і «Прогрес» присуджено Червоні Прапори Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель, а районові — Червоний Прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ⁷.

І знову радісна звістка облетіла Надзбруччя: за вирощування високих урожаїв цукрових буряків ланкової колгоспу «Радянська Україна» Ірині Михайлівні Скоропад присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Партія і уряд високо оцінили невтомну працю цієї скромної колгоспниці. Коли їй вручали орден Леніна і медаль «Золота Зірка», молода героїня сказала: «Ця висока нагорода не тільки моя. Це оцінка праці всіх наших хліборобів. Це підтвердження девізу соціалістичного суспільства про те, що праця в нас — справа честі, доблесті і героїства». Члени ланки Ірини Скоропад викликали на соціалістичне змагання ланку Магдаліни Стрільчук, щоб у трудовому суперництві добитися ще кращих результатів. Я надіслала Орисі Скоропад вітальну телеграму. Згадала, як 18 років тому вона, тільки-но призначена ланковою, приїжджала в наш колгосп, вчилась по-господарському ставитися до землі. 18 років наполегливої праці — і людина стала знатною, глибокошанованою. На грудях — два ордени Леніна, орден Трудового Червоного Прапора, медаль Героя.

Упевненою ходою йшов по країні четвертий, визначальний рік п'ятирічки. Трудящі Борщівського району, як і всієї країни, докладали багато зусиль для створення достатку і зміцнення обороноздатності країни. І на полі, де працювала наша ланка, і на нивах сусідніх господарств, де доводилося бувати, на партійних пленумах і сесіях Рад, в яких брала участь, — скрізь відчувався повнокровний пульс життя.

У четвертий рік п'ятирічки радянські люди вступили натхненні рішеннями грудневого Пленуму ЦК КПРС, промовою Л. І. Брежнєва на ньому, Зверненням ЦК КПРС із закликом перетворити 1974 рік на рік ударної праці. Всі трудівники ланів республіки мріяли про здобуття другого мільярда пудів українського хліба, про врожай колосистий, зернистий.

І ми цей мільярд дали рідній країні. Ми зробили ще один крок назустріч комунізму — нашій меті. Незважаючи на складні кліматичні умови, було вирощено добрий урожай зернових і виконано план продажу хліба державі. В середньому з кожного гектара відправлено на цукрозаводи по 475 ц буряків.

Що стало основою цих успіхів, різкого зростання продуктивності сільськогосподарського виробництва? Коли я думаю про це, знову згадую безрезневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС, наступні з'їзди і пленуми, на яких неодноразово обговорювалися питання дальшого розвитку сільського господарства. Здобуті успіхи — це, насамперед, результат послідовного курсу нашої партії на зміцнення матеріально-технічної бази та інтенсифікацію сільського господарства, великої політичної і організаторської роботи партійних, радянських і господарських органів, самовідданої праці колгоспників, усіх спеціалістів сільського господарства. За ці роки сільське господарство СРСР перетворилося на високорозвинуту галузь соціалістичної економіки.

Безмежне хлібне поле нашої республіки. Вже два роки підряд воно дає країні більш як по мільярду пудів зерна. 513 і 120 ц на 100 га сільськогосподарських угідь — стільки молока і м'яса дали тваринники України у 1974 р. Донедавна такі показники вважалися рекордними⁸.

Рік у рік все більше машин працює на полях і фермах. За минулі десять років сільське господарство республіки одержало 464 тис. тракторів, 284 тис. комбайнів, 232 тис. вантажних автомашин і багато іншої техніки. Виросли кадри механізаторів, здатних управляти цією могутньою технікою.

Послідовно і неухильно впроваджується нова, прогресивна технологія виробництва сільськогосподарської продукції. На промислові рейки переходить тваринництво. Щороку повнішає потік мінеральних добрив, які йдуть на село.

⁸ «Сільські вісті», 23 березня 1975 р.

⁷ «Надзбручанська правда», 23 жовтня 1973 р.

А які чудові люди вирости за цей час! Тільки за роки п'ятирічки до славної когорти Героїв Соціалістичної Праці влилося більше 180 чол. Тисячі новаторів і передовиків сільськогосподарського виробництва нагороджено орденами і медалями⁹.

Десятиріччю історичного Пленуму ЦК КПРС була присвячена обласна науково-практична конференція на тему: «Актуальні проблеми аграрної політики КПРС на сучасному етапі», скликана Тернопільським обкомом Компартії України. У її роботі взяли участь члени і кандидати в члени бюро обкому партії, партійні, радянські, господарські, профспілкові і комсомольські працівники, вчені, викладачі навчальних закладів, передовики і спеціалісти сільського господарства, пропагандисти і лектори.

Вступним словом конференцію відкрив перший секретар обкому Компартії України І. М. Ярковий. З доповіддю виступив секретар обкому партії Ю. В. Семенов. Наведу лише декілька цифр з цієї доповіді. Для розвитку сільського господарства нашої області виділено значні кошти. Так, у 1965—1974 рр. на капітальне будівництво з державного бюджету і колгоспних фондів використано 808 млн. крб., або в 2,2 раза більше, ніж за попереднє десятиріччя. Виробничі фонди колгоспів збільшилися за цей час у 3,2 раза. Область одержала техніки від держави на 251,7 млн. крб. Споживання електроенергії колгоспами і радгоспами зросло порівняно з 1965 р. у 4 рази і досягло 321,8 млн. *квт/год*. Майже в чотири рази більше, ніж за попереднє десятиріччя, одержано мінеральних добрив.

Порівняно з 1965 р. фонд оплати праці колгоспників збільшився на 53%, а оплата одного людино-дня — на 55% і становить 3,4 крб. Середньомісячний заробіток колгоспника зріс у 1,5 раза.

Середньорічне виробництво зерна в колгоспах і радгоспах області збільшилося в 1,7 раза, цукрових буряків — у 1,8, молока — у 2, м'яса — в 2,5, яєць — у 3,5 раза.

Поліпшився якісний склад спеціалістів сільського господарства. Кількість дипломованих фахівців у колгоспі збільшилася з 6 до 19 чол. За десять років 8242 працівників сільського господарства нагороджено орденами і медалями, а 24 з них присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці¹⁰.

До XXV з'їзду партії ми йдемо впевненим, пружним кроком. Як завжди, комуністи — попереду. У сфері матеріального виробництва, на вирішальних ділянках, там, де важче, — 80% членів КПРС. Стали комуністами мої послідовниці — ланкові Герої Соціалістичної Праці І. М. Скоропад та М. П. Стрільчук, кавалер ордена Леніна М. Ф. Тимофійenko та інші передовики виробництва.

Накреслений партією курс на дальше зростання ефективності виробництва, поліпшення якості продукції успішно втілюється в житті на промислових підприємствах району. Більшість з них достроково виконала свою п'ятирічку. Весь приріст продукції одержано за рахунок зростання продуктивності праці.

Радують нас досягнення трудівників села. Ось цифри: порівняно з восьмою п'ятирічкою середньорічне виробництво сільськогосподарської продукції збільшилося: зерна на 32%, цукрових буряків — на 12, картоплі — на 24, овочів — на 26, м'яса — на 25, вовни — на 10%, яєць — у два рази¹¹.

Нині всі зусилля працівників сільського господарства спрямовані на здійснення спеціалізації і концентрації господарства, переведення виробництва продукції на промислову основу, будівництво комплексів, механізованих ферм.

У ті дні, коли в пресі була опублікована постанова ЦК КПРС про розгортання соціалістичного змагання за гідну зустріч XXV з'їзду КПРС, у нашому колгоспі відбулося трудове свято. Звичне, але завжди хвилююче свято хліборобських обжинок. Вирішили провести його на лоні природи, в мальовничому місці, яких багато навколо наших сіл. І ось уже мчать польовою дорогою «Запорозжці», «Москвичі», «Жигулі». Всі зібралися на великій галявині. З ліска видно розлогі поля, що чорніють свіжим зябом, плантації кукурудзи, скошеної на силос, цукрових буряків, які от-от покличуть до себе трударів.

⁹ Там же.

¹⁰ «Вільне життя», 29 березня 1975 р.

¹¹ Там же.

Були ці обжинки особливими, бо на них говорили не тільки про хід збирання зернових, а й про досягнення колгоспу за п'ять років, що минули після XXIV з'їзду КПРС. Колгоспники нині живуть заможнo, одержують за свою працю щедро. Високими темпами будуються тваринницькі приміщення, майстерні, склади, механізовані токи. Впроваджуються нові сорти сільськогосподарських культур, виведено нові породи тварин. Приємно слухати ці чудові новини.

Сьогодні день визначний. Обжинки. Якщо раніше йшло на жнива ціле село, крім немічних стариків і дітей, то тепер на цій роботі зайнято декілька десятків механізаторів. Ось вони, радісні, схвильовані, одержують премії за перемогу у передз'їздивському змаганні.

Жаткарі Ярослав Ангелюк, Василь Боднар, Микола Дем'янів, комбайнери Нестор Продан, Іван Ганюк, Петро Ангелюк, Іван Кочман, Володимир Калинюк, Ілля Дутчак, Володимир Туранський. Це вони винесли на своїх плечах основний тягар збирання нинішнього врожаю. Причому за умов несприятливої для жнив дощової погоди. Велике-велике спасибі їм. Невдовзі поведуть вони свої «кораблі» на плантації кукурудзи, цукрових буряків, картоплі. Їм допомагатимуть вірні напарники — шофери, які інколи по 10—12 годин не вставали з-за керма. Голова колгоспу Я. М. Бартків називає кращих водіїв. Це — Ярослав Головатий, Гнат Костишин, Ярослав Туранський, Василь Настасюк, Петро Домітришин, Іван та Степан Махніцькі, Михайло Гордійчук, Василь Стельмашук, Василь П'янківський та інші.

Я дивлюсь на цих молодих, кремезних хлопців і радію. За них і за наш колгоспний лад, за життя наше радянське. Як не схожі ці молоді колгоспники на своїх батьків, які років двадцять п'ять тому починали хазяйнувати на спільній ниві. За такий короткий історичний строк з'явився новий тип селянина-хлібороба — високоосвіченого спеціаліста.

У ці останні літні дні несподівано приїхали до нас у колгосп добрі мої знайомі, жінки-трудівниці, на яких я завжди рівнялася: двічі Герої Соціалістичної Праці з Київщини Степанида Демидівна Виштак та Ольга Кліментіївна Диптан. Приїхали провідати мене, познайомитися з нашими людьми, з краєм надзбручанським. Іван Григорович Крамар, перший секретар райкому партії, привіз нас на високоврожайне поле і пожартував:

— Ніколи ще на цьому полі не було стільки зірок. І всі першої величини...

І всі троє подумали ми в той момент про одне. Що всіх нас до зірок підняла Радянська влада, рідна партія, рідна держава. І хочеться працювати й працювати, кожен день, кожну мить віддавати улюбленій справі.

На допомогу викладачу історії

З ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ КЛАСОВО-ПАРТІЙНОГО ПІДХОДУ ДО СУСПІЛЬНИХ ЯВИЩ

На сучасному етапі суспільного розвитку, в умовах гострої ідеологічної боротьби між світом соціалізму і капіталізму, одним з найактуальніших завдань середньої школи є формування марксистсько-ленінського світогляду у підростаючого покоління. «Формування комуністичного світогляду і моралі,— зазначається у Тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна»,— відбувається в обстановці найгострішої ідеологічної боротьби на міжнародній арені. Це вимагає послідовного проведення класової лінії у питаннях виховання, чіткості і ясності ідейних позицій, дальшого підвищення революційної пильності, послідовної боротьби проти аполітичності, приватновласницьких пережитків і міщанських настроїв, проявів нігілістичного ставлення до завоювань соціалізму, проти проникнення буржуазних і ревізіоністських поглядів»¹. У зв'язку з цим необхідно «ще напоглибніше оволодівати найефективнішими методами наступальної боротьби проти ворожої ідеології, її різновидностей, своєчасно давати марксистсько-ленінське пояснення сучасних проблем і процесів»².

Говорячи про партійність світогляду, В. І. Ленін неодноразово наголошував на величезному значенні класового підходу до вивчення суспільних явищ³. Саме тому і в постанові ЦК КПРС «Про 50-річчя ВЛКСМ і завдання комуністичного виховання молоді» підкреслювалася необхідність «вчити комсомольців, усіх юнаків і дівчат творчо оволодівати марксистсько-ленінською теорією, формувати у них науковий матеріалістичний світогляд, виховувати ідейну переконаність, класовий підхід до явищ суспільного життя, відданість справі партії»⁴.

Класова свідомість сучасної радянської молоді формується внаслідок теоретичного осмислювання нею дійсності, закономірностей суспільного розвитку. У методичній літературі з історії та суспільствознавства вже порушувалося питання про вироблення в учнів класового підходу до явищ суспільного життя⁵. Однак сам процес оволодіння старшокласниками цим методом пізнання у ній ще не розкритий.

Методологічна основа і джерело формування в учнів класового підходу — це твори класиків марксизму-ленінізму, які пройняті пар-

¹ До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1970, стор. 52—53.

² «Правда», 16 січня 1975 р.

³ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 390; т. 12, стор. 92—97.

⁴ КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій и пленумов ЦК, т. 9, М., 1972, стор. 486.

⁵ А. Т. Кинкулькин. Об изучении старшекласниками ленинского теоретического наследия.— «Советская педагогика», 1975, № 4; П. С. Лейбенгрупп. Методические пути формирования понятий о классах и классовой борьбе.— «Преподавание истории в школе», 1972, № 3; Л. Н. Боголюбов. Формирование классового подхода к явлениям общественной жизни в процессе изучения истории. Методические рекомендации, М., 1972; та ін.

тійною принциповістю, класовою непримиренністю і водночас є прикладом найвищої наукової об'єктивності. При вивченні праць В. І. Леніна і партійно-державних документів «необхідно добиватися,— підкреслює член-кореспондент АПН СРСР А. Т. Кінкулькін,— щоб учні не тільки знали ленінську оцінку події, явища, а й вчилися ленінському проникненню в суть явища, чіткому класовому підходу до суспільного життя»⁶. На прикладі аналізу та оцінки В. І. Леніним певних суспільних явищ з класових позицій учитель роз'яснює старшокласникам суть класово-партійного підходу до суспільного життя.

На наш погляд, у IX класі значення поняття «класово-партійний підхід до суспільного життя» можна розкрити на будь-якому уроці історії, присвяченому класовій боротьбі і розвитку робітничого руху. Але найкращі можливості для цього є при вивченні статті В. І. Леніна «Про двовладдя». Адже учням уже відомі конкретні факти з історії класової боротьби, робітничого руху в деяких країнах, вони засвоїли основні положення наукового комунізму. У зв'язку із зростанням ролі народних мас, насамперед робітничого класу, в розвитку суспільства на сучасному етапі в курсах історії СРСР та суспільствознавства значно більше уваги приділяється вивченню суб'єктивних факторів, зокрема діяльності Комуністичної партії як керівної сили соціалістичного суспільства, ролі особи в перетворенні світу на комуністичних засадах.

Відсутність чітких рекомендацій щодо вивчення складного питання про двовладдя в Росії, а також недостатнє його висвітлення в підручнику ускладнюють роботу старшокласників. Тому пізнання учнями суті марксистського підходу до аналізу та оцінки суспільних явищ у процесі вивчення статті В. І. Леніна «Про двовладдя» та інших першоджерел допомагає їм глибше зрозуміти роль В. І. Леніна в розвитку теорії соціалістичної революції, в розробці і втіленні в життя плану будівництва нового суспільства.

Розуміння суті поняття «класово-партійний підхід» сприяє кращому засвоєнню учнями найважливіших питань курсів вітчизняної та новітньої історії і суспільствознавства (закономірностей і особливостей розвитку соціалістичного суспільства, перспектив комуністичного будівництва, сутності світового революційного процесу тощо). Вивчаючи статтю «Про двовладдя» та інші першоджерела, учні переконуються у тому, що марксистські ідеї утверджувалися в Росії у боротьбі з буржуазними та дрібнобуржуазними теоріями.

У процесі роз'яснення старшокласникам змісту поняття «класово-партійний підхід до явищ суспільного життя» слід обов'язково враховувати дидактичні вимоги до роботи з історичними документами, зокрема ґрунтовне знання вчителем їх змісту; використання методичних прийомів, розрахованих на поступове збільшення обсягу самостійної роботи учнів над документами; послідовність у вивченні творів В. І. Леніна і документів партії та уряду; рівень підготовленості учнів до опрацювання історичних документів⁷.

В залежності від умінь старшокласників опрацьовувати першоджерела рекомендуємо застосовувати три варіанти методики вивчення статті В. І. Леніна «Про двовладдя».

Варіант перший. У класі, де більшість учнів ще не вміє самостійно аналізувати документи, проводиться коментовано-аналітичне

⁶ А. Т. Кінкулькін. Изучение жизни, деятельности и заветов В. И. Ленина.— «Преподавание истории в школе», 1969, № 5, стор. 30.

⁷ Програми середньої школи на 1974/75 навчальний рік. Історія, К., 1974, стор. 30—31; А. Т. Кінкулькін. Организация и методика изучения произведений В. И. Ленина.— «Преподавание истории в школе», 1975, № 2, стор. 48—52.

читання статті. Це дає змогу старшокласникам встановити внутрішній зв'язок між окремими частинами даної праці, осмислити і узагальнити факти, зробити висновки.

Варіант другий застосовується у тому разі, коли учні недостатньо вміють самостійно опрацьовувати першоджерела. Наприклад, з'ясувавши у ході бесіди історичну обстановку, дату і мету написання статті «Про двовладдя», учні читають її і готують відповіді на питання, які записані на дошці: 1. Яке питання соціальної революції є основним і чому? 2. Як вирішувалося питання про владу у відомих вам буржуазно-демократичних революціях? 3. Визначте своєрідність Лютневої революції в Росії. 4. У чому полягає класова суть двовладдя? 5. Розкажіть про розвиток В. І. Леніним вчення про Ради як органи нової влади (типу Паризької комуни). 6. Яке значення мало викриття В. І. Леніним угодовської політики дрібнобуржуазних партій? 7. Як В. І. Ленін охарактеризував тактику партії більшовиків у боротьбі за Ради? 8. У чому полягає історичне значення статті В. І. Леніна «Про двовладдя»? Потім учитель перевіряє, як учні засвоїли зміст цього твору і усвідомили його значення для розвитку марксизму і революційної практики.

У тих класах, де застосовуються перший і другий варіанти, учні повинні робити записи про прочитане. Для цього вчитель пропонує їм розділити текст статті на закінчені смислові частини, відзначити їх олівцем і скласти тези. Користуючись наочним посібником «Поради по вивченню першоджерел марксизму-ленінізму», учні повторюють, що таке теза і визначають, чому саме цей вид запису найбільш прийнятний у даному разі*.

Наведемо приблизний варіант тез статті В. І. Леніна «Про двовладдя»:

1. Корінне питання будь-якої революції — питання про владу. Своєрідність Лютневої революції виявляється у вирішенні питання про владу — у встановленні двовладдя в Росії.

2. В. І. Ленін про класову суть двовладдя:

а) Тимчасовий уряд — орган влади буржуазії і обуржуазнених поміщиків;

б) Ради — орган революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства.

3. В. І. Ленін визначив основні ознаки нової влади: а) джерело влади — почин народних мас знизу і на місцях; б) заміна поліції та армії озброєним народом, який сам охоронятиме державний порядок; в) заміна чиновників виборними і змінюваними за першою вимогою народних мас уповноваженими.

4. Викриття В. І. Леніним угодовської політики дрібнобуржуазних партій з питань влади, війни і миру, а також реакційності ідеї мирного співіснування антагоністичних класів — пролетаріату і буржуазії, селян і поміщиків.

5. Відповідно до нових умов В. І. Ленін розробив тактику більшовицької партії в боротьбі за Ради, суть якої в період двовладдя полягала в курсі на мирний розвиток революції.

6. Висновок В. І. Леніна про своєрідність співвідношення класових сил у Росії в період двовладдя, про мету різних класів у боротьбі за владу.

* Про доцільність застосування тієї чи іншої форми запису під час роботи над першоджерелами див. Н. С. Раскіна. Про вивчення творів В. І. Леніна на уроках історії. — «УІЖ», 1975, № 4, стор. 108.

Третій варіант роботи над статтею «Про двовладдя» застосовується в тому класі, де більшість учнів має навички самостійного аналізу першоджерел. Учитель дає завдання: використовуючи «Пам'ятку аналізу творів В. І. Леніна і партійно-державних документів», проаналізуйте названу статтю і складіть її конспект.

До речі, вперше цю «Пам'ятку» старшокласники використовують при вивченні статті «Пам'яті Комуни». Рекомендуємо таку послідовність у роботі учнів над першоджерелами:

1. З'ясувати дату, історичну обстановку, мотиви і мету створення праці.

2. Встановити структуру і розкрити зміст першоджерела, його основні ідеї.

3. Визначити місце даної праці в розвитку марксистської теорії та суспільної практики.

4. Показати, які методи аналізу і оцінки історичних фактів застосовував В. І. Ленін.

5. Вивчати дане першоджерело поряд з іншими творами В. І. Леніна і партійно-державними документами.

Приступаючи до вивчення статті «Про двовладдя», вчитель ставить перед учнями завдання: «Визначте, застосування яких методів пізнання дало змогу В. І. Леніну розібратися в складній, суперечливій обстановці після Лютневої революції і намітити правильну тактику боротьби пролетаріату в умовах двовладдя». Узагальнивши відповіді старшокласників, він наголошує на тому, що одним з методів пізнання, які використовував В. І. Ленін, був класово-партійний підхід до суспільних явищ. Володимир Ілліч неодноразово підкреслював, що розібратися в надзвичайній строкатості і величезній різноманітності суспільних явищ можна тільки в разі застосування класово-партійного підходу до їх оцінки. Потім педагог зачитує і коментує тезу з статті В. І. Леніна «Три джерела і три складові частини марксизму», в якій розкривається суть класово-партійного підходу до пізнання суспільних явищ: «Люди завжди були і завжди будуть дурненькими жертвами обману і самообману в політиці, поки вони не навчаться за всякими моральними, релігійними, політичними, соціальними фразами, заявами, обіцянками знаходити **інтереси** тих чи інших класів»⁸. Учитель розкриває суть класових оцінок двовладдя, політики Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та Тимчасового уряду, а також більшовиків і дрібнобуржуазних партій в період двовладдя, даних Володимиром Іллічем у статті «Про двовладдя».

У ході бесіди вчитель ставить такі питання: З позицій якого класу виступав В. І. Ленін, аналізуючи обстановку в Росії після Лютневої революції? Чому саме пролетаріат очолював боротьбу трудящих за соціальне і національне визволення? Вислухавши відповіді учнів, педагог наводить лєнінське визначення партійності⁹, підкреслюючи, що в класовому суспільстві саме в партійності відображено ставлення людини до суспільного життя, протиставляє буржуазній партійності комуністичну. Учні записують у свої зошити: «Комуністична партійність означає: 1) чітке розуміння корінної протилежності інтересів пролетаріату і буржуазії; 2) відкритий і послідовний захист інтересів найпередовішого класу сучасності — робітничого класу».

Використовуючи статтю «Про двовладдя» та інші лєнінські твори, дев'ятикласники показують, як з позицій партійності Володимир Ілліч боровся за ідеали пролетаріату.

⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 46.

⁹ Див. В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 390.

В процесі аналізу розвитку робітничого руху і класової боротьби кінця XIX — початку XX ст. з'ясовуються основні риси методу класово-партійного аналізу суспільних явищ:

1. Аналіз та оцінка історичних фактів здійснюються з позицій робітничого класу — провідного класу сучасного історичного розвитку, інтереси якого збігаються з інтересами всіх трудящих.

2. З'ясування класової суті суспільного розвитку або діяльності певної історичної особи.

3. Показ розстановки класових сил як всередині країни, так і на міжнародній арені в конкретній історичній обстановці.

4. Викриття буржуазних і опортуністичних теорій, автори яких на словах заперечують класовість оцінок історичного процесу.

5. Визначення особистого ставлення до суспільних явищ.

З метою закріплення в свідомості учнів суті поняття «класово-партійний підхід» та його основних ознак дев'ятикласникам пропонується відповісти на такі питання:

1. Які факти з діяльності Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів і Тимчасового уряду характеризують класову суть цих органів влади?

2. У чому полягала своєрідність розстановки класових сил у Росії після Лютневої революції? У відповіді використайте уривки з статті В. І. Леніна «Про двовладдя».

3. Яке значення в боротьбі за владу Рад мав аналіз В. І. Леніним класової суті двовладдя?

4. Яке значення мала критика В. І. Леніним опортуністичної ідеї меншовиків і есерів про класове співробітництво буржуазії і пролетаріату?

5. У чому полягає суть методу класово-партійного аналізу суспільних явищ?

6. Чому необхідно оволодівати методом аналізу суспільних явищ і процесів з класових позицій?

Бесіда показала, що учні засвоїли зміст нового поняття, зрозуміли необхідність оволодіння класово-партійним підходом до вивчення історії суспільства.

На наступних уроках учні вчать самостійно визначати розстановку класових сил у конкретних історичних умовах (після липневих подій, після розгрому корніловщини, напередодні збройного повстання в Петрограді тощо), встановлювати класову суть історичних явищ. Для цього існує ціла система завдань, розроблена автором даної статті. Наприклад, у процесі вивчення «Квітневих тез» В. І. Леніна увага дев'ятикласників зосереджується на таких питаннях:

1. Як ви розумієте класовий характер першої світової війни?

2. Яка класова суть лозунгу «революційне оборонство»?

3. Яке значення мав аналіз розстановки класових сил у Росії після Лютого, що його дав В. І. Ленін?

4. Яке значення для розвитку марксистсько-ленінської теорії та суспільної практики мало розв'язання аграрного питання в нашій країні?

5. Чому В. І. Ленін розглядав внутріпартійні завдання в тісному зв'язку із завданнями міжнародного комуністичного і робітничого руху?

Щоб перевірити, як дев'ятикласники оволоділи методом класового аналізу історичної дійсності, після вивчення теми «Росія в період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну» ми запропонували учням письмово відповісти на питання: 1. У чому

полягає класова суть двовладдя? 2. Покажіть керівну роль пролетаріату, очолюваного більшовицькою партією, в розвитку революції від Лютого до Жовтня. Аналіз відповідей на перше запитання (проаналізовано 111 робіт) показав, що старшокласники контрольних класів викладають питання про класову суть двовладдя в такій послідовності, як воно подано в підручнику¹⁰, тобто недостатньо повно і глибоко, рідко використовують статтю В. І. Леніна «Про двовладдя». А учні експериментальних класів у своїх відповідях цитували уривки з статей Володимира Ілліча «Пам'яті Комуни», «Про двовладдя» та ін., внаслідок чого їм вдалося переконливо показати причини існування двовладдя в Росії та його суть.

Оскільки одним з критеріїв уміння старшокласників робити аналіз з класових позицій є розуміння ними хибності буржуазної та дрібнобуржуазної ідеологій, ми особливу увагу звертали на те, як учні показували роль В. І. Леніна у викритті угодовської політики меншовиків та есерів, значення його діяльності в цьому напрямі для зростання політичної свідомості робітників, солдатів і селян. Типовою відповіддю учнів контрольних класів була така: «Для того, щоб викрити угодовські позиції есерів і меншовиків, потрібен був певний час», тобто вони обмежувалися загальними фразами. А учні експериментальних класів дали ґрунтовні відповіді.

Отже, на уроках історії та суспільствознавства при опрацюванні окремих творів В. І. Леніна та партійно-державних документів старшокласники вчать аналізувати і оцінювати суспільні явища з класових позицій, що допомагає їм краще зрозуміти суть явищ, справжню роль різних класів у революції, засвоїти основи марксистсько-ленінського вчення про пролетаріат як провідну силу соціалістичного суспільства.

РАСКІНА Н. С.

¹⁰ И. Б. Берхин, И. А. Федосов. История СССР. Учебное пособие для IX класса, М., 1974, стор. 137.

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

МАВЗОЛЕЙ В. І. ЛЕНІНА — СПОРУДА ВСЕНАРОДНА

Серце Москви — Красна площа. На ній біля стародавньої кремлівської стіни розташована монументальна споруда, що вражає гармонійністю композиції. Її архітектоніку складають чіткі кубічні та пірамідальні форми, узгоджено поєднані в одне ціле. Зменшуючись догори, вона завершується ажурною прямокутною надбудовою — стилізованим портиком. Це — Мавзолей Володимира Ілліча Леніна, розміщений в урочистому оточенні Пантеону визначним діячам Радянської країни і борцям, які полягли у боях за неї.

Творча праця багатьох визначних фахівців була пов'язана з пошуками найбільш відповідного ідейного та художнього образу. Протягом 6 років (1924—1930) споруда Мавзолею трансформувалася тричі, доки набула того неповторного образу, який вона має нині.

Мільйони людей відвідують вічну Усипальницю Леніна, з глибокою пошаною оглядають її. Сувора, проста і зрозуміла, вона гармонійно поєднується з усім історичним оточенням, відіграє роль композиційного центру Красної площі і є органічним елементом ансамблю, без якого по-справжньому не можна уявити собі самої Москви. Проте не всі знають хвилюючу історію створення цієї унікальної споруди і самої площі, де її зведено.

50 років тому слово «мавзолей» пов'язувалося з одним із «семи чудес» стародавнього світу — грандіозною і казково розкішною гробницею Карійського царя Мавсола, зведеною у Галікарнасі (Мала Азія) в IV ст. до н. е. Оспівана Вітрувієм, ця споруда зодчих Піфея і Сатира композиційно поєднувала в собі форми єгипетської піраміди, асирійського зиккурату та античного храму. Її прикрашали чудові скульптури і барельєфи, створені славновісними митцями Леохаром, Скопасом, Бріоксідом, Тимофієм і напівлегендарним Праксітелем. За Плінієм мармуровий стилобат мавзолею вимірювався у плані 66×77 м висотою 46 м. На нього спиралося 36 колон, що тримали 24-східчасту піраміду, увінчану четвіркою запряжених у бойову колісницю бронзових коней. Закладена ще за життя Мавсола, ця споруда будувалася потім його дружиною Артемісією (похованою у цьому ж мавзолеї), сином і онуком. Простояв мавзолей близько 1800 років і був зруйнований у XV ст. рицарями-хрестоносцями.

Слід зазначити, що монументальні поховальні споруди під іншими назвами зводилися в різних частинах світу ще раніше. І не випадково серед «семи чудес світу» першими названі піраміди (по-грецьки «царські могили»), що являють собою велетенські мавзолеї стародавнього Єгипту. Їх надзвичайні розміри і монументальність були пов'язані з тогочасним культом, згідно з яким безмежне «потойбічне життя» фараонів було можливим лише за умови вічного збереження тіла. Саме це викликало потребу у зведенні таких надкапітальних споруд з практично безмежним коефіцієнтом міцності та довговічності, куди з найвищими почестями «поселяли» муміфікованих «напівбогів»-фараонів, які після смерті нібито ставали «богами». А до їх нової, багатакамерної «оселі» покладалося все необхідне для «гідного» загробного життя. Інколи піраміди були справжніми велетенськими некрополями фараонів різних династій. Та найбільш вражаючими є відомі некрополі

фараонів IV династії, названих Геродотом відповідно Хеопсом, Хефреном та Мікеріном і споруджених у Дахшурі та Гізі (поблизу Каїра) 5 тис. років тому. Їх розміри вражають і нині. Так, висота піраміди Хеопса майже вдвічі більша за висоту відомої дзвіниці московського Кремля Івана Великого, а її основа дорівнює Красній площі. Згідно з підрахунками Наполеона Бонапарта з каменю, витраченого на будівництво трьох пірамід комплексу у Гізі, можна було б звести суцільний триметровий мур, що охопив би кордони Франції.

Титанічних зусиль вимагали видобування та обробка тогочасними знаряддями праці астрономічної для тих часів кількості гранітних, базальтових, діоритових і нуммулітових блоків. Саме тому на цих роботах працювали незліченні маси людей¹. Кремнієвими та мідними сокирами, свердлами, молотами виконувалися майже ювелірні операції по каменю, створювалися високохудожні рельєфи у склепах та ритуальні кам'яні посудини, товщина стінок яких не перевищувала товщини паперу. Не легшим було й транспортування з кар'єрів через пустелі величезних кам'яних блоків. Проте найтяжчим був їх монтаж, що ускладнювався з нарощенням висоти пірамід².

Багато мавзолеїв було збудовано і для імператорів та інших правителів «вічного» Риму й навіть поширилось на частину браміністської Індії, окрасою якої став біломармуровий Тадж-Махал. Однак найінтенсивніше будівництво мавзолеїв велось у середньовічних мусульманських державах, а також країнах, що перебували під їх владою. Зокрема, надзвичайно багаті стародавніми мавзолеями республіки Закавказзя та Середньої Азії, найвизначнішими з яких є поховальні споруди Самаркандських ансамблів Гур-Емір (XIV—XV ст.), Шах-і-Зінда (XIV ст.), Моміне-Хатун (XII ст.) у Нахичевані, мавзолей Ісмаїла Самані у Бухарі (IX—X) та ін.

Для будівництва мавзолеїв залучалися найкращі народні майстри, які оздоблювали ці споруди теракотою, майолікою, бірюзою, лазоревим каменем, яшмою, оніксом, прекрасними розписами, тонким різьбленням і чеканкою. Як свідчить Геродот, на спорудженні піраміди Хеопса протягом 20 років працювало майже все чоловіче населення тогочасного Єгипту і величезна кількість рабів.

За часів Київської Русі кожна династія великих князів мала свій храм-усипальницю. Зокрема, у Києві ними були Десятинна церква, собори Софійського, Михайлівського, Печерського і Кирилівського монастирів, церква Спаса у Берестові та ін. З часом їх приклад почали наслідувати московські князі, а пізніше — царі, династійною усипальницею яких став зведений у 1505—1509 рр. у Кремлі італійським зодчим Алевізом Новим Архангельський собор. Усипальницею російських імператорів, починаючи з Петра I, став споруджений Доменіко Трезіні собор Петропавлівської фортеці у Петербурзі.

Усипальниці відрізнялися одна від одної релігійними особливостями, ступенем капітальності і багатства, архітектурними стилями і засобами оздоблення, а також чисто зовнішніми ознаками. Однак всі вони служили одній меті: з одного боку, принижувати тих, хто проти своєї волі їх будував і прикрашав, з другого, — прославляти і звеличувати володарів.

Спливли віки й тисячоліття, а з ними і споконвічні культи тиранів. З розвитком соціальних відносин значно зросла активність суспіль-

¹ Т. Н. Соловьева. Аграрный строй Египта в период Древнего царства, М., 1962, стор. 109.

² Геродот. История в девяти томах, т. II, М., 1888, стор. 125.

фараонів IV династії, названих Геродотом відповідно Хеопсом, Хефреном та Мікеріном і споруджених у Дахшурі та Гізі (поблизу Каїра) 5 тис. років тому. Їх розміри вражають і нині. Так, висота піраміди Хеопса майже вдвічі більша за висоту відомої дзвіниці московського Кремля Івана Великого, а її основа дорівнює Красній площі. Згідно з підрахунками Наполеона Бонапарта з каменю, витраченого на будівництво трьох пірамід комплексу у Гізі, можна було б звести суцільний триметровий мур, що охопив би кордони Франції.

Титанічних зусиль вимагали видобування та обробка тогочасними знаряддями праці астрономічної для тих часів кількості гранітних, базальтових, діоритових і нуммулітових блоків. Саме тому на цих роботах працювали незліченні маси людей¹. Кремнієвими та мідними сокирами, свердлами, молотами виконувалися майже ювелірні операції по каменю, створювалися високохудожні рельєфи у склепах та ритуальні кам'яні посудини, товщина стінок яких не перевищувала товщини паперу. Не легшим було й транспортування з кар'єрів через пустелі величезних кам'яних блоків. Проте найтяжчим був їх монтаж, що ускладнювався з нарощенням висоти пірамід².

Багато мавзолеїв було збудовано і для імператорів та інших правителів «вічного» Риму й навіть поширилось на частину браміністської Індії, окрасою якої став біломармуровий Тадж-Махал. Однак найінтенсивніше будівництво мавзолеїв велось у середньовічних мусульманських державах, а також країнах, що перебували під їх владою. Зокрема, надзвичайно багаті стародавніми мавзолеями республіки Закавказзя та Середньої Азії, найвизначнішими з яких є поховальні споруди Самаркандських ансамблів Гур-Емір (XIV—XV ст.), Шах-і-Зінда (XIV ст.), Моміне-Хатун (XII ст.) у Нахичевані, мавзолей Ісмаїла Самані у Бухарі (IX—X) та ін.

Для будівництва мавзолеїв залучалися найкращі народні майстри, які оздоблювали ці споруди теракотою, майолікою, бірюзою, лазоревим каменем, яшмою, оніксом, прекрасними розписами, тонким різьбленням і чеканкою. Як свідчить Геродот, на спорудженні піраміди Хеопса протягом 20 років працювало майже все чоловіче населення тогочасного Єгипту і величезна кількість рабів.

За часів Київської Русі кожна династія великих князів мала свій храм-усипальницю. Зокрема, у Києві ними були Десятинна церква, собори Софійського, Михайлівського, Печерського і Кирилівського монастирів, церква Спаса у Берестові та ін. З часом їх приклад почали наслідувати московські князі, а пізніше — царі, династійною усипальницею яких став зведений у 1505—1509 рр. у Кремлі італійським зодчим Алевізом Новим Архангельський собор. Усипальницею російських імператорів, починаючи з Петра I, став споруджений Доменіко Трезіні собор Петропавлівської фортеці у Петербурзі.

Усипальниці відрізнялися одна від одної релігійними особливостями, ступенем капітальності і багатства, архітектурними стилями і засобами оздоблення, а також чисто зовнішніми ознаками. Однак всі вони служили одній меті: з одного боку, принижувати тих, хто проти своєї волі їх будував і прикрашав, з другого, — прославляти і звеличувати володарів.

Спливали віки й тисячоліття, а з ними і споконвічні культи тиранів. З розвитком соціальних відносин значно зросла активність суспіль-

¹ Т. Н. Соловьева. Аграрный строй Египта в период Древнего царства, М., 1962, стор. 109.

² Геродот. История в девяти томах, т. II, М., 1888, стор. 125.

ства. Почали формуватися нові поняття та ідеали. Борючись за світле майбутнє, народи вже самі віддавали свою шану і любов тим, хто став їх вождем у цій боротьбі. Найвідчутніші зміни сталися в нашій країні після перемоги Великого Жовтня, який разом з антагоністичними класами знищив і тиранію. По новому радянські люди почали відзначати радісні й сумні дати своєї історії, вшановувати своїх визначних діячів.

21 січня 1924 р. не стало В. І. Леніна. Всенародними стали заходи по увічненню його пам'яті. Було створено урядову комісію на чолі з Ф. Е. Дзержинським, а В. Д. Бонч-Бруєвича призначено відповідальним за похорони. 23 січня труну з тілом В. І. Леніна після тимчасового бальзамування перевезли з Горок до Москви і поставили для прощання у Колонному залі Будинку спілок. Доступ туди було припинено о 24 годині 26 січня. Наступного дня — до 16 години — труну для прощання поставили на Красній площі. За три доби повз неї пройшло близько 1 млн. чол. Але потік людей не припинявся. У зв'язку з цим Президія ЦВК СРСР прийняла рішення спорудити на Красній площі тимчасовий склеп, місце для якого було визначено по осі Сенатської башти Кремля.

З 23 на 24 січня відомий архітектор О. В. Щусєв одержав термінове урядове завдання — спроектувати тимчасовий Мавзолей В. І. Леніна, а 25 січня комісія одностайно затвердила поданий ним ескіз. «Над центральною частиною склепу,— писала газета «Известия»,— буде підноситись тимчасовий дерев'яний пам'ятник у вигляді чотирьох колон, з'єднаних спільним завершенням» (в розумінні антаблемента.— О. С.). На Красній площі почався демонтаж кам'яної трибуни (архітектор В. Маят), місце якої було обрано під Мавзолей³.

На спорудженні першої Усипальниці Леніна разом з робітниками працювали червоноармійці. За графіком було призначено 100 будівельників. Проте на будівельний майданчик прийшли добровольці, серед яких були і зарубіжні інтернаціоналісти — фінни, угорці, поляки, австрійці. Працювали вдень і вночі. Промерзла земля розморожувалася з допомогою багаття, а під час риття котловану виникла потреба використати вибухівку.

Через три доби перший тимчасовий дерев'яний Мавзолей було зведено. Проте надзвичайно стислі строки та люті морози не дозволили повністю здійснити задум зодчого. За згодою з урядовою комісією довелося відмовитись від колони і звести тільки нижню частину запроектованої наземної споруди, а також дещо зменшити розміри підземної зали. Незважаючи на це, гранично проста за формами споруда стала оригінальною і символічною. Велика заслуга в цьому належала академіку О. В. Щусєву, а також архітектору О. В. Швидковському, який вніс певний вклад у будівництво Мавзолею.

За основу архітектурно-просторової композиції наземної та підземної частин споруди було взято шестиплощинний гексаедр — куб, який здавна служив символом величчя і вічності. Саме з цього й виходив О. В. Щусєв, обгрунтовуючи ідею проекту на засіданні урядової комісії. «У нас в зодчестві,— говорив він,— куб є вічним. Від куба йде... різноманітність архітектурної творчості. Дозвольте і Мавзолей, який ми будемо зараз зводити в пам'ять Володимира Ілліча, зробити похідним від кубу»⁴.

Кубічної форми траурну залу було заглиблено майже на 3 м, а її стіни обшито дошками й задрапіровано червоною і чорною тканина-

³ «Архитектурная газета», 22 січня 1937 р.

⁴ В. Д. Бонч-Бруевич. Воспоминания о Ленине, М., 1969, стор. 465.

ми. В саркофазі зробили три засклені прорізи і поставили його у центрі зали.

Три незв'язаних між собою і пофарбованих у темно-сірий колір дерев'яних куби складали наземну частину Мавзолею. Центральний з них переважав розмірами і завершувався триступінчастою пірамідою. Задуманий спочатку довгий напис на Мавзолеї було замінено запропонованим В. Д. Бонч-Бруєвичем одним словом «Ленін», викладеним на центральному кубі з дерев'яних брусків і пофарбованих у чорний колір⁵. Менші за розміром бічні куби служили шлюзами входу і виходу. Проте через складні умови будівництва один з них довелося зробити тимчасово нефункціональним. До того ж дерев'яний Мавзолей не відповідав умовам збереження тіла вождя. Потік прибулих для прощання з В. І. Леніним людей не припинявся. Тоді до Радянського уряду звернулися київські залізничники з проханням знайти засіб збереження тіла Леніна «на тисячі років». З цим нелегким завданням успішно справились харківські вчені.

У травні 1924 р. уряд Країни Рад прийняв рішення про спорудження більш капітального Мавзолею. Його проектування знову доручили О. В. Щусеву, який перед цим задумане ним і не здійснене чотириколонне завершення Мавзолею в проекті замінив восьми, а пізніше десятиколонною ротондою. Постало питання, яким повинен стати образ нової споруди. У дискусії взяли участь найвидатніші архітектори того часу Л. О. Веснін, М. Л. Гінзбург, Л. І. Ільїн, Є. І. Норверт, Г. Б. Якулов, художники — Б. М. Кустодієв, В. Є. Татлін та ін.⁶ Пропозиції щодо спорудження на Красній площі Мавзолею надходили навіть тоді, коли вже почалося будівництво цієї унікальної споруди.

О. В. Щусєв взяв за основу нового Мавзолею недобудовану в січні 1924 р. споруду, а вірніше, її постамент, який після тривалого доопрацювання набрав форм самостійного образу. Новий Мавзолей був збудований менш як за три місяці і почав функціонувати з 1 серпня 1924 р. Він був теж дерев'яним, але вдвічі більшим, значно монументальнішим і за своєю архітектонікою нагадував нинішній Мавзолей. Якщо перший проект мав вертикальну композицію, то новий — горизонтальну, східчасту й увінчувався своєрідним, високо піднятим на стилізованих колонках, портиком⁷. Будучи компактною і без єдиного декоративного елемента, споруда замість двох бокових входів мала лише один — центральний. А збільшене членування споруди, малюнок дерев'яної обшивки і голівки цвяхів створили своєрідний орнамент. Не менш вдало було створено і кольорову гаму Мавзолею. Світло-коричневе лакування його дубової обшивки ефектно контрастувало з чорними тонами колонок портику і входними дверима. Оформлення інтер'єру робилося за проектом художника Г. Г. Невинського.

Оскільки збереження тіла В. І. Леніна стало реальним, постало питання і про створення саркофагу, що відповідав би вимогам та умовам увічнення ритуалу прощання народу з своїм вождем. Згідно з підсумками оголошеного 22 лютого 1924 р. конкурсу кращим було визнано проект архітектора К. С. Мельникова, який після значних доробок було втілено у життя.

1929 р. Радянський уряд вирішив замінити дерев'яний Мавзолей кам'яним, пов'язавши його творчо з Красною площею. Однак, оголо-

⁵ Там же, стор. 468.

⁶ «Известия», 24 лютого 1924 р.

⁷ «Строительная промышленность», 1924, № 4, стор. 235.

шені перед цим всесоюзний (1924—1925 рр.) та інші конкурси на пам'ятник-Мавзолей В. І. Леніну, не стали основою для цього, оскільки передбачали створення величезної кам'яної споруди з комплексом різнопланових приміщень та застосуванням у них живопису, скульптури та інших засобів образотворчого мистецтва. Тому було вирішено провести новий конкурс.

9 січня 1925 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову «Про конкурс 1-го ступеню проектів на спорудження монументу постійного Мавзолею В. І. Леніна на Красній площі в Москві». У ньому було обумовлено й нагородження 10 кращих з них⁸. Умови всесоюзного конкурсу розробила спеціальна комісія, до складу якої входили такі визначні державні діячі та митці як А. В. Луначарський (голова), архітектори — О. В. Щусев, В. О. Шуко, Л. М. Бенуа, І. В. Жолтовський, І. І. Рерберг, І. О. Фомін та ін. Перший тур конкурсу мав визначити лише ідею кам'яного Мавзолею. До участі в наступних турах планувалося залучити й найкращих зарубіжних зодчих, а по трьох кращих проектах зробити натурні макети.

У конкурсі взяло участь багато фахівців, які надіслали до комісії 117 проектів. Проте позитивних наслідків він не дав, оскільки майже всі автори пропонували зведення на Красній площі грандіозних споруд, що не узгоджувались з її історично сформованим ансамблем. Такими, зокрема, були проекти відомих зодчих Л. В. Руднева та Ф. О. Шехтеля (перший являв собою поставлений на колони велетенський куб, а другий — архітектурну композицію, що нагадувала Галікарнаський мавзолей).

Водночас до конкурсної комісії надходили пропозиції щодо збереження і удосконалення того образу Мавзолею, який вже склався. Виходячи з наслідків конкурсу і того факту, що друга дерев'яна споруда Мавзолею вкарбувалася у свідомість мільйонів людей і стала своєрідним символом, урядова комісія своєю постановою обумовила збереження форм старого Мавзолею. Проектування постійної Усипальниці В. І. Леніна було знову доручено О. В. Щусеву. Лейтмотивом пошуку стали три основні чинники: обсягово-просторова композиція, пропорційність споруди та її елементів і кольорове рішення.

Для створення кам'яної Усипальниці Леніна було створено нову урядову комісію на чолі з К. Є. Ворошиловим, а безпосередній зв'язок з проектними та будівельними організаціями покладено на секретаря ЦВК А. С. Єнукідзе. Пошуки форми найбільш відповідного ідейно-художнього образу Мавзолею тривали навіть під час будівництва цієї унікальної споруди і не припинялися на завершальному етапі її будівництва.

У своєму першому варіанті кам'яного Мавзолею О. В. Щусев запропонував більше видовження нижнього ярусу й надання йому вигляду потужного стилобату, підсиленого двома фланговими трибунами. Піднявши центральну частину ярусів, зодчий перетворив горизонтальну споруду у вертикальну. Творчі пошуки О. В. Щусева та його колеги І. А. Француза привели до симетричного варіанту з однією трибуною⁹.

Урядова комісія в цілому схвалила цей варіант проекту і, оскільки О. В. Щусев був запрошений для творчої роботи до Ташкента, доручила дальшу його розробку архітектору І. А. Французу, обумовивши при цьому ще більше наближення проектного рішення до образу

⁸ «Известия», 14 січня 1925 р.

⁹ «Творчество», 1970, № 4, стор. 16.

попереднього Мавзолею. Тоді ж один з керівників «Мосбуду» інженер М. І. Чайко запропонував розробити два нових варіанти симетричного Мавзолею, які й були виконані: один під керівництвом І. А. Француза, другий — О. В. Куровського та М. І. Чайко. Обидва варіанти передбачали більшу кількість підземних службових приміщень, яких раніше, крім траурної зали, не було. Від імені комісії А. С. Єнукідзе 22 квітня 1929 р. затвердив варіант І. А. Француза, зазначивши, що проект траурної зали має бути взятим, як краще запроектований, з варіанту О. В. Куровського і М. І. Чайко. При доробці проекту знову з участю О. В. Щусєва було розроблено ще декілька варіантів, в яких переважала тенденція нарощення масштабності споруди і, зокрема, її висоти у порівнянні з дерев'яним Мавзолеєм на 3 м.

В останньому проекті зодчі, керовані О. В. Щусєвим, прагнули до об'єднання стилобату із східчасто-пірамідалною частиною споруди в єдину ярусну композицію з метою збільшення її монументальності. Це дозволило б удосконалити загальну композицію Усипальниці і зберегти її старі форми. Як і в дерев'яному Мавзолеї, Усипальниця мала стилобат і увінчану портиком шестиступінчасту піраміду. Таким чином, у змаганні двох напрямів — триярусної і ступінчасто-пірамідалної композицій — переміг останній. Це підтвердилося й на макеті, який у натурі відтворив одну чверть майбутньої споруди. Та невдовзі виявилось, що ця творча наснага була невичерпною. Пошук тривав далі.

Вже під час облицювання низу Мавзолею автор знову вніс до затвердженого проекту нові принципові корективи, завдяки яким споруда набула форми триярусної композиції. Шляхом об'єднання уступів другого ярусу в один потужний кубічний було підкреслено значення розташованої за ним траурної зали. Проте й ця коректива виявилася не останньою. Коли дивитися на Мавзолей з фотографії чи в натурі, можна подумати, що він є симетричним. Насправді — це не так. Кут цієї споруди з боку історичного музею відрізняється від протилежного тим, що має по всій висоті виріз. Це зроблено свідомо з метою пом'якшення сприйняття кута Мавзолею потоком відвідувачів та демонстрантів з боку їх підходу до Усипальниці.

Будівництво постійного Мавзолею розпочалося в липні 1929 р. під керівництвом інженера К. С. Наджарова та виконроба І. В. Певзнєра. Ця монументальна споруда зводилася із застосуванням найновіших методів у будівництві. Зокрема, під нею було створено потужну піскову подушку, навколо якої забили суцільне шпунтове забороло. На залізобетонну основу будівельники поставили каркас, який забезпечив непорушність цегляних стін споруди і водночас став основою перекриття траурної зали. Для надання Мавзолею ще більшої монументальності й величності його зовнішні поверхні та інтер'єри опоряджувалися різноманітними полірованими кам'яними блоками вагою від 1 до 10 т з красивою текстурою і кольором, які також служили йому надійним захистом від довготривалих та згубних дій атмосферних опадів.

Оформлення інтер'єру дерев'яного Мавзолею, виконане у свій час художником Г. Г. Невинським, позначилося не тільки на інтер'єрах кам'яної Усипальниці, а й на її зовнішньому вигляді. Камінь червоних кольорів був використаний в основному для зовнішнього опорядження, а чорних і сірих тонів — більше в інтер'єрі траурної зали. На екстер'єрі ці кольори пішли на аттик та обрамлення входу до Мавзолею.

За першою думою все зовнішнє опорядження мало бути з порфіру. Проте з технічних причин ним облицювали лише верхній ярус споруди і портик, решту — гранітом. Карелія надіслала свій знамени-

тий шокшинський кварцит-порфір, Урал — частину червоного граніту. Найбільше каміння було привезено з України, зокрема, Житомирщини після ретельного відбору його фахівцями волинської експедиції. Чорний габро видобули на Головинському кар'єрі поблизу Коростеня. Звідти ж надіслали до Москви й темний лабрадорит, з якого було зроблено величезну плиту над Усипальницею. Поліровані блоки світло-сірого лабрадориту, яким оформлені стіни траурної зали та вхід до Мавзолею, привезли з-під сіл Турчинки і Горбашів. Бокові фасади споруди прикрасили відомим волинським червоним гранітом з Лезниківського родовища, її цоколь і бортову огорожу вкрили сліпчицьким габро, а трибуни — жежелівським гранітом¹⁰. Тогочасні технічні засоби дуже ускладнювали видобування, обробку і транспортування величезної кількості різного каміння. Проте, завдяки наполегливій праці численних висококваліфікованих майстрів, оброблені й відполіровані кам'яні блоки були вчасно доставлені до місця призначення.

Справжньою проблемою стало виготовлення архітраву споруди — велетенського кам'яного бруса з суцільного моноліту чорного лабрадориту, що мав перекрити головний вхід до Мавзолею і вмістити на собі інкрустоване порфіром слово «Ленін». Важко було знайти таку брилу, виколоти її у кар'єрі з допомогою клинів і кувалд, а ще важче підняти і перевезти з України до Москви. Довжина архітраву дорівнювала 8,3 м, ширина — 1 м, а висота — 1,2 м, вага — 60 т. Видобули його на Головинському родовищі (36 км від Житомира) і до станції Горбаші везли на спеціально виготовленій платформі, яку тягло кілька тракторів, а до Москви — залізничною 16-ти колісною платформою. Величезними були і блоки стін та перекриття Мавзолею, а кам'яний постамент під саркофаг з чорного волинського лабрадориту важив 25 т.

Будівництво Мавзолею тривало 16 місяців і завершилося напередодні Жовтневих свят 1930 р. Траурну залу зробили кубічної форми, але значно більшою, ніж вона була в другому дерев'яному Мавзолеї, а її інтер'єр сформувався на основі інтер'єру першої тимчасової Усипальниці Леніна. Тільки тепер замість драпірування тканинами стіни зали було вкрито каменем.

Пройшовши повз вартових, що урочисто застигли біля головного входу, потрапляємо до невеликого вестибюля. На одній з його стін розміщено плиту з найміцнішого волинського лабрадориту, на якій за моделлю видатного скульптора І. Д. Шадра викарбувано барельєфний герб СРСР. Далі — два марші мармурових сходів, стінки яких облицьовані чорним і сірим житомирським лабрадором, ведуть вниз до траурної зали. Низ її, покритий полірованими плитами з чорного лабрадориту, є своєрідним цоколем, на який немовби спираються імпровізовані пілястри з червоного кварциту. А поверхні стін, розташовані між ними, стали тлом для викладеної з смальти-пурпуру широкої зигзагоподібної стрічки, що охоплює периметр всієї зали і своїми зламами спрямована по руху людського потоку. Сприймається вона як нескінченний ряд революційних знамен, а виняткова яскравість кольору та динамізм її малюнку впливають вражаюче. В цілому гама кольорів траурної зали надає їй надзвичайної урочистості й підсилює почуття скорботи.

Реконструйовано було і саркофаг, створений К. С. Мельниковим ще для тимчасового Мавзолею. Зокрема, дерев'яний постамент замінили лабрадоритовим, а дзеркальне скло та каркас з окисованої міді — кришталем і бронзою.

¹⁰ «Вісник Академії архітектури УРСР», 1947, № 4, стор. 42—44.

Та найвідповідальнішим залишалося питання, пов'язане із збереженням тіла В. І. Леніна. Нескінченні потоки людей приходять до Мавзолею у всі пори року і за будь-якої погоди, порушуючи стабільність мікроклімату в залі, де встановлено саркофаг. Тому вчені розробили гарантійну систему обладнання, з допомогою якого автоматично і безперервно регулюються режими температури, вологості та інших теплофізичних явищ у траурному залі з суворим дотриманням їх стабільності. Глибоко під землею розміщені індикатори, електронні прилади, пульти управління, що регламентують і дублюють суворо запрограмовані параметри мікроклімату Усипальниці і особливо у саркофазі.

Споруджуючи постійний Мавзолей, зодчі і, зокрема О. В. Щусев, прагнули до того, щоб ця монументальна споруда повністю узгоджувалася з місцем її зведення — Красною площею і Кремлем. До того ж включення її до історично сформованого ансамблю вимагало певної реконструкції Красної площі, історія формування якої стала історією самої Москви. Розкинувшись майже на семи гектарах землі, вона разом з Кремлем (28 га) стала композиційно-планувальним центром як стародавньої частини, так і сучасного міста. В минулому у міру розростання дерев'яного Кремля, що був містом-фортецею, зростала і сама Красна площа. Запрошені до Москви в кінці XV — на початку XVI ст. італійські зодчі А. Фіоравенті, П. Соларі, М. Руффо, П. Малій та інші, крім ряду капітальних споруд Кремля, звели навколо величезного кремлівського трикутника потужні кам'яні мури довжиною в 2250 м із зубчастим завершенням і бійницями. Цю фортифікаційну систему вони підсилили 18 бойовими баштами¹¹, які не мали тоді сучасного шатрового завершення. Суцільна еспланадна смуга території шириною в 200 м, що охоплювала Кремль, забезпечувала спостереження за можливим нападом ворога і тому залишалася незабудованою. Частина цієї зони припадала на Красну площу, а північно-східний кремлівський мур став однією з найбільш сформованих її сторін, куди виходили Спаська, Нікольська, Сенатська і Набатна башти Кремля. На тому місці, де нині знаходиться Мавзолей та Пантеон борцям і визначним радянським діячам, проходив глибокий, наповнений водою рів. Проходячи під кремлівським муром, він йшов далі уздовж всієї Красної площі, яка називалася тоді Торгом. За назвою церкви, що тут стояла, Красну площу на той час звали ще й Троїцькою. На ній карали тих, хто повставав проти царату. І не випадково однією з перших кам'яних споруд, зведених тут ще до храму Василя Блаженного, було білокам'яне Лобне місце, збудоване в 1534 р.

Багато часу минуло з тих пір і докладено значних творчих зусиль, доки старовинний Торг став Красною площею. У першій половині XIX ст. її упорядкував зодчий Й. Бове. Тоді ж було проведено вертикальне планування Красної площі, засипано старий оборонний рів і знесено безліч дерев'яних лабазів. Її окрасою став чудовий пам'ятник Мініну і Пожарському, створений скульптором — академіком з Чернігівщини Іваном Мартосом.

Нинішнього вигляду Красна площа набула наприкінці XIX ст., коли на ній з'явилися такі монументальні споруди, як історичний музей, Верхні та Нижні торговельні ряди. 1928 р. М. Ладовський розробив проект реконструкції Красної площі поблизу Кремлівського муру, згідно з яким замість Пантеону мали бути два колумбарії, розташовані по

¹¹ Справочник архитектора. Академия архитектуры СССР, т. II, М., 1946, стор. 435; Ежегодник архитектора. Академия архитектуры СССР, М., 1949, стор. 285; Москва для всех. Сборник статей, М., 1904, стор. 9; А. И. Михайлов. Колокольня Ивана Великого в Московском Кремле, М., 1963, стор. 5—6.

обидві сторони Мавзолею¹². Однак цей проект було реалізовано лише частково.

1937 р. зі шпилів кремлівських башт скинули емблеми двоголових орлів — потворні символи російського самодержавства. На їх місце урочисто стали рубінові зірки, які з допомогою автоматичного освітлення сяють і вночі.

Спорудження першого і навіть другого тимчасових дерев'яних Мавзолеїв практично не позначилось на ансамблі Красної площі. Останній хоч і був досить монументальним за архітектурними формами, все ж своєю архітектонікою не був зв'язаний ні з Кремлівським муром, ні з самою Красною площею. Більше того, боковий фасад другого Мавзолею О. В. Щусев зробив асиметрично-динамічним, що ніби відривало споруду від кремлівського муру й спрямовувало її у бік площі. На відміну від цього кам'яний Мавзолей було гармонійно пов'язано і з муром, і з Красною площею. До пірамідальної композиції постійного Мавзолею органічно ввійшли і подібні йому за формами верхівки башт Кремля й навіть ялинки під ними.

З метою повного узгодження нової споруди з історичним оточенням Красну площу було піддано значній реконструкції. Насамперед, на ній демонтували трамвайну колію, а для кращого зорового сприйняття Мавзолею його з допомогою вертикального планування значно підняли. Щоб чіткіше спрямувати потік відвідувачів до Усипальниці В. І. Леніна пам'ятник Мініну і Пожарському, який до цього стояв навпроти Мавзолею, перенесли на південний край площі (до храму Василя Блаженного).

Деякої реконструкції зазнала і суміжна з Красною площею забудова. Зокрема, щоб зробити площу з боку вул. Горького більш відкритою, було знесено двоярусні та двобаштові Воскресенські (Іверські) ворота, які колись з'єднували площу і Кремль з Китай-городом і водночас служили входом до Красної площі, а також розібрано Казанську церкву, що стояла неподалік від історичного музею.

Під час спорудження постійного Мавзолею необхідно було знайти таке архітектурно-просторове рішення, щоб відносно невелика споруда Усипальниці, будучи поставленою на величезній Красній площі, не втратила свого суттєвого значення. А таке могло статися, оскільки Мавзолей знаходився в оточенні масивних і високих споруд. Так, наприклад, Спаська башта вища за нього у 6 разів, церква Василя Блаженного — у 5 разів, будинок історичного музею — в 4 рази, а розташована поруч Сенатська башта — у 3 рази. Проте, запроектоване зодчим великоелементне членування споруди та крупномасштабність її лаконічних форм зробили Мавзолей таким, що вражає своєю монументальністю.

Вдало було вирішене й питання по узгодженню цієї унікальної споруди з її антуражем. Навіть червоний колір ярусів Мавзолею поєднувався з такими ж кольорами мурів і башт Кремля. Своім розміщенням і архітектонікою Мавзолей органічно пов'язаний з ансамблем будинків Красної площі, зведених тут у різні часи. Поєднавши в собі сучасні форми з стародавніми, споруда надала нового звучання і самій Красній площі.

Творчі пошуки не припинялися навіть після завершення будівництва постійної Усипальниці В. І. Леніна. Неодноразово робилися спроби включити до архітектурної композиції й портретну скульптуру В. І. Леніна. Над цим, зокрема, працював сам О. В. Щусев, а відомий скульптор С. Д. Меркуров був у пошуках щодо розміщення скульптурного монумента В. І. Леніна безпосередньо на Красній площі.

¹² «Строительство Москвы», 1928, № 5, стор. 6—7.

Остання зміна у зовнішніх архітектурних формах Мавзолею сталася в 1944 р., коли замість двох бокових урядових трибун було створено одну — центральну. При цьому проміжна ступінь, розміщена між стилобатом і середнім ярусом споруди, закрилась парпетом трибуни і стала невидимою з площі. А за рахунок її висоти зріс 1-й ярус Мавзолею, тобто його стилобат, який зробив споруду більш масштабною і масивною. Так, ставши шедевром всесвітньої архітектури, Мавзолей не має жодного елементу декору і, тим більше, помпезності, характерних для подібних споруд. 1945 р. його двері знову відкрилися для народу.

Митці і вчені продовжували працювати й над формами та технічною досконалістю саркофагу, оскільки існуючий занадто відзеркалював. Успішно розпочату роботу над цією проблемою перервала на деякий час війна. В 1944 р. було створено групу працівників, яку очолив М. Горбачевський. Архітектурною частиною керував О. Щусев, художнім оформленням — В. Яковлев. Творчі пошуки успішно завершилися і в 1946 р. були відзначені Державною премією.

Зазнав реконструкції і Пантеон, який за конкурсним проектом архітектора І. А. Француза оформили гранітом з рельєфом на надгробках. Тут же помістили бюсти державних діячів, виконані С. Д. Меркуровим.

Близько 45 років простояв Мавзолей, перебуваючи під постійним наглядом фахівців і вчених. 1974 р. цю унікальну споруду і весь комплекс з 80 об'єктів, що становили оточення Усипальниці В. І. Леніна, було піддано багатоплановій реставрації. У здійсненні цього відповідального державного завдання взяли участь всі республіки Радянського Союзу. Зокрема, Карельська АРСР надіслала для бруківки Красної площі сірий базальт. Решту необхідного каміння було добуто на Україні¹³. З Волині до Москви надійшло понад 2 тис. м³ червоного граніту з Лезниківського і Жежелівського і близько 700 м³ габро — з Головинського і Сліпчицького родовищ. З Токівського (Дніпропетровська обл.) та Янцівського (Запорізька обл.) родовищ прибуло майже 2 тис. м³ сірого граніту з блакитнуватим відблиском, з-під Нікополя — червоний граніт, а сірий Корнинський граніт надіслала Житомирщина. Необхідне для реставрації настиінних зубців та водометів кремлівських мурів біле каміння було добуто в Криму. Старанно оброблені камені стали вічним одягом фасадів та інтер'єрів Мавзолею, надгробків Пантеону і гостевих трибун Красної площі.

РРФСР і Латвія виготовили близько 1,5 млн. штук спеціальної цегли для реставрації кремлівського муру і башт, що виходять на Красну площу. Реставровані були й інженерні споруди, комунікації, а також кремлівські зірки та годинник Спаської башти. А блакитно-зелені ялинки, що росли біля Мавзолею і Кремлівської стіни і втратили свою декоративну свіжість, замінили молоденькими, привезеними із столиці Кабардино-Балкарської АРСР.

Протягом 176 днів і ночей напружено і творчо працювали понад 1100 спеціалістів і вчених. 7 листопада 1974 р. Красна площа гостинно прийняла мільйони трудящих, які урочисто пройшли повз оновлену вічну Усипальницю Володимира Ілліча Леніна.

СИЛИН О. П.

¹³ «Правда», 22 вересня 1974 р.

Наш календар

ФРАНЦ МЕРИНГ —
ДІЯЧ НІМЕЦЬКОГО РОБІТНИЧОГО РУХУ,
ІСТОРИК, ЖУРНАЛІСТ

(До 130-річчя з дня народження)

«Революції дуже живучі, якщо це тільки справжні революції... Для них (більшовиків. — Г.-Ю. Ф.) нема більше шляху назад, тільки вперед, і якщо один рік чи кілька років, одне чи кілька десятиліть змогли запалити маси величезної держави,

то їх гарячий подих розтопить бронзову скелю, яка сьогодні ще здається неухитною»¹. Ці слова писав незабаром після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії Франц Меринг — відомий діяч німецького робітничого руху, один із засновників Комуністичної партії Німеччини, історик, філософ, літературний критик.

Франц Меринг народився 27 лютого 1846 р. в невеликому померанському місті Шлаве. Виховувався батьками в суворо релігійному і реакційному пруському дусі. Після закінчення гімназії в м. Грайфенберзі навчався в Лейпцигському, а потім Берлінському університеті (1866—1870 рр.). Це був час, коли відбувалось об'єднання Німеччини «зверху» пруськими поміщиками і буржуазією, коли А. Бебель і В. Лібкнехт боролися за створення революційної партії німецького пролетаріату.

В роки навчання Ф. Меринг звільнився від пут релігійного і консервативного виховання і перейшов на позиції буржуазної демократії. 1869 р., ще студентом, він приєднався до таких послідовних демократів, як Й. Якобі і Г. Вайс, в газеті яких друкувався до 1871 р.

Деякий час Ф. Меринг співробітничав в Ольденберзькому кореспондентському бюро «Державні і ландтагські повідомлення» («Reichs- und Landtagsberichte») (1871—1873 рр.), у демократичній «Франкфуртер цайтунг» («Frankfurter Zeitung») (1874—1875 рр.) й одночасно в радикально-демократичному журналі «Ді Ваге» («Die Wage»). В цей період за своїми поглядами він був буржуазним радикалом, який симпатизував боротьбі робітничого класу. Про це свідчила, зокрема, брошура Ф. Меринга, опублікована в 1875 р. під назвою «Пан фон Трейчке — убивця соціалістів і кінцеві цілі лібералізму. Соціалістична репліка». Автор запропонував свою працю В. Лібкнехту для публікації, щоб сприяти боротьбі Соціалістичної робітничої партії Німеччини проти реакції². У зв'язку з цим багато хто на той час вважав Ф. Меринга прихильником соціал-демократії, яким він тоді, однак, ще не був.

Важливе значення в ідейному і політичному розвитку Ф. Меринга мали насамперед вивчення праць К. Маркса і Ф. Енгельса, знайомство з історією міжнародного робітничого руху, боротьба німецького робітничого класу проти реакційного «виїзкового закону» уряду Бісмарка проти соціалістів (1878—1890 рр.). Застосування жорстоких заходів кайзерівськими властями до соціал-демократії викликали справедливі обурення серед прогресивної громадськості. Ф. Меринг виступає з критикою закону проти соціалістів, вимагає його скасування. Через численні статті у «Везер-цайтунг» («Weser-Zeitung»), пізніше в «Демократішен блеттер» («Demokratischen Blätter») і з 1884 р. в берлінській «Фолькс-цайтунг» («Volks-Zeitung»), співробітником, а з 1889 р. головним редактором якої став Ф. Меринг, червоною ниткою проходить боротьба проти панівних класів, уряду Бісмарка та його реакційного антиробітничого закону. Отже, у найважливішому питанні внутрішньополітичної боротьби в Німеччині того часу Ф. Меринг став на бік демократії і прогресу.

На кінець 80-х років в основному завершується перехід Ф. Меринга від ідеалізму до матеріалізму, від буржуазного демократизму до пролетарського інтернаціоналізму. Долаючи свої ілюзії щодо лідерів буржуазної опозиції, він усвідомлює, що німецька буржуазія неспроможна відігравати прогресивну роль, що здійснення ідеалів демократії і суспільного прогресу можливе тільки під керівництвом робітничого класу, який представляв майбутнє німецького народу. Такий хід роз-

¹ Ф. Меринг. В епоху війни и краха Интернационала. Петербург, 1919, стор. 49.

² Franz Mehring an Wilhelm Liebknecht. 2. Juni 1875. Nachlaß W. Liebknecht, IML—ZPA, Berlin.

виту Ф. Мерінга характерний для тих демократів, які піднялися до теоретичного розуміння всього історичного розвитку і які після цього лишилися вірними марксистським переконанням усе своє життя.

В особі Ф. Мерінга робітничий рух Німеччини здобув пристрасного борця, високообдарованого історика, визначного літературознавця, блискучого публіциста.

Уже в 1887 р. Ф. Мерінг відновлює дружні стосунки з А. Бебелем, В. Лібкнехтом та іншими діячами робітничого руху. 1891 р. він вступає до лав Соціал-демократичної партії Німеччини. З позицій історичного матеріалізму Ф. Мерінг пише твори: «Легенда про Лессінга», «Історія німецької соціал-демократії», «Карл Маркс. Історія його життя».

З червня 1891 р. почалося співробітництво Ф. Мерінга в теоретичному органі німецької соціал-демократії «Ді Нойє цайт» («Die Neue Zeit»), що тривало понад два десятиріччя. Його діяльність як марксистського публіциста була цінним внеском у справу виховання цілого покоління передових робітників.

За цією діяльністю Ф. Мерінга з великим інтересом слідкував Ф. Енгельс. В одному із своїх листів він писав А. Бебелю: «...Його передові статті в «Neue Zeit» справді пречудові, і ми щоразу чекаємо їх з великим нетерпінням. Не можна допустити, щоб таке гостре перо пропадало або розмінювалось на критику паршивих белетристів»³. В. І. Ленін високо оцінював виступи Ф. Мерінга як одного з передових борців робітничого руху, який роз'яснював німецьким робітникам, що «...правильно зрозуміли соціалізм тільки більшовики...»⁴.

Багата й різноманітна творча спадщина Ф. Мерінга як історика. В 1892 р. він опублікував свою знамениту «Легенду про Лессінга», яка вийшла окремою книгою з 1893 р. «Це справді чудова праця, — говорив про неї Ф. Енгельс. — ...Відрадно бачити, що матеріалістичне розуміння історії, після того як воно на протязі 20 років, як правило, залишалося в працях молодих членів партії тільки тріскучою фразою, нарешті починає належно застосовуватись — як провідна нитка при вивченні історії»⁵.

В наступні роки його багате обдаровання і великий талант дослідника яскраво проявились у творах з історії Німеччини і німецького робітничого руху. Ф. Мерінг прагнув використовувати дослідження минулого для пояснення сучасного і перспектив розвитку пролетарського руху, старався не стояти осторонь класових битв свого часу.

З 1893 р. він почав працювати над своїм головним науковим твором «Історія німецької соціал-демократії» (видано 1898 р.). Ця 4-томна праця засвідчила його як видатного історика. Основна думка твору полягала в тому, що маси творять історію, що саме вони є її справжніми творцями. Мерінг з марксистської точки зору показав розвиток мас, робітничого класу та його партії, виникнення наукового комунізму і з'єднання робітничого руху з марксизмом. Він намагався так живо зобразити революційні традиції робітничого класу, щоб його співвітчизники — робітники усвідомили свою історичну місію як могилищика старого і творця нового суспільного ладу. Проте автор допускався і помилок, особливо в оцінці особи й історичного значення Ф. Лассаля⁶.

Помилкова оцінка Ф. Лассаля не заважала, однак, Ф. Мерінгу послідовно виступати проти ревізйонізму, що тоді виникав. Уже під час перших великих спорів з Бернштейном та його прибічниками він був в одному ряду з Розою Люксембург тим марксистом, який особливо гостро боровся проти правої течії в партії і виступав за чітке розмежування ідеологічних фронтів. Він різко засуджував спроби «примирити» марксизм і ревізйонізм і застерігав від недооцінки революційної теорії всередині партії. Ф. Мерінг вважав своїм головним завданням боротьбу проти ревізії марксизму, за чистоту теорії.

Ф. Мерінг підготував до видання значну частину наукової спадщини К. Маркса і Ф. Енгельса, першим проаналізував їх ранні рукописи. Він створив і першу фундаментальну біографію К. Маркса, яка й сьогодні, незважаючи на неправильну оцінку Лассаля, Бакуніна та інших, має велике значення.

Вивчення творів основоположників марксизму і вступ Ф. Мерінга до соціал-демократичної партії дали талановитому журналістові правильний політичний орієнтир. Очолювана ним на той час «Лейпцігер фольксцайтунг» («Leipziger Volkszeitung») вела боротьбу проти імперіалізму та мілітаризму, проти ревізйонізму і парламентських ілюзій; вона виступала за проведення СДПН послідовно марксистського курсу, підтримку революції 1905—1907 рр. в Росії і за правильну оцінку її уроків. Ця діяльність Ф. Мерінга викликала проти нього шалені нападки ревізйоністів. На з'їзді

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 38, стор. 247.

⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 433.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 38, стор. 258.

⁶ Josef Schleifstein. Franz Mehring. Sein marxistisches Schaffen, Berlin, 1959, стор. 225.

партії в 1903 р. у Дрездені вони розпочали широку наклепницьку кампанію проти Ф. Мерінга, намагаючись дискредитувати одного з головних представників революційного крила партії. Приголомшений бурхливістю і зловмисністю цих нападок, він припинив тоді свою діяльність в газетах «Нойє цайт» і «Лейпцігер фольксцайтунг». Марксистські сили в партії виступили на захист Ф. Мерінга, і наприкінці листопада 1903 р. за настійним проханням партійного керівництва він повернувся до виконання своїх обов'язків⁷.

До 1907 р. Ф. Мерінг займався переважно журналістською діяльністю і брав активну участь у формуванні політико-ідеологічної течії лівих соціал-демократів Німеччини.

Під впливом першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. в Росії Ф. Мерінг разом з іншими лівими зробив великий внесок у дальший розвиток стратегії і тактики робітничого руху в Німеччині. Особливо необхідними він вважав спільні дії німецького і російського робітничого класу⁸. І хоч Ф. Мерінг, як і інші ліві в Німеччині, ще не розумів необхідності формування партії нового типу і створення антиімперіалістичного союзу з іншими класами і верствами, він виступав особисто як історик і журналіст на захист російської революції та її головних уроків.

З дальновидністю визначного історика Ф. Мерінг писав наприкінці 1905 р.: «Російська революція є міжнародною революцією. І оскільки в ній російський пролетаріат взяв керівництво у свої руки, то з часом ця революція скличе пролетаріат усього цивілізованого світу на барикади. Бути готовими для цього часу — головне завдання, якому робітничий клас Німеччини повинен віддати зараз усі свої сили»⁹.

З 1906 по 1911 р. він працює в центральній партійній школі соціал-демократичної партії (Берлін), де викладає історію і продовжує свою боротьбу проти імперіалізму. Його лекції й статті руйнували німецько-прусські історичні легенди й допомагали німецьким робітникам зрозуміти справжню картину історичного розвитку Німеччини. У постійних спорах з прибічниками ревізіонізму в колегіумі викладачів він боровся за те, щоб навчання в партійному освітньому закладі здійснювалося на основі наукового соціалізму.

В 1910 р. вийшла у світ його праця «Історія Німеччини з кінця середніх віків». Це був перший марксистський цілісний виклад історії Німеччини з часів реформації до кінця XIX ст. У 1911 р. в зв'язку з тяжкою хворобою Ф. Мерінг був змушений залишити викладацьку діяльність у партійній школі. Після цього він виступає як автор статей в газеті «Нойє цайт», а також як видавець «Соціалістішен нойдруке» („Sozialistischen Neudrucke“). Діяльність Ф. Мерінга як публікатора відзначена виданням творів Енгельса, Вейтлінга, Вольфа та ін. Перед першою світовою війною, коли в партії дедалі поширювався опортунізм, правій більшості в партійному керівництві СДПН все більше не підходила критична і революційна позиція Ф. Мерінга. Тому в листопаді 1913 р. він був остаточно витіснений з редколегії теоретичного органу партії. Ці дії правих були спрямовані не тільки проти Ф. Мерінга, а й проти інших керівників лівих. Так, в кінці 1913 р. разом з Ф. Мерінгом були змушені припинити свою роботу в «Лейпцігер фольксцайтунг» Р. Люксембург і Ю. Мархлевський. З грудня 1913 по 1915 р. вони видають «Соціал-демократіше кореспонденц» („Sozialdemokratische Korrespondenz“) — перший самостійний орган лівих в Німеччині. Виступаючи в ньому, Ф. Мерінг у своїх статтях вимагав різкої критики мілітаризму, з принципіальної точки зору і закликав ще 30 липня 1914 р. німецький робітничий клас до запобігання війні¹⁰.

В роки першої світової війни Ф. Мерінг продовжував боротися проти імперіалізму, разом з іншими лівими викривав правих керівників соціал-демократичної партії, які перейшли в табір класового ворога.

Прагнучи згуртувати всі революційні сили німецького пролетаріату, Ф. Мерінг разом з Р. Люксембург, К. Лібкнехтом, К. Цеткін і В. Піком почали видавати з квітня 1915 р. журнал під назвою «Інтернаціонал». На його сторінках Ф. Мерінг викривав зраду правих соціалістів. Політика правих, писав він, свідчить про їх остаточний розрив з духовною спадщиною наших основоположників, з усією історією й усіма досі існуючими принципами німецької соціал-демократії. Логічним результатом цієї політики була б націонал-соціальна робітничая партія, яка змириться з мілітаризмом і монархією і задовольниться реформами¹¹.

⁷ Буржуазні ідеологи ще сьогодні спираються при оцінці Ф. Мерінга переважно на наклепницькі нападки ревізіоністів.— Див.: Walter Kumpmann, Franz Mehring als Vertreter des historischen Materialismus, Wiesbaden, 1966.

⁸ N. E. Ovcarenko. Franz Mehrings Beitrag zur Strategie der deutschen Arbeiterbewegung in der Epoche des Imperialismus.— „ZFG“, Heft 7/1973, стр. 773 та ін.

⁹ Franz Mehring. Gesammelte Schriften, Bd. 15, Berlin, 1966, стр. 114.

¹⁰ „Sozialdemokratische Korrespondenz“, 1914, № 53, 86.

¹¹ Franz Mehring. Gesammelte Schriften, Bd. 15, стр. 666.

В той час Ф. Мерінг став настільки небезпечним для правлячих класів, що вони хвору, досить літню людину взяли під «військовий охоронний арешт» на 4 місяці. Незадовго до того у зв'язку з його 70-річчям Р. Люксембург писала: «Сьогодні, коли нас зрадили і покинули інтелігенти буржуазного походження, щоб повернутися до котлів з м'ясом, які належать володарям, ми можемо дивитись їм услід з презирливою усмішкою: «Ідіть! Ми все-таки відняли у німецької буржуазії те найкраще, що вона ще мала духовного, талановитого і характерного: Франца Мерінга»¹².

Ф. Мерінг одним з перших зрозумів епохальне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції. Наприкінці 1917— в 1918 р. він виступав на сторінках німецької робітничої преси на підтримку політики більшовиків, Радянської Росії. Полемізуючи з правими керівниками соціал-демократичної партії і незалежної соціал-демократичної партії Німеччини, він роз'яснював читачам, що лише більшовики, створивши владу Рад, правильно зрозуміли посилення К. Маркса на Паризьку комуни. І коли К. Маркс із захопленням вітав уже перші кроки на шляху створення пролетарської держави, писав Ф. Мерінг, то можна собі легко уявити, як би він поставився до Радянського уряду, котрий уже розв'язав для численних мас народу проблему керувати і бути керованим одночасно в такій мірі, якої ще не знала світова історія¹³.

З червня 1918 р. на прохання багатьох товаришів групи «Спартак» Ф. Мерінг написав «Відкритого листа більшовикам», який був передрукований 13 червня того ж року в газеті «Правда». В ньому автор від імені німецьких лівих висловив глибоку симпатію німецьких революціонерів до партії Леніна і заявив, що група «Спартак» з гордістю сприймає перемогу більшовиків як свою власну перемогу.

Ф. Мерінг розглядав Велику Жовтневу соціалістичну революцію як прототип для німецького і міжнародного робітничого руху, йому була цілком зрозуміла вирішальна роль партії більшовиків. В одному із своїх останніх листів він писав: «Моя остання радість — російська революція, і я певен у тому, що вона з честю виконає своє завдання, незважаючи на неймовірні труднощі»¹⁴.

Ф. Мерінг ще пережив початок Листопадової революції 1918 р. в Німеччині і брав активну участь у підготовці створення Комуністичної партії Німеччини, чим і увінчав свій революційний життєвий шлях. Звістка про віроломне вбивство К. Лібкнехта і Р. Люксембург остаточно підірвала його здоров'я. Він помер 29 січня 1919 р. Серед вінків на труні Ф. Мерінга був і вінок від Академії суспільних наук РРФСР, дійсним членом якої його обрали в червні 1918 р. Через 30 років після того перший президент Німецької Демократичної Республіки, Вільгельм Пік, писав про свого колишнього вчителя: «Франц Мерінг буде завжди для тих, хто навчає і навчається, великим прикладом у дослідженні історичної істини, що служить ідеалам боротьби робітничого класу, боротьби за ліквідацію експлуатації людини людиною»¹⁵.

ГАНС-ЮРГЕН ФРІДЕРІЦІ

¹² Franz Mehring. Gesammelte Schriften und Aufsätze, Bd. 1, Berlin, 1929, стор. 10.

¹³ Franz Mehring. Gesammelte Schriften, Bd. 15, стор. 768—769.

¹⁴ Franz Mehring an Julian Marchlewski. 20. September 1918.— Josef Schleifstein. Назв. праця, стор. 75.

¹⁵ Wilhelm Pieck. Reden und Aufsätze, Bd. 1, Berlin, 1950, стор. 529.

**ФЕРЕНЦ РАКОЦІ II —
КЕРІВНИК УГОРСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ
(До 300-річчя з дня народження)**

Ференц Ракоці II народився 27 березня 1676 р. у сім'ї правителів залежного від турецького султана Трансільванського князівства. Його батько — Ференц I брав участь в антигабсбурзькій змові 1671 р. Мати, Ілона Зріні, після смерті чоловіка

вдруге вийшла заміж за керівника антиавстрійського повстання 1678—1685 рр. Імре Текелі і прославилася під час оборони Мукачівської фортеці (1685—1688 рр.), останнього оплоту повстанців-куруців. Після капітуляції цієї фортеці вона слідом за І. Текелі виїхала до Туреччини, а Ференц під опікою імператора Австрії Леопольда I виховувався в єзуїтській школі. У 1694 р. 18-річний Ракоці (під тиском віденських властей) одружився з німецькою принцесою і був призначений головним управителем (жупаном) Шарошського комітату (Словаччина). У період селянського повстання 1697 р. (воно охопило північно-східну частину Угорщини, зокрема деякі райони Словаччини і Закарпаття), яке очолили учасники руху Текелі, Ракоці залишився вірним Габсбургам і втік до Відня.

Повернувшись в Угорщину після придушення повстання, Ракоці був вражений безчинствами австрійської воячини і чиновників, які безперешкодно господарювали в країні, позбавленій майже всіх атрибутів самостійності. Соціальне і національне гноблення, а також релігійні переслідування реформатів-угорців і православних українців та румунів викликали незадоволення народних мас. У такій обстановці Ракоці очолив у 1700 р. нову антигабсбурзьку змову. Її учасники розраховували на підтримку Франції, адже назрівала війна між Бурбонами і Габсбургами за гегемонію в Європі. Однак бельгійець Лонгеваль, який був посередником між Ракоці і версальським двором, виявився зрадником, і таємне листування Ракоці з Людовиком XIV потрапило до рук віденських урядовців. Навесні 1701 р. Ракоці було схоплено й кинуто у в'язницю поблизу Відня. З допомогою дружини йому вдалося втекти і таким чином уникнути розправи.

Ракоці знайшов притулок у Варшаві, куди ще раніше прибув з Ужгорода його соратник, головний жупан Ужанського комітату М. Берчені. Тут втікачі користувалися підтримкою французького представника і польських магнатів. Особливо прихильно ставилися до них коронний гетьман Адам Сенявський і його дружина.

Згодом, ховаючись від австрійських агентів, Ракоці і його товариш жили в маєтку Сенявських у с. Бережани на Дрогобищині. На початку 1703 р. до них приїхали посланці селян Північної Угорщини, зокрема уродженець Берегівщини Тамаш Есе, учасник повстання 1697 р., який від імені бойових побратимів Альберта Кіша, Михайла Папа та інших запропонував Ракоці, заочно засудженому до страти, очолити їх виступ проти Габсбургів.

Боячись провокації, Ракоці не дав ствердної відповіді (навіть після того, як через свою довірену особу взяв про становище в Угорщині), хоча після виникнення війни за іспанську спадщину австрійські війська були виведені з Північної Угорщини, і ситуація, що склалася в країні, сприяла виступу. Тим часом він встановив контакти з версальським двором і просив у французів кошти для вербування у Польщі найманців. Це пояснювалося, насамперед, тим, що Ракоці боявся антифеодалного спрямування майбутнього повстання. Маючи у своєму розпорядженні армію, Ракоці сподівався надати рухові характеру антигабсбурзької, національно-визвольної війни.

Тільки на початку травня, після нового звернення селян, Ракоці передав їм прапор із своїми ініціалами і девізом «З богом, за батьківщину і волю», а також звернення до народу Угорщини, відоме під назвою Бережанська відозва, яка є одним з найважливіших документів національно-визвольної війни. При цьому Ракоці просив чекати його додаткового сигналу, однак селяни, які рвалися у бій, 21 травня 1703 р. повстали в районі м. Берегова. Цей антифеодалний і національно-визвольний рух, що охопив усю Угорщину, тривав 8 років. Для його початкового етапу (до 14 червня, коли повстання очолив Ракоці) характерне яскраво виражене антифеодалне спрямування. Однак зазначимо, що у своїх «Записках про війну 1703—1711 рр.», вперше заданих у 1739 р., Ракоці засуджував дії селян і, намагаючись зняти з себе відповідальність, всіляко підкреслював, що не давав вказівки до виступу, а розправа з дворянством та духівництвом відбулася всупереч його суворій забороні¹.

Перша сутичка погано озброєних селян із дворянським ополченням, яке очолював сатмарський головний жупан барон Шандор Каролі, відбулася 7 червня поблизу с. Довге (нині — Іршавський район Закарпатської області) і закінчилася невдало для повстанців-куруців*. Після деяких вагань Ракоці, незважаючи на повідом-

¹ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai, Pest, 1866, стор. 15.

* На згадку про цю подію у центрі села ще в минулому столітті встановлено пам'ятник. У 20-х роках XX ст. поряд з угорським текстом на ньому висічено такий напис: «С богом за отчизну и свободу. На память первой битвы 7 июня 1703 года упавших куруцов Франца Ракоция».

лення про поразку при Довгому, очолив рух. Його зустріч із пошарпаним селянським військом на чолі з Т. Есе відбулася 14 червня на пірському перевалі. Оскільки найманці з Польщі ще не прибули, Ракоці очолив загін у 500 селян і вирушив до Мукачєвого.

Австрійське командування, одержавши відомості про виступ селян, направило проти них порівняно невеликі, але добре озброєні загони, які примусили куруців залишити Мукачєве. Тим часом на допомогу повстанцям підійшло 800 найманців з Польщі. Серед них, за свідченням російського посла у Відні П. А. Голіцина, були й «деякі свавільники з Поділля і Запорог»². Свіжі сили дали змогу Ракоці перейти Тису і розпочати бойові дії на великій Угорській рівнині.

Армію куруців постійно поповнювали українські селяни із Закарпаття. У своїх «Записках» Ракоці з великою вдячністю і теплотою розповідав про куруців-українців, які, вступаючи до його загонів, «за російським звичаєм хрестилися». «Відданість цих людей, — писав він, — була безмежною...», вони вливалися до лав моєї армії і більше не відставали від мене. Через нестачу рушниць вони озброювалися мечами, вилами і заявляли, що хочуть жити або вмерти разом зі мною»³.

Дані про участь у національно-визвольній війні угорського народу 1703—1711 рр. українських селян, які наводяться у працях буржуазних дослідників⁴, а також додатково виявлені архівні матеріали⁵ дають підставу твердити, що протягом 1703 і навіть на початку наступного року кістяк армії куруців становили, поряд з угорськими, українські селяни⁶. Важливу роль виконували вони і під час облоги Мукачівської, Хустської та Ужгородської фортець, які залишилися в тилу армії куруців. Останнє укріплення було взяте тільки в березні 1704 р. Тут відзначився селянський ватажок із Закарпаття Іван Беца⁷.

У ході війни армія куруців поступово перетворилася в значну силу й успішно протидіяла добре озброєним австрійським військам. Під час своїх найбільших успіхів (1706 р.) у ній налічувалося близько 100 тис. чол. Поряд із регулярними військами діяли й загони селян, озброєних косами й вилами. У 1705 р. російська газета «Ведомости» повідомляла, що «войска его (Ракоці. — Я. Ш.) в 30 тисяч оружных состоятъся, сверх того у себя имеет сорок тысяч человек с косами»⁸.

Однак уже тоді антифеодалне повстання селянства, відповідно до прагнення Ракоці, по суті, перетворилося на антиабсбурзьку, національно-визвольну війну, керівництво якою перейшло до рук дворянства, а основні командні пости в армії куруців зайняли аристократи, зокрема Ш. Каролі, який раніше очолював дворянське ополчення. Майже всі селянські ватажки, за винятком Т. Есе, котрі виступили ініціаторами повстання, були усунуті, а А. Кіша, який рішуче вимагав задовольнити соціальні вимоги кріпосних селян і очолив їх рух, навіть стратили⁹. Із соціальних заввоювань початкового етапу руху збереглося лише право не платити державних податків. А феодальні побори були відновлені, від них звільнялися тільки ті, хто служив в армії. Ракоці зазначав, що, виходячи із своїх вузькокласових інтересів, «дворянство з кожним днем все більше встановлювало свою владу над кріпаками і відбило в них настрій воювати»¹⁰. Вимога повного визволення від кріпосної неволі учасників визвольної війни, яку висунули селяни, була задоволена лише в 1708 р. з ініціативи Ракоці¹⁰, а відповідний закон опублікований аж наступного року.

Ракоці, який формально вважався головою конфедерації дворянства, незважаючи на протидію поміщиків, прагнув правити абсолютистськими методами. В його руках зосереджувалося все керівництво армією, питаннями зовнішньої політики та економіки країни. Він приділяв увагу розвитку торгівлі й заохочував діяльність купців.

² ЦДАДА, Австрійські справи, 1703 р., спр. 4, арк. 22.

³ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai, стор. 19.

⁴ Hódinka Antal. II. Rákóczi Ferenc beregmegyei jobbágyai az 1704—1711 szabadságharcban, Ungvár, 1915, стор. 3—17.

⁵ Закарпатський обласний державний архів у м. Берегове, ф. 4, оп. 2, спр. 1514; ф. 61, оп. 1, спр. 126; ф. 674, оп. 8, спр. 409.

⁶ Я. І. Штернберг. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703—1711 рр.—Наукові записки Ужгородського держуніверситету, т. 38, Ужгород, 1959, стор. 97—120.

⁷ У серпні 1704 р. П. А. Голіцин доносив, що «в місті Мункач Рагоцин, капітан, якого називають Бецою, явно бунтівників збирає».—ЦДАДА, Австрійські справи, 1703 р., спр. 4, арк. 82—83; М. Лелєкач. Як завоювали русини Ужгородський замок 1704 р.—Календар товариства «Просвіта», Ужгород, 1938, стор. 61.

⁸ Ведомости времени Петра Великого, т. 1, М., 1903, стор. 271.

⁹ Várkonyi Agnes. A jobbágyország osztályharc a Rákóczi szabadságharc idején.—«Történelmi szemle», 1964, ч. 2, стор. 338—344.

¹⁰ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai, стор. 61—62.

¹¹ И. Ачади. История венгерского крепостного крестьянства, М., 1956, стор. 173.

У зовнішній політиці Ракоці розраховував на підтримку Франції, правлячі кола якої були зацікавлені у розгортанні визвольного руху в тилу свого противника. Але через велику віддаленість Франції від Угорщини допомога французів була мало-ефективною — повстанці одержали лише незначні кошти, і в Угорщину виїхала невелика кількість офіцерів та солдатів. Крім цього, при Ракоці знаходився французький військовий радник у чині генерала, але водночас версальський двір відмовився офіційно визнати незалежність Угорщини.

У 1707 р. було встановлено дипломатичні відносини між Росією та повсталою Угорщиною. За Альтштадтським миром 1706 р. союзник Росії Август II відмовився від польської корони. Уряд Росії, заручившись згодою Речі Посполитої, висунув кандидатуру Ракоці на польський престол. У результаті російсько-угорських переговорів, що проходили навесні і влітку 1707 р. в Сечені та Ужгороді (посольство Д. І. Корбе), Ракоці, незважаючи на протидію французької і шведської дипломатії, погодився висунути свою кандидатуру з умовою, що водночас залишиться керівником угорського визвольного руху¹¹. Це знайшло відбиття у підписаному Петром I і Берчені у Варшаві у вересні 1707 р. секретному договорі, який свідчив про дружні відносини між Росією і Угорщиною¹². Хоча Росія в умовах шведської навали та війни з Туреччиною не змогла підтримати Угорщину, все ж російсько-угорські контакти сприяли консолідації внутрішніх сил Угорщини і зростанню її міжнародного авторитету. Цьому ж сприяли рішення сейму в Оноді у червні 1707 р., на якому було оголошено про скинення Габсбургів з угорського престолу.

Однак після 1707 р. внаслідок звуження класової бази і несприятливого міжнародного становища спостерігається спад національно-визвольного руху. Невдачі Франції у війні за іспанську спадщину і зайнятість Росії призвели до того, що австрійським військам вдалося завдати угорським повстанцям ряд відчутних поразок. У цій обстановці деякі представники панівного класу відкрито переходили на бік Габсбургів, інші шукали компромісного миру.

У квітні 1711 р. головнокомандуючий армії курців Ш. Каролі, який обійняв цю посаду в зв'язку з виїздом Ракоці до Галичини для зустрічі з Петром I, уклав мирну угоду і по-зрадницьки склав зброю перед австрійськими військами.

За умовами Сатмарського миру 1711 р. передбачалася амністія для учасників і керівників повстання, їм повертали конфісковані володіння, але країна ставала фактично напівколонією Габсбурзької імперії. Дізнавшись про це, Ракоці, за свідченням одного іноземного дипломата, акредитованого при російському дворі, заявив, що такого миру він ніколи не визнає¹³, і залишився вірним своєму слову. Разом з кількома соратниками він відмовився від своїх багатств, вважаючи за краще перебувати на чужині. Деякий час він був при дворі Петра I, який пропонував йому поселитися в Росії, потім виїхав у Францію, де прожив до 1717 р. У зв'язку з початком війни між Туреччиною і Австрією Ракоці поїхав у Константинополь з наміром на чолі найманого війська з християн вторгнутися в Угорщину. Але поки він доплив до султанської столиці війна закінчилася, і наступні 18 років аж до своєї смерті (1735 р.) керівник національно-визвольної війни провів у Туреччині, на березі Мармурового моря, фактично на становищі в'язня в оточенні невеликої кількості своїх однодумців. У 1906 р. його прах перенесли в собор м. Кошіце (Каша) в Словаччині.

Ференц Ракоці II відіграв певну роль і у розвитку культури Угорщини. Він — автор мемуарів та історико-публіцистичних праць. Найбільш значними творами Ракоці є автобіографічні «Записки про війну в Угорщині з 1703 року до її закінчення» і «Життєпис», написані ним в еміграції. У зв'язку з ювілеєм в Угорщині готується академічне видання його творів у шести томах. Ім'ям Ракоці названі військові училища і виробничі кооперативи, вулиці й площі, пам'ятники йому споруджені у багатьох містах країни.

ШТЕРНБЕРГ Я. І.

¹¹ József Perényi. Rákóczi i tron polski (1707—1709). Mediaevalia w 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego, Warszawa, 1960, стор. 437—443.

¹² Полное собрание законов Российской империи, т. 4, СПб., 1830, стор. 385—387.

¹³ Записки Юста Юля. — «Русский архив», 1892, ч. 3, стор. 259.

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

М. П. ИРОШНИКОВ.
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СОВЕТА
НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ
ВЛ. УЛЬЯНОВ (ЛЕНИН).

*Очерки государственной деятельности
в 1917—1918 гг.,
изд-во «Наука», Л., 1974, 448 с.*

Ленінська тематика зайняла видатне місце в дослідженнях радянських істориків. І відрадним є те, що вихід праць не приурочується лише до ювілейних дат, а стає регулярним і в звичайний час.

Нову книгу з цієї важливої тематики — монографію М. П. Ірошнікова — випустило Ленінградське відділення Інституту історії СРСР АН СРСР. Рецензована праця присвячена дослідженню будівництва радянського державного апарату в 1917—1918 рр. під керівництвом В. І. Леніна як глави першої у світі робітничо-селянської держави, особливостей партійного керівництва цим будівництвом, вивченню різних сторін ленінської спадщини в галузі державного управління, методів і стилю тощо. У книзі проводиться скрупульозний історіографічний розгляд праць на цю тему, опублікованих радянськими суспільствознавцями, з'ясовуються питання, які або недосить досліджені, або потребують нового трактування.

Історіографічна обґрунтованість висвітлюваних у монографії проблем — одна з її позитивних сторін: автор уважно розглядає всі великі і навіть менші обсягом праці своїх попередників, з'ясовує їх вклад, вносить свої доповнення або висловлює незгоду. В цьому підході багато повчального, адже не раз доводиться читати статті і навіть монографії, в яких важко зрозуміти, що ж нового вносить автор і що внесли його попередники.

І друга особливість праці М. П. Ірошнікова — джерелознавчий підхід до розглядуваних проблем. Автор протягом усього викладу матеріалу аналізує джерела, зіставляє дані їх різних груп і видів, піддає їх науковій критиці, роблячи важливі джерелознавчі й історичні висновки та узагальнення.

Важливим є те, що М. П. Ірошников спеціально спиняється на ленінському підході до використання джерел, присвятивши цьому третю частину книги —

«В. І. Ленін і початок вивчення радянського державного апарату». Така робота виконана автором уперше в радянській історіографії.

Хронологічні рамки дослідження М. П. Ірошнікова охоплюють жовтень 1917—осінь 1918 р., тобто перший рік пролетарської диктатури пролетаріату в Росії, коли основною ланкою у боротьбі за перемогу соціалістичної революції було зміцнення Рад як державної форми диктатури пролетаріату. У світлі цього автор визначив зміст і структуру монографії, яка складається зі вступу і трьох частин. У вступі розглядається внесок В. І. Леніна у розвиток марксистського вчення про злам буржуазного і створення соціалістичного державного апарату. В першій і другій частинах досліджуються організаційно-практична діяльність В. І. Леніна як Голови РНК, роль Володимира Ілліча у створенні та зміцненні першого Радянського уряду, будівництві і функціонуванні пролетарського апарату управління, керівництві внутрішньою і зовнішньою політикою Республіки Рад у 1917—1918 рр. Третя частина присвячена з'ясуванню й аналізу чисельності і складу радянських державних службовців на основі перепису 1918 р.

Перша частина книги — «В. І. Ленін і будівництво радянського державного апарату» має два розділи: «Провідна роль ленінської партії та її ЦК в радянському будівництві» та «Розв'язання проблеми кадрів радянського апарату управління». В них досліджується керівна роль ЦК партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним у вирішенні питань радянського будівництва і питання про кадри в період завоювання влади (або «червоногвардійської атаки на капітал») і в період «основного будівництва», що настав після тріумфального походу Радянської влади. Висвітлюючи цю тему, автор залучає найрізноманітніші джерела, в тому числі протоколи ЦК РСДРП(б), що збереглися в невеликій кількості, та його листування з місцевими організаціями.

Розкриваючи механізм взаємодії ЦК партії і РНК, М. П. Ірошников пише: «У надзвичайних умовах пролетарської революції і початкового періоду радянського будівництва, коли керівництво країною безперервно здійснювалося партією більшовиків, політична лінія Ради Народних

Комісарів була, природно, невіддільна від лінії ЦК РСДРП (б)... Єдність дій ЦК більшовицької партії і Радянського уряду забезпечувалася не тільки спільністю їх соціалістичної платформи і політичного курсу, а й тим, що поряд з питаннями поточної партійної роботи ЦК РСДРП(б) завжди розглядав і обговорював центральні питання внутрішньої і зовнішньої політики Республіки Рад» (стор. 51). У книзі наводяться матеріали, що підтверджують цю думку про єдність лінії ЦК РСДРП(б) і РНК, зокрема, показано значення перших декретів РНК і ВЦВК, в яких втілювалася і проводилася в житті лінія ЦК партії.

Що ж до проблеми кадрів радянського держaparату, то тут в заслугу авторів слід поставити старанне дослідження даних про склад першого Радянського уряду (стор. 46—47); глибокий аналіз питання про добір і розстановку керівних радянських працівників, серед яких були професійні революціонери-ленінці і вихідці з робітничого середовища; про залучення старих спеціалістів до будівництва держaparату.

М. П. Ірошников повідомляє багато нового й цікавого про особливості зламу старого і створення нового державного aparату в умовах Росії (стор. 128—130). Комуністична партія відкинула геть неспроможні погляди «лівих комуністів» й анархістів відносно старих спеціалістів, де виявилось нерозуміння того, що будувати соціалізм без великої індустрії, пошти, телеграфу, без використання досягнень культури минулого — найпустіша фраза.

Друга частина книги — «В. І. Ленін на чолі Радянського уряду» — складається з розділів: «Організація діяльності ленінського Раднаркому в 1917—1918 рр.» і «Про зміст і стиль ленінського державного керівництва». Вона є чи не найцікавішою. Основним джерелом при її написанні послужили протоколи засідань РНК і матеріали до них, численні ленінські документи, спогади, дані поточної преси. Протоколи РНК та додатки до них досі не опубліковані, і автор цілком справедливо пише про необхідність їх наукової публікації (стор. 173).

Те, що повідомляється про організацію роботи Великого і Малого Раднаркому, їх зв'язки з народними комісаріатами, про основні напрями діяльності уряду на чолі з В. І. Леніном в галузі внутрішньої і зовнішньої політики, про стиль і методи ленінського керівництва, про зв'язки з масами, зацікавить не тільки істориків-спеціалістів, а й широкі кола читачів. На жаль, книга видана порівняно невеликим тиражем.

Третя частина книги складається з двох розділів: «Перепис радянських службовців 1918 р. — перший досвід статистичного дослідження aparату пролетарської держави» і «Радянський центральний державний aparат за даними перепису 1918 р.». У цій частині вперше

наведено підрахунки даних про радянський державний aparат. Через це тим більший інтерес викликає розроблена автором методика дослідження складу радянських службовців, його висновки щодо посад службовців центральних установ, їх колишньої служби, часу вступу до центральних установ, їх партійний і соціальний склад.

Той факт, що Комуністичній партії вдалося створити новий тип держави, в якій робітники відіграли провідну роль по відношенню до селянства в боротьбі проти буржуазії, В. І. Ленін вважав справою величезної ваги. Проте Володимир Ілліч закликав партію не закривати очей на те, що «...ми aparат, по суті, взяли старий від царя і від буржуазії і що тепер з настанням миру і забезпеченням мінімальної потреби від голоду вся робота повинна бути спрямована на поліпшення aparату»¹.

Слід відзначити, що висвітлювані в книзі проблеми мають актуальне значення при вирішенні питань керівництва суспільством, виробленні та проведенні в життя програми зовнішньої політики.

Виступаючи на загальноєвропейській нараді держав за питань безпеки і співробітництва в Хельсінкі, Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев підкреслив ідейний зв'язок нинішньої боротьби за мир, що її веде наш народ, очолюваний Комуністичною партією, з боротьбою за мирне співіснування держав з різними суспільно-політичними системами, яку так послідовно й переконливо проводив засновник Радянської держави В. І. Ленін.

Такі, загалом, достоїнства нової праці М. П. Ірошнікова, яка є важливим внеском у наукову розробку ленінської спадщини.

Разом з тим треба сказати і про деякі упущення й недоліки в рецензованій книзі. Зокрема, не всі питання внутрішньої і зовнішньої політики Радянського уряду висвітлені рівною мірою. Так, питання господарського управління країною, про які вже писалось у працях багатьох радянських авторів, розкриваються з більшою деталізацією, ніж, скажемо, питання національної політики РНК. Дуже скупо говориться про взаємовідносини РРФСР і УРСР в 1917—1918 рр. (стор. 194 і 251), хоч вони займали видне місце в діяльності РНК і відбилися в численних джерелах. У книзі двічі згадується ім'я В. П. Затонського (стор. 46, 174) без будь-яких відомостей про його роль і участь в роботі РНК як представника Радянської України.

Деякі питання автор висвітлює не зовсім правильно і без урахування того, що про це вже повідомлялося в інших дослідженнях. Так, на стор. 251—252 він стверджує, що декрет ВЦВК від 14 груд-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 45, стор. 330—331.

ня 1917 р. про націоналізацію банків було розроблено на основі лєнінського «Проекту декрета про проведення в життя націоналізації банків і необхідні у зв'язку з цим заходи». Тим часом просте ознайомлення з текстом останнього свідчить, що самий «Проект...» був прийнятий уже в зв'язку з прийняттям декрета ВЦВК від 14 грудня. Цю помилку автор повторив слідом за видавцями «Декретів Радянської влади», т. I, де на стор. 225—231 наводиться цей документ. До речі, у праці Л. Ю. Шепелева, опублікований у IV випуску збірника «Допоміжні історичні дисципліни» (Л., 1972 р.) про це наводяться цікаві дані.

Або інший приклад, з галузі військово-го будівництва. М. П. Ірошников наводить уривок із спогадів О. Ф. Мясникова про нараду в ЦК РКП(б) у березні 1918 р. керівних військових працівників з питання про використання старих військових спеціалістів. В авторській інтерпретації виходить, що всі присутні на нараді висловилися проти цього. Тим часом В. І. Ленін у заключному виступі на нараді підкреслював, що мета наради — вислухати думку присутніх, а не приймати

політичне рішення. У світлі цього стає зрозумілим і зміст сказаного Володимиром Іллічем: «Ви просили вислухати вас, ми вислухали, дуже вдячні за інформацію, а тепер дозвольте нам, Центральному Комітетові партії, прийняти рішення з даного питання, використавши, зрозуміло, і ваш досвід, і ваші поради» (стор. 141). Саме ЦК РКП(б) міг прийняти політичне рішення, зваживши всі «за» і «проти» в даному питанні. В цьому і виявляється одна з особливостей стилю лєнінського політичного керівництва.

I, нарешті, про додатки. В монографії вміщено перелік використаних архівних фондів та іменний показник. Це — дуже важливе доповнення до наукової праці. Проте їх явно не досить. Слід було б додати ще географічний і предметно-тематичний показники, а також бібліографію літератури з цієї проблематики. В рецензованій книзі останню дано у підрядкових примітках, що утруднює користування нею.

Однак відмічені тут недоліки аж ніяк не знижують значення важливої в науковому відношенні праці М. П. Ірошникова.

Д. О. Коваленко, Л. К. Баєва

В. В. ГОРБУНОВ.

В. И. ЛЕНИН И ПРОЛЕТКУЛЬТ,

Политиздат, М., 1974, 239 с.

Рецензована праця є узагальнюючим дослідженням про діяльність Пролеткульту — масової освітньої організації, яка існувала в перші роки Радянської влади. В ній велике місце приділене критиці В. І. Леніним вульгарно-соціологічних поглядів керівників цієї організації і сепаратистських тенденцій в їх роботі, а також боротьбі Володимира Ілліча за залучення пролетарських культурно-освітніх організацій до культурного будівництва. Автор використав великий архівний матеріал, періодичну пресу, мемуари.

У вступі ґрунтовно проаналізовано літературу з даної теми. При цьому В. В. Горбунов цілком слушно вказує, що «три-чотири роки минуло з часу, коли вперше ставалося питання про Пролеткульт» (стор. 7).

В. В. Горбунов розкриває помилкові тенденції в діяльності Пролеткульту, проти яких рішуче виступав В. І. Ленін, а саме: сепаратизм — спроби відокремити цю організацію від партії; сектантство — намір ізолюватися від народних мас, зокрема селянства, бажання у відриві від життя, в лабораторіях, створити «пролетарську культуру»; нігілізм — недооцінка, а інколи й огульня заперечення культурної спадщини минулого, анархістська ідей-

ка будівництва нової культури на пустому місці; ревізіонізм — вульгаризація і фальсифікація марксизму-лєнінізму, насамперед філософські «теорії» Богданова. Як відомо, критикуючи помилки «теоретиків» цієї організації, В. І. Ленін водночас підкреслював, що у ній працювало багато чесних комуністів і в цілому вони проводили велику й корисну роботу серед широких народних мас.

Критика В. І. Леніним помилок діячів Пролеткульту має свою передісторію, що розпочалася ще в період реакції 1907—1910 рр., коли Володимир Ілліч і більшовики розвінчували концепцію «пролетарської культури», висунуту групою газети «Вперед». Теоретичним фундаментом «впередівської» концепції «пролетарської культури», по суті, стала богдановська філософія, яка пізніше була підхоплена «теоретиками» Пролеткульту.

Початок створенню Пролеткульту поклала І Петроградська конференція пролетарських культурно-освітніх організацій, що відбулася 16—19 жовтня 1917 р. На ній було обрано Центральний комітет культурно-освітніх організацій міста, почесним головою якого став А. В. Луначарський, головою виконавчого бюро — Ф. І. Калінін, відповідальним організатором шкільного відділу — Н. К. Крупська.

Однак фактично нова установа розпочала свою роботу лише після перемоги Великого Жовтня. А за цей час в її керівництві відбулися суттєві зміни. Навесні 1918 р. О. О. Богданов став активним діячем Пролеткульту і його головним теоретиком. На I Всеросійській конференції

пролетарських культурно-освітніх організацій (Москва, 15—20 вересня 1918 р.), де Пролеткульт оформлено як всеосяжну організацію, були присутні 330 делегатів, з них — 170 більшовиків. В її роботі взяли участь, зокрема, керівні працівники Наркомату освіти — М. М. Покровский (заступник наркома), Н. К. Крупська, В. Я. Брюсов, які всупереч сепаратистським настановам лідерів Пролеткульту (П. І. Лебедева-Полянского, О. О. Богданова, Ф. І. Калініна) спрямовували діяльність пролеткультівських організацій на виконання загальнодержавних завдань, на розгортання широкої освітньої роботи.

17 вересня 1918 р. В. І. Ленін надіслав відомий «Лист до президії конференції пролетарських культурно-освітніх організацій». Володимир Ілліч вважав, що невеликим Пролеткульту було те, що він мало пов'язував свою роботу із загальнополітичними завданнями боротьби, мало допомагав зростанню свідомості мас, висуванню робітників, підготовці їх до справи управління державою через Ради. Водночас вождь революції накреслив політичні завдання Пролеткульту. І пізніше В. І. Ленін уважно стежив за діяльністю пролетарських культурно-освітніх організацій. Наприклад, у листопаді 1918 р. він двічі виступав перед їх працівниками.

Всеросійський Пролеткульт та його місцеві відділення здійснили певну роботу, зокрема створювали студії, робітничі клуби, бібліотеки, хорів, драматичні гуртки, самодіяльні оркестри. Багато відомих представників радянської культури і мистецтва починали свій творчий шлях саме в таких гуртках. Серед них — драматурги, сценаристи і режисери О. М. Арбузов, О. М. Афіногенов, С. М. Ейзенштейн, І. О. Пир'єв, Г. В. Александров, артисти Ю. С. Глізер, М. М. Штраух, О. О. Ханов, Е. П. Гарін, О. Д. Дикий, С. Г. Бірман та інші.

В книзі розповідається про допомогу працівників Пролеткульту, особливо його місцевих відділень, Червоній Армії в роки громадянської війни, але вже під час відбудови народного господарства вплив цих організацій зменшується значною мірою внаслідок сепаратистських тенденцій їх членів, недостатньої координації в діяльності Пролеткульту і Наркомату освіти. Разом з тим дедалі рельєфніше виявлялися негативні наслідки нігілістичного ставлення Пролеткульту до культурної спадщини минулого. Рішуче виступаючи проти цього, Володимир Ілліч закликав «...на ділі взяти ту культуру, яка створена старими суспільними відносинами і лишилась як матеріальний базис соціалізму»¹.

В. І. Ленін і Комуністична партія приділяли багато уваги виправленню помилок у діяльності Пролеткульту. Так, у жовтні 1920 р. Політбюро ЦК РКП(б) тричі об-

говорювало питання про роботу цієї організації. Нарешті її було приєднано до Наркомату освіти. Винятково важливе значення мав і опублікований у «Правді» 1 грудня 1920 р. лист ЦК РКП(б) «Про Пролеткульту», у підготовці тексту якого безпосередню участь брав В. І. Ленін.

На грудневому (1920 р.) пленумі ЦК Пролеткульту було обрано нове керівництво цієї організації. Його головою став В. Ф. Плетньов. До складу нової президії не ввійшли два «ідеологи» Пролеткульту — О. О. Богданов і П. І. Лебедев-Полянский. Ці заходи відіграли певну роль у поліпшенні роботи організації. Однак, на жаль, нові керівники повторювали старі помилки. Тому В. І. Леніну і партії довелося продовжувати боротьбу з проявами дрібнобуржуазної ідеології, за зміцнення партійного прощарку в Пролеткульту. 22 листопада 1921 р. була прийнята спеціальна постанова Політбюро ЦК РКП(б), яка мала велике значення для діяльності Пролеткультів.

31 серпня 1922 р. Політбюро вирішило розпочати на сторінках «Правды» дискусію про Пролеткульт і пролетарську культуру. Важливу роль у цій дискусії відіграла стаття Н. К. Крупської «Пролетарська ідеологія і Пролеткульт».

Боротьба В. І. Леніна і партії проти помилок діячів Пролеткульту, за залучення широких мас до соціалістичного будівництва — наочний приклад послідовної, гнучкої і глибоко принципової політики в галузі культури.

Значний інтерес становлять матеріали про інтернаціональні зв'язки Пролеткульту. Влітку 1920 р. під час роботи II конгресу Комінтерну Всеросійська рада Пролеткульту навіть зробила спробу створити міжнародний Пролеткульт. Було організовано Міжнародне тимчасове бюро Пролеткульту, обрано Виконавчий комітет з 7 чол., головою якого став А. В. Луначарський. Однак питання про міжнародні зв'язки Пролеткульту потребує дальшого ґрунтовного дослідження. Зокрема, доцільно було б навести дані про видання в Італії та Чехословаччині журналів «Proletkult». У Франції вплив Пролеткульту знайшов свій вияв у журналі Анрі Барбюса «Clarte»².

Рецензована праця не позбавлена й деяких інших недоліків. На наш погляд, у ній недостатньо розкрита практична діяльність Пролеткульту, особливо на місцях. Автор чомусь зовсім обійшов мовчанкою питання про роботу Пролеткультів союзних республік, зокрема України. А, за даними ЦДАЛМ СРСР, найбільш активню діяли на Україні пролеткультівські організації Харкова, Одеси, Катеринослава³. Навряд чи можна погодитися з твердженням В. В. Горбунова про те, «що помил-

² ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 60, спр. 188, арк. 116.

³ ЦДАЛМ СРСР, ф. 1230, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 247.

кові теорії Пролеткульту є результатом дрібнобуржуазних інтелігентських вигадок його керівної верхівки і що рядові члени організації були до них непричетні» (стор. 5). Справа в тому, що й серед рядових членів Пролеткульту було немало представників дрібної буржуазії і це позначалося на роботі студій і низових колективів. До того ж, в окремі творчі організації Пролеткульту входили ворожі елементи, кар'єристи. В. В. Горбунову слід було б чіткіше показати позитивну роль цієї організації в справі відстоювання класових позицій у зв'язку з переходом до непу. Так, у резолюції ЦК Пролеткульту, прийнятій у листопаді 1923 р., вказувалося: «Надзвичайно ускладнені непомови боротьби на культурному фронті привели в даний момент до відвертого зростання дрібнобуржуазних обивательських настроїв, які проникають у середовище працівників культурного фронту, що веде до розмагнічування класових бойових настроїв у галузі культури»⁴. Повніше слід

було б використати архіви ЦДАЛМ СРСР, де зберігаються цікаві спогади відомих діячів радянської культури, які підтримували зв'язки з Пролеткультом, зокрема народного артиста РРФСР О. О. Ханіна, художника Л. П. Леткера (Тер-Капетянца) та інших.

У висновках бажано було б вказати, що В. І. Ленін розцінював помилки діячів Пролеткульту як своєрідну «дитячу» хворобу «лівизни» в комунізмі. Він говорив, що «...спочатку це було природно і може бути простиме...»⁵. Однак Володимир Ілліч розумів, що необхідно приділяти неослабну увагу Пролеткульту і повсякденно виправляти помилки в його діяльності.

Загалом рецензована монографія є цінним посібником для тих, хто вивчає ленінську теоретичну спадщину.

С. І. Магазінер

⁴ Там же, ф. 4116, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 320.

А. П. ГРИЦЕНКО. РОБІТНИЧИЙ КЛАС УКРАЇНИ У ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ,

вид-во «Наукова думка», К., 1975, 238 с.

Вивчення історії робітничого класу нашої країни є обов'язком радянських істориків. До висвітлення цієї теми вчені підходять по-різному: досліджують історію російського робітничого класу в цілому чи в окремі періоди його формування. Велику користь дає і вивчення історії великих загонів робітничого класу певних економічних районів нашої країни. Прикладом саме такого підходу може бути рецензована монографія. Книга — не дуже велика за обсягом, але насичена фактами й узагальненнями. А. П. Гриценко зробила вдалу спробу узагальнити численні опубліковані праці (серед них багато і статей самого автора), в яких досліджувалися окремі сторони життя і боротьби робітників України в революційному 1917 р., а також залучила до розкриття своєї теми нові архівні і мемуарні джерела. Тому книга цілком може претендувати на роль серйозної узагальнюючої праці, яка вносить значний вклад у вивчення історії робітничого класу як Української РСР, так і всього Радянського Союзу в цілому.

При розв'язанні поставленого завдання А. П. Гриценко керувалася творами В. І. Леніна про вирішальну роль робітничого класу в боротьбі за повалення влади буржуазії і побудову нового суспільства. Наведені автором ленінські висловлювання, документи ЦК РСДРП(б), партійних з'їздів свідчать, що робітничий

клас був справжнім гегемоном як буржуазно-демократичної, так і соціалістичної революції. А. П. Гриценко широко використала матеріали фондів чотирьох державних архівів СРСР, двох центральних державних архівів УРСР, державних архівів Києва, Харкова, Одеси, Луганська, Херсона, Донецька та інших міст України. В монографії наводяться відомості з 50 газет та інших періодичних видань 1917 й 1918 рр. Автор дотримувалася історіографічної традиції у дослідженні історії робітничого класу і залучила багато праць своїх попередників. У книзі цитуються й використовуються матеріали 93 наукових статей і монографій, присвячених як безпосередньо історії робітничого класу України, так і робітничого класу всього Радянського Союзу. А. П. Гриценко не стоїть осторонь гострих дискусій сучасності з питань, пов'язаних з висвітленням ролі пролетаріату в соціалістичній революції. Книга з успіхом може бути використана в боротьбі проти українських буржуазних націоналістів, які намагалися підпорядкувати інтернаціональні цілі боротьби робітничого класу інтересам буржуазних націоналістів.

Наведені автором дані про кількісний і якісний склад робітничого класу України, про його революційну боротьбу незаперечно доводять наявність найтісніших зв'язків між російськими й українськими робітниками. А. П. Гриценко показує, що всі зусилля українських дрібнобуржуазних партій розколати робітничий рух за національною ознакою, створити свої, «українські» профспілки та інші робітничі організації зазнали поразки. Ця розкольницька діяльність мала короткотрасний ус-

пів лише серед невеликої частини залізничників.

Рецензована монографія має 4 розділи, в яких висвітлюються соціально-економічне становище робітничого класу України напередодні Жовтня, основні напрями його боротьби в період двовладдя, назрівання революційної кризи і мобілізація сил робітничого класу на соціалістичну революцію, боротьба за встановлення влади Рад. У першому розділі хоч і коротко, але все ж детально розповідається про склад і розміщення промислового пролетаріату на Україні, про його становище напередодні соціалістичної революції. Дещо схематично, на наш погляд, викладено робітничу політику Тимчасового уряду. Зокрема, нічого не сказано про демагогічні прийоми коаліційних урядів, при яких Міністерство праці традиційно очолювали російські меншовики. Можливо, це сталося в результаті скорочень, бо за попередніми планами видавництва монографія А. П. Гриценко мала бути за обсягом майже вдвічі більшою, ніж вона є. Певно, з цієї ж причини значно скорочено і обсяг другого розділу, де йдеться про політичні погляди робітників після перемоги Лютневої революції. Створюється враження, що автор змушений вдаватися тут до давно засудженого ілюстративного методу. Розповідаючи про успіхи більшовиків у тих чи інших робітничих організаціях, автор не наводить одночасно даних про загальну чисельність відповідних організацій, внаслідок чого створюється враження, що процес їх більшовизації на Україні проходив досить швидко й легко вже під час двовладдя.

Проте ці зауваження не зменшують інтересу, який викликає другий розділ книжки в цілому. Автор доповнює картину економічної і політичної боротьби всеросійського робітничого класу новими деталями, узагальнює розрізнені дані про види і форми бойових виступів робітників. Цікаві, зокрема, відомості про боротьбу робітників південних і південно-західних районів Росії за 8-годинний робочий день. Шкода тільки, що А. П. Гриценко не використала монографію ленінградського історика Ю. С. Токарева, присвячену народній правотворчості в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції. В цій книзі наведені таблиці про хід запровадження 8-годинного робочого дня в цілому по країні і форми легалізації його рішеннями місцевих Рад¹.

У третьому розділі книжки автор досліджує складний і разом з тим стрімкий процес більшовизації масових робітничих організацій, насамперед, фабрично-заводських комітетів, профспілок, а потім і Рад робітничих та солдатських депутатів

міст України. Тут наводиться багато цитат із газетних нарисів, протоколів і резолюцій ЦК РСДРП(б). «Каркас» загальновідомих даних про хід більшовизації має обростає щільною тканиною місцевого матеріалу, який характеризується неповторністю і конкретністю. Проілюструємо це на прикладі. Загальновідомим у нашій літературі стало твердження про те, що напередодні Жовтня економічна боротьба відійшла на другий план, поступившись місцем відкритій політичній боротьбі робітників. Книга А. П. Гриценко дає змогу уточнити це положення. Очевидно, така думка склалася, насамперед, під впливом подій у Петрограді і Москві, де ступінь організованості робітничого руху був найвищим, а завойовані у капіталістів поступки — максимальними. На місцях же, навіть у такому високорозвиненому економічному районі, яким була в 1917 р. Україна, значення страйкової боротьби було дуже великим майже до самого Жовтня. Підрахунки автора свідчать про постійне зростання кількості страйків з липня по жовтень (стор. 156). Страйкова боротьба робітників рухала революцію на місяць вперед, сприяла вирівнюванню рівнів загальної революційного фронту в цілому по Росії.

Разом з тим наприкінці другого і третього розділів при викладі ряду загальновідомих фактів А. П. Гриценко допустила кілька прикрих неточностей. Так, на стор. 100 зазначається, що приводом для демонстрації в Петрограді 18 червня 1917 р. було незадоволення схваленням угодовською більшістю I Всеросійського з'їзду Рад наступу на фронті, який готувався Тимчасовим урядом. Але історія червневої політичної кризи складніша. Автор не згадує про демонстрацію 10 червня, яку готували більшовики, про відміну її з'їздом, зростання незадоволення цим рішенням есеро-меншовицької більшості з'їзду і про призначення з'їздом же (а не ЦК більшовиків) іншого дня для демонстрації. Перемогою більшовиків було те, що демонстрація 18 червня 1917 р. пройшла під лозунгами нашої партії. І, нарешті, резолюція з'їзду про схвалення наступу була прийнята не до 18 червня, а через кілька днів пізніше. Розповідаючи про липневі дні, автор чомусь зовсім не згадала про події 3 липня, початок стихійних виступів петроградських солдатів і робітників, незважаючи на спроби більшовиків утримати маси від виступів. Нічого не сказано про діяльність анархістів. На стор. 103 зазначається, що демонстрація «за наказом Керенського була придушена силою зброї». Детальний і точний виклад історії липневих подій в Петрограді зробив ще в 1964 р. ленінградський історик О. М. Знаменський².

¹ Ю. С. Токарев. Народное правотворчество накануне Великой Октябрьской социалистической революции, М.—Л., 1965.

² О. Н. Знаменский. Июльский политический кризис 1917 года, М.—Л., 1964.

На стор. 117—118 автор повторює помилку мемуариста І. Ф. Сазонова, який стверджував, що залізничники Одеси загнали в тупики ешелони з «дикою дивізією» Корнілова. Але ж відомо, що «дика дивізія» перебувала в цей час під Петроградом, на станціях Московсько-Віндаво-Рибінської дороги, де дійсно залізничники загнали її в тупики. На стор. 120 цитується уривок з листа К. Є. Ворошилова про перемогу більшовиків у Луганську, а на стор. 123 про цей факт розповідається майже тими ж словами в цитаті з меншовицької газети «Заря».

Ще й досі історики не виявили в архівах даних про те, що на засіданнях місцевих Рад до 25 жовтня 1917 р. обговорювалося питання про збройне повстання. А подібне можна прочитати на стор. 127 рецензованої монографії. Розповідаючи про II обласний з'їзд Рад Донецького і Криворізького басейнів, автор не вказує, яку ж все-таки резолюцію прийняв цей з'їзд (стор. 130). На цій же сторінці А. П. Гриценко без будь-яких пояснень наводить два результати голосувань на об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів Києва, що відбулося 15 жовтня 1917 р. Ці результати досить відрізняються один від одного. Якщо скласти голоси «за» і «проти», то в одному випадку виходить, що голосувало 250 чол., а в другому — 190.

Високої оцінки заслуговує заключний розділ монографії А. П. Гриценко, присвячений боротьбі робітничого класу за встановлення влади Рад на Україні. Цей процес проходив на Україні в специфічних умовах. Пролетаріат вів тут боротьбу не лише проти свого головного ворога — буржуазії, а й проти буржуазних націоналістів. Автор вміло поєднує показ політичної боротьби робітничого класу, керованого більшовиками, проти кадетсько-каледінської контрреволюції, проти меншовиків, есерів та буржуазних націоналі-

стів і форм боротьби за запровадження робітничого контролю в своєрідних політичних умовах на Україні. А. П. Гриценко робить правильний висновок про те, що без встановлення Радянської влади робітничий контроль на Україні був неможливий. Багато уваги автор приділяє збройній боротьбі робітників за владу Рад, в якій вони діставали допомогу і військову підтримку від робітників і солдатів Москви, Петрограда та інших міст Росії. А. П. Гриценко розповідає про організацію і бойову діяльність загонів Червоної гвардії, причому не лише використовує матеріали інших авторів (П. І. Гарчева, Ю. М. Гамрецького, М. Я. Онур'єнка), а й дає їм оцінку, а також висловлює свої думки про кількість червоногвардійців у різні періоди революції.

Можна лише посперечатися з твердженням автора, що загони Червоної гвардії на Україні формувалися за зразком, поданим у «Статуті Червоної гвардії Виборзького району». До речі, статутів цих було два: квітневий і жовтневий. На наш погляд, у місцевих статутах було більше своєрідності і творчого підходу, хоч інколи траплялися окремі випадки прямого запозичення виборзьких та інших статутів червоногвардійців Петрограда.

Не можна без хвилювання читати сторінки книги про героїчну боротьбу київських арсенальців у жовтні 1917 р., збройні повстання робітників Києва, Одеси та інших міст України у грудні 1917 — січні 1918 рр. Їх подвиг злився воедино з подвигом робітників Москви й Петрограда, які разом із солдатами й матросами штурмували Зимовий палац.

Монографія А. П. Гриценко є важливою узагальнюючою працею, до якої будуть звертатися дослідники, пропагандисти і всі ті, хто цікавиться героїчною історією нашої країни.

В. І. Старцев

ПРОБЛЕМЫ ГЕГЕМОНИИ ПРОЛЕТАРИАТА В ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

(1905 — февраль 1917 гг.),
Политиздат, М., 1975, 311 с.*

Нині виняткового значення набуває питання про керівну роль пролетаріату в світовому революційному процесі. Буржуазія та її наймані слуги з числа ідеологів і політиків вдаються до найвитонченіших і найпідступніших засобів обману мас, щоб підірвати їх віру в свої сили, в перемогу над класовим ворогом. Для цього поширюються наклепницькі твердження, нібито робітничий клас втра-

тив революційні якості, змирився з існуванням капіталістичного суспільства. Робітничому класу протиставляють інтелігенцію, різні декласовані елементи або ж селянство. Всі ці спроби правих опортуністів і «лівих» ревізіоністів, анархістів і маоїстів спрямовані на те, щоб збити трудящих з правильного шляху боротьби проти соціального і національного гноблення. Саме таким чином буржуазія намагається загальмувати розвиток світової історії, врятувати капіталістичний лад або хоч відтягнути час його загибелі.

У зв'язку з цим заслуговує на велику увагу рецензована монографія, підготовлена співробітниками Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Інституту історії СРСР Академії наук СРСР. Вона є значним вкладом у розробку проблем керівної ролі пролетаріату в суспільному розвитку, в боротьбі за перемогу демо-

* Редакційна колегія: І. А. Алуф, М. С. Волін, А. Ф. Костін, С. Л. Титаренко.

кратичної і соціалістичної революції та побудову нового суспільства, а також стратегії і тактики міжнародного комуністичного і робітничого руху.

У книзі дається марксистсько-ленінське обґрунтування гегемонії пролетаріату у визвольному русі трудящих як однієї із закономірностей світового історичного процесу нової епохи — епохи переходу від капіталізму до соціалізму. Робітничий клас і його марксистсько-ленінські партії стали провідною революційною силою сучасності, вони визначають головні особливості і риси нашої епохи.

Автори праці ґрунтовно висвітлюють проблеми гегемонії пролетаріату протягом усього демократичного етапу революції в Росії, розкривають багатогранний досвід боротьби більшовицької партії проти опортунізму «економістів», меншовиків, ліквідаторів, есерів, троцькістів, анархістів, націоналістів, які заперечували здатність робітничого класу повести за собою непролетарські, демократичні маси, і показують, як вперше в історії визвольного руху було втілено в життя марксистсько-ленінське вчення про гегемонію пролетаріату в демократичній і соціалістичній революціях.

На основі аналізу соціально-економічного розвитку Росії в монографії переконливо розкрито об'єктивні причини контрреволюційності буржуазії і необхідності союзу робітничого класу — єдиного послідовного революційного класу, борця за демократію — з селянством.

Керівна роль пролетаріату у визвольній боротьбі великою мірою залежить від того, наскільки сам робітничий клас усвідомлює свою всесвітньо-історичну місію. Тому дуже важливо, що в рецензованій книзі висвітлено багатогранну діяльність більшовицької партії по розвитку класової свідомості пролетаріату, значну агітаційно-пропагандистську роботу більшовиків у масах.

Через усю працю червоною ниткою проводиться думка про те, що вирішальну роль у забезпеченні гегемонії російського пролетаріату в революції відіграла більшовицька партія — його авангард, вища форма політичної організації, — яка виховувала маси і керувала ними, згуртовувала робітничий клас організаційно, загартувала ідейно. У рішеннях її з'їздів та конференцій, інших документах розкрито цілі і завдання боротьби, вказано шляхи до перемоги. Автори всебічно обґрунтували висновок, що без керівної ролі робітничого класу на чолі з марксистсько-ленінською партією жодний демократичний і соціалістичний рух не може перемогти.

У монографії вперше в історичній літературі ґрунтовно показано роль таких могутніх засобів, як страйковий рух, збройне повстання, а також парламентських форм класової боротьби у здійсненні гегемонії пролетаріату, значення Рад як нових органів революційної влади, народжених творчістю мас.

Масовий страйк був зовсім новим в

історії пролетарським методом агітації, залучення до боротьби проти самодержавства багатомільйонних народних мас. Висвітлюючи марксистський підхід до розгляду збройного повстання як вищої форми класової боротьби, автори аргументовано викривають твердження фальсифікаторів про ставлення більшовиків до повстання, а також прислужництво меншовиків буржуазії.

Сувору перевірку часом блискуче витримала нова більшовицька тактика революційного використання парламентських форм боротьби в інтересах політичної організації і освіти мас, підготовки їх до вирішальних битв.

Завершальна глава праці присвячена проблемі гегемонії пролетаріату в демократичній революції, спрямованій на встановлення такої справді народної влади, яка створила б необхідні передумови для безпосереднього переходу до боротьби за перемогу соціалістичної революції і утвердження диктатури пролетаріату. Розв'язання цих корінних завдань буржуазно-демократичної революції більшовицька партія, В. І. Ленін пов'язували з встановленням революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, створенням демократичної пролетарсько-селянської республіки, тимчасового революційного уряду. Гегемонія пролетаріату в цій справі особливо яскраво показана на прикладі діяльності Рад робітничих депутатів, які В. І. Ленін ще в 1905 р. назвав органами революційної влади, зародками тимчасового революційного уряду. Така оцінка ролі Рад робітничих депутатів була далішим розвитком марксистської теорії про державу.

Послідовно розкриваючи тему, автори монографії переконливо показують історичне і політичне значення гегемонії пролетаріату на чолі з марксистсько-ленінською партією в соціальній революції, поетапному вирішенні завдань переходу влади в руки робітничого класу.

Проте, на нашу думку, в рецензованій книзі не всі питання всебічно висвітлені. Зокрема, бажано було б конкретніше показати вплив пропаганди теоретичних знань серед робітників та інших соціальних верств населення на осмислення ними історичної місії пролетаріату. Вже на етапі буржуазно-демократичної революції важливою є підготовка пролетаріату до керівної ролі в створенні нового суспільства після взяття ним влади в свої руки. Цій проблемі не приділено належної уваги.

В цілому науковці, викладачі вузів, широкий пропагандистський актив одержали дуже актуальне і глибоке дослідження, в якому на основі останніх досягнень радянських учених розкрито всесвітньо-історичне значення величезного досвіду більшовицької партії в справі розв'язання корінних завдань робітничого і всього визвольного руху.

П. І. Сімон, О. А. Парасулько

Хроніка та інформація

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

СТВОРЕННЯ КООРДИНАЦІЙНИХ РАД З ІСТОРІЇ В АН УРСР

5 листопада 1975 року Президія Академії наук Української РСР, заслухавши на своєму засіданні інформацію заст. голови Секції суспільних наук АН УРСР акад. АН УРСР П. І. Багрія про діяльність наукових рад з проблем суспільних наук, відзначила, що протягом останніх років координаційна діяльність рад активізувалася. Вчені-суспільствознавці зосередили свої зусилля на розвитку найважливіших аспектів досліджень. Поліпшилося планування науково-дослідної роботи в республіці, підвищився ідейно-теоретичний та методологічний рівень наукових праць.

Однак у діяльності наукових рад з проблем суспільних наук, зазначено в постанові Президії АН УРСР, мають місце певні недоліки. Наукові ради не завжди глибоко аналізують стан досліджень у республіці, в окремих випадках трапляються паралелізм, дублювання, недостатні контакти між проблемними радами АН УРСР і відповідними проблемними радами АН СРСР.

З метою поліпшення діяльності наукових рад АН УРСР з проблем суспільних наук, забезпечення комплексної розробки наукових досліджень у республіці та усунення паралелізму в роботі рад Президія Академії наук УРСР постановила прийняти пропозицію Відділення економіки, історії, філософії і права АН УРСР про створення наукових рад з проблем: «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР», «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду» та «Історія світової системи соціалізму, міжнародного робітничого і національно-визвольного руху». Організаційно-технічне і фінансове забезпечення роботи згаданих рад покладено на Інститут історії АН УРСР.

Президія затвердила склад бюро рад та їх секцій.

СКЛАД НАУКОВОЇ РАДИ З ПРОБЛЕМИ «ІСТОРІЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО І КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В СРСР»

До складу бюро ради ввійшли товариші:

Шевелев А. Г. — чл.-кор. АН УРСР, директор Інституту історії АН УРСР — голова.

Супруненко М. І. — акад. АН УРСР, зав. відділом історії Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни Інституту історії АН УРСР — заступник голови.

Гудзенко П. П. — д. і. н., проф., зав. відділом історії соціалістичного будівництва Інституту історії АН УРСР — заступник голови.

Талан Є. П. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР — вчений секретар.

Клоков В. І. — д. і. н., проф., зав. відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР.

Кондуфор Ю. Ю. — д. і. н., проф., декан історичного факультету Київського держуніверситету.

Ковалевський Б. П. — д. і. н., проф., заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

Кульчицький С. В. — к. екон. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Склад проблемних секцій ради:

І секція.

Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні

Супруненко М. І. — акад. АН УРСР, зав. відділом історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни Інституту історії АН УРСР — голова.

Кондуфор Ю. Ю. — д. і. н., проф., декан історичного факультету Київського держуніверситету.

Гамрецький Ю. М. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Рубач М. А. — д. і. н., проф.

Щусь О. Я. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Королівський С. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Харківського держуніверситету.

Гончаренко М. Г. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Ворошиловградського педінституту.

Раковський М. Ю. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Одеського держуніверситету.

Якупов Н. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії КПРС Одеського держуніверситету.

Гарчев П. І. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Запорізького педінституту.

Першак Д. А. — к. і. н., доц. кафедри історії СРСР Донецького держуніверситету.

Павлюк П. І. — к. і. н., доц., заст. директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Позняков К. І. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Дніпропетровського металургійного інституту.

Чирва І. С. — к. і. н., доц., проректор Кримського педагогічного інституту.

Нагорна Л. О. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

II секція.

Історія соціалістичного будівництва і Великої Вітчизняної війни

Гудзенко П. П. — д. і. н., проф., зав. відділом історії соціалістичного будівництва Інституту історії АН УРСР — голова.

Клоков В. І. — д. і. н., проф., зав. відділом історії Великої Вітчизняної війни Інституту історії АН УРСР.

Кульчицький С. В. — к. екон. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Бабко Ю. В. — д. і. н., зав. сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Березовчук М. Д. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Київського педінституту.

Довгопол В. М. — д. і. н., проф. кафедри історії УРСР Київського держуніверситету.

Коваль М. В. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Івасюта М. К. — д. і. н., проф. кафедри історії КПРС Львівського держуніверситету.

Лях Р. Д. — к. і. н., зав. кафедрою історії УРСР Донецького держуніверситету.

Максименко М. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Сімферопольського держуніверситету.

Матвійчук М. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії КПРС Київського держуніверситету.

Мищенко С. О. — к. і. н., доц., декан історичного факультету Ужгородського держуніверситету.

Чирко В. А. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії КПРС Вищої партійної школи при ЦК Компартії України.

Шевчук В. П. — д. і. н., доц. кафедри історії КПРС Київського держуніверситету.

Денисовець П. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Полтавського педінституту.

III секція.

Історія комуністичного будівництва та дружби народів СРСР

Шевелев А. Г. — чл.-кор. АН УРСР, директор Інституту історії АН УРСР — голова.

Ковалевський Б. П. — д. і. н., проф., заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

Санцевич А. В. — д. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Борщевський В. Я. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історіографії Дніпропетровського держуніверситету.

Вашченко В. П. — к. і. н., доц., зав. кафедрою історії УРСР Одеського держуніверситету.

Курносів Ю. О. — д. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Лихолат А. В. — д. і. н., зав. відділом історії комуністичного будівництва Інституту історії АН УРСР.

Симоненко Р. Г. — д. і. н., зав. відділом зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР.

Талан Є. П. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Хорошайлов М. Ф. — д. і. н., проф., проректор Вищої партійної школи при ЦК Компартії України.

Шелест Д. С. — д. і. н., зав. кафедрою історії СРСР Дніпропетровського держуніверситету.

СКЛАД НАУКОВОЇ РАДИ З ПРОБЛЕМИ «ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛІЗМУ, МІЖНАРОДНОГО РОБІТНИЧОГО І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ»

До складу бюро ради ввійшли товариші:

Мельникова І. М. — чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії АН УРСР — голова.

Хміль І. С. — к. і. н., в. о. зав. відділом історії країн зарубіжного Сходу Інституту історії АН УРСР — заступник голови.

Черніков І. Ф. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР — вчений секретар.

Сохань П. С. — д. і. н., заст. директора Інституту історії АН УРСР.

Кулинич І. М. — д. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Шлепаков А. М. — чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом нової і новітньої історії країн Західної Європи та Америки Інституту історії АН УРСР.

Чугайов В. П. — к. і. н., директор Інституту суспільних наук АН УРСР.

Склад проблемних секцій ради:

I секція.

Становлення і розвиток світової соціалістичної системи

Мельникова І. М. — чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом історії і міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії АН УРСР — голова.

Кулинич І. М. — д. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР — заступник голови.

Знаменська М. В. — к. і. н., мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР — вчений секретар.

Кізченко А. Ф. — д. і. н., проф. кафедри історії зарубіжних соціалістичних країн Київського держуніверситету.

Гранчак І. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою загальної історії Ужгородського держуніверситету.

Зав'ялов А. С. — к. і. н., доц., про-ректор Дніпропетровського держуніверситету.

Калениченко П. М. — д. і. н., зав. відділом джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР.

Кипаренко Г. І. — к. і. н., зав. кафедрою загальної історії Львівського держуніверситету.

Макар Ю. І. — к. і. н., доц. кафедри загальної історії Чернівецького держуніверситету.

Матвеев В. О. — к. і. н., доц., зав. кафедрою загальної історії Одеського держуніверситету.

Петерс І. А. — д. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Сидельников С. І. — д. і. н., проф., зав. кафедрою нової і новітньої історії Харківського держуніверситету.

Турівненко М. І. — к. і. н., доц. Донецького держуніверситету.

Хланта О. В. — к. і. н., зав. кафедрою історії КПРС Ужгородського держуніверситету.

Шманько Г. І. — к. і. н., зав. Ужгородським відділом Інституту історії АН УРСР.

II секція.

Історія міжнародного робітничого і національно-визвольного руху

Шлепаков А. М. — чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом нової і новітньої історії країн Західної Європи та Америки Інституту історії АН УРСР — голова.

Хміль І. С. — к. і. н., в. о. зав. відділом історії країн зарубіжного Сходу Інституту історії АН УРСР.

Забарко Б. М. — к. і. н., мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР — вчений секретар.

Волковинський В. І. — к. і. н., доц. кафедри історії і права країн Азії, Африки

і Латинської Америки Київського держуніверситету.

Бродський Р. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою нової і новітньої історії Львівського держуніверситету.

Гулевич В. Н. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Лисоченко В. Д. — к. і. н., доц. кафедри нової і новітньої історії Київського держуніверситету.

Литвиненко Ю. Г. — к. і. н., доц. кафедри нової і новітньої історії Харківського держуніверситету.

Горбик В. О. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Павленко Г. В. — к. і. н., доц. кафедри нової і новітньої історії Ужгородського держуніверситету.

Теодорович І. М. — д. і. н., зав. кафедрою нової і новітньої історії Чернівецького держуніверситету.

Урсу Д. П. — к. і. н., доц. кафедри нової і новітньої історії Одеського держуніверситету.

Фролкін М. М. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Черніков І. Ф. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Пічугін В. Г. — к. і. н., доц., ректор Ворошиловградського педінституту.

СКЛАД НАУКОВОЇ РАДИ З ПРОБЛЕМИ «ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ДОЖОВТНЕВОГО ПЕРІОДУ»

До складу бюро ради ввійшли товариші:

Лось Ф. Є. — д. і. н., проф., зав. відділом історії капіталізму Інституту історії АН УРСР — голова.

Вельянінова З. Р. — мол. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР — вчений секретар.

Лещенко М. Н. — д. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Шморгун П. М. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському держуніверситеті.

Слабеев І. С. — к. і. н., заст. директора Інституту історії АН УРСР.

Котов В. Н. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР дожовтневого періоду Київського держуніверситету.

Члени ради:

Артеменко І. І. — к. і. н., директор Інституту археології АН УРСР.

Бібіков С. М. — чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом Інституту археології АН УРСР.

Васюта І. К. — д. і. н., зав. кафедрою історії Івано-Франківського педінституту.

Литвиненко М. А. — к. і. н., доц. кафедри історії КПРС Харківського держуніверситету.

Михайлина П. В. — к. і. н., зав. Чернівецьким відділом Інституту історії АН УРСР.

Михайлюк О. Г. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Луцького педінституту.

Парасунько О. А. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії Київського інституту культури.

Максимов О. М. — к. і. н., доц. кафедри історії КПРС Донецького держуніверситету.

Першина З. В. — к. і. н., декан історичного факультету Одеського держуніверситету.

Пойда Д. П. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР та УРСР Дніпропетровського держуніверситету.

Сарбей В. Г. — к. і. н., ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Шевченко Ф. П. — чл.-кор. АН УРСР, ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР.

Шульга І. Г. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії СРСР Вінницького педінституту.

Щербина Й. Т. — д. і. н., проф., зав. кафедрою історії КПРС Київського інституту культури.

І. В. Хміль

ВІДЗНАЧЕННЯ 70-РІЧЧЯ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

16—17 грудня 1975 р. у Києві відбулася республіканська наукова конференція «Партія більшовиків на чолі народних мас у революції 1905—1907 рр. в Росії», підготовлена Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка. У роботі конференції взяли участь близько 200 науковців з вищих учбових закладів, науководослідних установ, представники партійних, державних і громадських організацій республіки, а також науковці з Народної Республіки Болгарії і Німецької Демократичної Республіки, які проходять стажування в Київському держуніверситеті.

Вступним словом конференцію відкрив ректор університету, чл.-кор. АН УРСР М. У. Білий, який розповів про історичне значення першої російської революції.

З доповідями на конференції виступили зав. кафедрою історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ, д. і. н., проф. П. М. Шморгун — «Ленінська стратегія і тактика більшовиків у революції 1905—1907 рр. в Росії», зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д. і. н., проф. Ф. Є. Лось — «Авангардна роль робітничого класу у першій російській революції», ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, д. і. н., проф. П. Л. Варгатюк — «Діяльність більшовиків у Радах робітничих депутатів у 1905 р.» і зав. кафедрою історії КПРС Київського інституту інженерів цивільної авіації, д. і. н., проф. А. Ф. Вовчик — «Всесвітньо-історичне значення першої російської революції».

Крім цього, на конференції були заслухані повідомлення з окремих проблем історії першої російської революції. Питанням загальноісторичного характеру були присвячені повідомлення к. і. н., доц. Харківського зоветінституту О. Д. Зуєва — «Питання збройного повстання в

творах В. І. Леніна періоду першої російської революції» і зав. кафедрою історії КПРС Української сільськогосподарської академії, д. і. н., проф. Л. Ю. Берештейна — «Розвиток В. І. Леніном аграрної програми більшовицької партії в роки першої російської революції». З повідомленнями, в яких розповідалося про рушійні сили революції 1905—1907 рр. і боротьбу партії більшовиків за формування політичної армії революції, виступили к. і. н., доц. М. О. Скрипник (Одеський університет) — «Робітничий клас на чолі народних мас України у 1905—1907 рр.», к. і. н., доц. М. Ю. Козицький (КДУ) — «Боротьба більшовиків за створення загальнодемократичного фронту в революції 1905—1907 рр.», д. і. н., проф. О. Г. Михайлюк (Луцький педінститут) — «Більшовики України в боротьбі за селянство в роки першої російської революції», к. і. н., доц. Г. О. Рубцов (Київський медінститут) — «Боротьба більшовиків України за солдатські маси в революції 1905—1907 рр.», к. і. н., доц. О. І. Прийменко (Донецький університет) — «Боротьба більшовиків за легальні робітничі організації в 1905—1907 рр.», к. і. н. М. П. Просяник (КПІ) — «Робітнича молодь України в революції 1905—1907 рр.», к. і. н., ст. наук. співроб. Л. Г. Чиговська (Київський філіал Центрального музею В. І. Леніна) — «Діяльність більшовицьких організацій України серед демократичної інтелігенції в 1905—1907 рр.» та к. і. н., ст. викладач М. Т. Волошина (Київський філіал Харківського інституту інженерів залізничного транспорту) — «Діяльність більшовиків України по залученню жінок до революційної боротьби в 1905—1907 рр.».

З повідомленням «Критика сучасної буржуазної історіографії революції 1905—1907 рр. у Росії» виступив проф. кафедри

історії КППС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ, д. і. н. М. О. Буцько. Ст. викладач Київського торгово-економічного інституту С. Г. Матвієнко розповів про інтернаціоналістську діяльність більшовиків України в роки першої російської революції, а доц. Львівського університету, к. і. н. М. М. Воляннюк і проф. Луцького педінституту, д. і. н. П. К. Сміян зробили повідомлення про вплив першої російської революції на розвиток революційного руху на західноукраїнських землях і Закарпатті.

* * *

11—12 грудня 1975 р. у м. Львові відбулася наукова конференція на тему «Перша російська революція 1905—1907 рр. та її вплив на країни Центральної і Південно-Східної Європи». Конференцію організували Львівський обласний комітет Компартії України, Інститут суспільних наук АН УРСР, Інститут історії АН УРСР, Львівський ордену Леніна державний університет ім. Ів. Франка, правління Львівської обласної організації товариства «Знання». В роботі конференції взяли участь науковці Львова, Києва, Чернівців і Ужгорода.

Конференцію відкрив секретар Львівського обкому Компартії України, к. і. н. Д. А. Яремчук. З доповіддю «Марксистсько-ленінське вчення про соціальну революцію і сучасність» виступив голова Західного наукового центру АН УРСР, акад. АН УРСР Я. С. Підстригач. Застосовуючи марксистсько-ленінську методологію до аналізу сучасного міжнародного становища, доповідач показав могутній вплив революційних подій 1905—1907 рр. у Росії на суспільний розвиток. Нині на основі сучасної науково-технічної революції продуктивні сили в соціалістичних країнах, підкреслив він, розвиваються дуже швидкими темпами. Цьому сприяють соціалістичні виробничі відносини.

З великою увагою учасники конференції заслухали доповідь директора Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н., доц. В. П. Чугайова «Всесвітньо-історичне значення революції 1905—1907 рр. у Росії». Доповідач наголосив, що революція 1905—1907 рр. поклала початок бурхливому розвитку революційної боротьби не лише в Росії, а й в усьому світі. Досвід першої російської революції має неocenіне значення для комуністичних і робітничих партій у наш час.

Великий інтерес у присутніх викликала доповідь чл.-кор. АН УРСР, зав. відділом Інституту історії АН УРСР І. М. Мельникової «Ленінське вчення про поєднання боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм та його здійснення в народно-демократичних революціях країн Центральної і Південно-Східної Європи».

З заключним словом виступив голова оргкомітету, проректор Київського університету В. П. Горшков, який відзначив, що заслухані доповіді і повідомлення містять нові цікаві матеріали. Він наголосив, що окремі питання історії і теорії першої російської революції потребують дальшого поглибленого дослідження, зокрема, питання створення загальнодемократичного фронту і діяльності партії більшовиків по залученню до активної революційної боротьби широких трудящих мас та ін.

Б. А. Шарафутдінов

Доповідач підкреслила важливе значення революційних битв 1905—1907 рр., багатого революційного досвіду російського пролетаріату для революцій 40-х років у країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

«Розробка В. І. Леніним тактики марксистської партії на шляхах до революції 1905—1907 рр. у Росії» — тема виступу проф., зав. кафедрою історії КППС Львівського держуніверситету П. С. Зашкільняка.

Ряд доповідей було присвячено впливу першої російської революції на революційний процес в окремих країнах і регіонах Центральної та Південно-Східної Європи. Доц. Львівського держуніверситету, к. і. н. І. І. Білякевич виступив з доповіддю «В. І. Ленін про революційні виступи польського пролетаріату в період першої російської революції». «Вплив першої російської революції 1905—1907 рр. на піднесення визвольної боротьби трудящих Галичини» — тема доповіді, підготовленої ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н. С. М. Трусевичем та доц. Львівського держуніверситету, к. і. н. М. М. Воляннюком. З доповіддю «Піднесення революційної боротьби на Буковині під впливом революції 1905—1907 рр. у Росії» виступив ст. наук. співроб. Чернівецького філіалу Інституту історії АН УРСР, к. і. н. В. М. Ботушанський.

Проф. Львівського держуніверситету М. Ф. Лебович виступив з доповіддю «Відгуки першої російської революції в Угорщині». «Піднесення робітничого руху в Угорщині під впливом першої російської революції» — тема виступу викладача Ужгородського держуніверситету І. С. Мандрика.

Проф. Львівського держуніверситету О. С. Бейліс виступив з доповіддю «Вплив першої російської революції на розвиток революційного руху на Балканах». Тема виступу ст. викладача Львівського держуніверситету С. П. Мовчана — «Відгуки першої російської революції в Сербії».

З доповіддю «Вплив революції 1905—1907 рр. у Росії на розвиток револю-

ційного руху в Румунії» виступив ст. наук. співроб. Чернівецького філіалу Інституту історії АН УРСР А. М. Глуговський.

Ст. викладач Львівського держуніверситету В. Я. Гордієнко прочитав доповідь «Нові документи про вплив першої російської революції на робітничий рух у Німеччині».

* * *

2 грудня 1975 р. у Харкові відбулася науково-теоретична конференція викладачів історії КПРС вузів Харківської, Полтавської та Сумської областей на тему «Революційна діяльність більшовицької партії в роки першої революції в Росії». Її організувала опорна кафедра історії КПРС Харківського державного університету ім. О. М. Горького.

В роботі конференції взяли участь ветерани партії І. О. Полікарпов, Я. С. Блудов, М. Й. Довгалецький, О. О. Воскресенський, Г. О. Пестов, А. І. Смирнов і М. К. Писаревський.

Конференцію відкрив зав. кафедрою історії КПРС ХДУ, д. і. н., проф. Г. М. Окладний. З доповіддю на тему «Розробка В. І. Леніним стратегії й тактики більшовиків у революції 1905—1907 рр. та її значення для сучасності» виступив заслужений діяч науки, лауреат Державної премії УРСР, зав. кафедрою історії КПРС Харківського політехнічного інституту, д. і. н., проф. С. З. Голіков.

З увагою вислухали учасники конференції доповіді зав. кафедрою марксизму-ленінізму Полтавського медичного стома-

Загинаючи конференцію, директор Інституту суспільних наук АН УРСР В. П. Чугайов підкреслив, що вона мала творчий характер, виявила глибину теоретичних розробок проблем, а також вказав на оригінальність тематики та цікавих обґрунтованих висновків.

В. К. Мороз

тологічного інституту, к. і. н., доц. О. П. Фоменка «Ленінська теорія переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну»; доц. кафедри марксизму-ленінізму Кременчуцького філіалу Харківського політехнічного інституту, к. і. н. Л. І. Євселевського «Діяльність Кременчуцького комітету РСДРП у революції 1905—1907 рр.»; зав. відділом атеїзму Харківського історичного музею Р. П. Сіфурової «Пролетаріат Харкова у першій російській революції»; доц. кафедри історії КПРС Харківського сільськогосподарського інституту, к. і. н. В. Я. Куплевацького «Вплив першої російської революції на чеський революційний рух». З повідомленням «Критика В. І. Леніним меншовицької фальсифікації питання про роль більшовицької партії в першій російській революції» виступив асистент кафедри історії КПРС Харківського інституту інженерів залізничного транспорту Г. Ф. Арбузов.

Учасників конференції від старих більшовиків вітали І. О. Полікарпов та О. О. Воскресенський.

В. О. Корнілова

ВІДЗНАЧЕННЯ 150-РІЧЧЯ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

18 грудня 1975 р. у конференц-залі Секції суспільних наук АН УРСР відбулася республіканська ювілейна сесія, присвячена 150-річчю повстання декабристів. Вона була організована Секцією суспільних наук АН УРСР, Інститутом історії партії при ЦК Компартії України—філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС та Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

Сесію відкрив директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР А. Г. Шевелев. У вступному слові він відзначив, що святкування 150-річчя повстання декабристів співпало з другою великою подією в історії нашої країни—70-річчям першої російської революції, вказав на історичне значення великого подвигу перших революціонерів, зачинателів визвольного руху в Росії.

З доповіддю «Програмні документи декабристів» виступив зав. відділом Науково-дослідного інституту педагогіки, к. і. н. М. М. Лисенко, який зупинився на аналізі «Конституції» М. М. Муравйова і «Руської Правди» П. І. Пестеля. Найбільш радикальною програмою соціальних перетворень, зазначив доповідач, була «Руська Правда», яка передбачала повалення самодержавства в Росії і встановлення республіки, скасування кріпосного права, проведення аграрної реформи, гарантування громадянам країни політичних прав.

Довідь «Повстання декабристів у Петербурзі і на Україні» зробив зав. відділом Інституту історії АН УРСР, к. і. н. Г. Я. Сергієнко, який розповів про повстання декабристів у Петербурзі 14 грудня 1825 р., підготовлене Північним товариством. Незважаючи на придушення

виступу декабристів у Петербурзі, 29 грудня розпочалося повстання Чернігівського піхотного полку на чолі з С. І. Муравйовим-Апостолом і М. П. Бестужевим-Рюїним, яке також зазнало поразки. Жорстокою була розправа царизму над повстанцями: 5 головних керівників було повішено, 121 учасника повстання відправлено в Сибір на каторгу і поселення. Солдатів-декабристів заслано на Кавказ.

З науковим повідомленням «Філософсько-соціологічні погляди декабристів» виступив ст. наук. співроб. Інституту філософії АН УРСР, д. філос. н. І. П. Головаха. Він відзначив, що світогляд декабристів, генетично пов'язаний з просвітельськими ідеями, мав елементи матеріалістичного розуміння природи. В поглядах на суспільство вони залишалися ідеалістами. Доповідач підкреслив своєрідність філософсько-соціологічних поглядів декабристів, що формувалися в умовах кріпосницької Росії першої чверті XIX ст.

Про початок більшовицької історіографії декабристського руху розповів ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, к. і. н. В. Г. Сарбей. З ініціативи В. І. Леніна в роки першої російської революції в більшовицькій пресі з'явилися статті й повідомлення про повстання декабристів.

З великою увагою учасники конференції заслухали повідомлення ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченка «Історичне минуле України у творчості декабристів», в якій наголошувалося, що для історичних поглядів декабристів характерним було розуміння спільності походження, єдності історичної долі російського та українсько-

го народів. У творчості К. Ф. Рилєєва особливо відчутна українська тематика. Він оспівував образи народних героїв України С. Наливайка, С. Палія, Б. Хмельницького. З-під пера декабриста Ф. Глінки вийшов історичний роман «Зиновій Богдан Хмельницький...», присвячений визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Доповідач відзначив вплив декабристів на розвиток демократичної думки на Україні.

Д. філол. н. Д. В. Чалий присвятив свій виступ поетичній спадщині декабристів, для творчості яких характерним був зв'язок з революційною боротьбою. Поети-декабристи поклали початок російському революційному романтизмові.

Трудящі України, як і весь радянський народ, свято бережуть пам'ять про перших революціонерів, які виступили на боротьбу проти самодержавства. Про це розповів ст. викладач кафедри історії КПРС Київського вищого військового авіаційного інженерного училища, к. і. н. М. П. Савичев. У місцях, пов'язаних з перебуванням та діяльністю декабристів на Україні, відкриті меморіали, встановлені меморіальні дошки. Широко висвітлюють діяльність декабристів на Україні експозиції краєзнавчих музеїв у Тульчині та Кам'янці. Іменами декабристів названі вулиці у Києві, Тульчині, Василькові.

В роботі наукової сесії взяли участь заступник Голови Ради Міністрів УРСР, д. і. н. П. Т. Тронько, завідувачі відділами ЦК Компартії України Ю. М. Єльченко та Ф. М. Рудич, віце-президент АН УРСР акад. І. К. Білодід.

О. М. Дзюба

* * *

8 грудня 1975 р. в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів.

Вступним словом конференцію відкрив директор ЦДІА УРСР М. І. Крячок. З доповіддю «Революційна програма декабристів» виступив зав. сектором Науководослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР, к. і. н. М. М. Лисенко. Він спинився на характеристиці програмних документів декабристів, звернув особливу увагу на порівняно менш вивчені революційні відозви і прокламації декабристів («Маніфест до руського народу», «Цікава розмова», «Православний катехізис») та на деякі фрагменти рукописів, мемуарів, листів та інші джерела з історії декабризму. Доповідач підкреслив необхідність дослідження такого питання, як елементи утопічних тенденцій в ідеології декабристів, вплив ранніх ідей соціалістів-утопістів XVIII—початку XIX ст. на умови дворянських революціонерів. Вивчаючи документи декабристів, простежу-

ючи як об'єктивні закономірності розвитку революційних ідей, так і їх суб'єктивну спрямованість, ми зможемо глибоко зрозуміти роль декабристів у визвольному русі нашої країни.

Заст. директора ЦДІА СРСР В. П. Павлова виступила з повідомленням «Матеріали Центрального державного історичного архіву СРСР про декабристів». Доповідач спинилася на характеристиці основних комплексів матеріалів для вивчення діяльності революційних товариств декабристів, які зберігаються у фондах колишніх державних установ царської Росії: III відділення, ряду установ Міністерства внутрішніх справ військового і морського відомств, а також спеціально створених для ведення слідства і суду над декабристами — Комітет і Верховного кримінального суду. Але документальна база по історії декабризму не вичерпується матеріалами названих установ. Значна кількість документів збереглась і в фондах інших установ, які безпосередньо не займалися політичним розшуком у царській Росії.

Учасники конференції заслухали повідомлення в. о. начальника відділу ЦДІА УРСР Л. І. Апанович «Документи про декабристів, виявлені у фондах державних архівів Української РСР». Виступаюча охарактеризувала документи Одеського та Київського обласних архівів, а також Центрального історичного архіву в м. Києві.

Зав. відділом Державного історичного музею УРСР В. О. Сидоренко виступив на конференції з повідомленням «Декабристи у Києві». Він розповів про ті пам'ятні місця столиці Радянської України, де перебували С. Г. Волконський, С. П. Трубецькой, К. Ф. Рилеев та інші декабристи. Загалом було названо 12 таких місць у Києві, в той час як досі їх було виявлено лише 4. В. О. Сидоренко спинився також на проблемі дальшого вивчення спогадів, архівних документів для встановлення і уточнення пам'ятних місць.

Ст. наук. співроб. ЦДІА УРСР у м. Львові М. Г. Вавричин виступила з повідомленням «Відгуки повстання декабристів на західноукраїнських землях». Вона відзначила, що документи, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві у м. Львові, висвітлюють ще одну сторінку з історії декабристського руху — міжнародний резонанс повстання 14 грудня 1825 р. і його відгуки в європейських країнах, зокрема в Польщі та Австрії. Виявлено цікаві матеріали про зв'язок декабристів з представниками прогресивних кіл Галичини.

Наук. співроб. ЦДІА УРСР В. С. Шандра виступила з повідомленням «Культурно-освітня діяльність дружин декабристів на засланні». Виступаюча розповіла про велику моральну підтримку, що її подавала декабристам вся прогресивна громадськість Росії, зокрема через їх дружин, які приїхали на поселення до Сибіру. Дружини декабристів М. М. Волкон-

ська, Є. П. Нарішкіна, Н. Д. Фонвізіна та інші брали участь у педагогічній та культурно-освітній роботі на засланні.

У повідомленні «Вплив ідей декабристів на розвиток революційного руху на Україні» зав. відділом Інституту історії АН УРСР, к. і. н. Г. Я. Сергієнко охарактеризував вплив декабристського руху на розвиток суспільно-політичної думки на Україні. Він докладно спинився на таких питаннях, як відгомін повстання декабристів у селянському русі, зокрема Київської та Подільської губерній, поширення декабристських ідей у Ніжинській гімназії вищих наук. Г. Я. Сергієнко підкреслив і значний вплив декабристів на формування революційно-демократичних поглядів Т. Г. Шевченка, який був гідним продовжувачем їх революційних традицій.

У заключному повідомленні «Пропаганда документальних джерел про декабристів державними архівами Української РСР» начальник відділу Головархіву УРСР, к. і. н. П. С. Гончарук відзначив ту велику увагу, що її приділяють архівні установи Української РСР вивченню і пропаганді документів та матеріалів про декабристів. П. С. Гончарук докладно спинився на роботі архівних установ під час святкування 100-річчя, 125-річчя і 150-річчя повстання декабристів. Великого поширення набули такі форми роботи, як організація виявлення в центральних і обласних державних архівах, а також у краєзнавчих і бібліотечних фондах республіки нових матеріалів про декабристський рух на Україні, проведення конференцій і науково-теоретичних семінарів, публікація нових документів у республіканській пресі, організація виставок документів тощо.

Учасники конференції ознайомилися також з виставкою документів і матеріалів про рух декабристів та переглянули документальні фільми.

В. С. Шандра

* * *

13 грудня 1975 р. в с. Вороньки Бобрівського району Чернігівської області відбулося урочисте відкриття меморіалу на честь декабристів С. Г. Волконського, О. В. Поджіо* і М. М. Волконської, які в 1856 р. після 30-річного заслання повернулися сюди (до дочки Олени) і жили тут до самої смерті. З нагоди цієї події у Вороньки прибули гості з Києва, Чернігова, багатьох міст і сіл Чернігівщини.

На мітингу, присвяченому 150-річчю повстання декабристів і відкриттю меморіалу, виступили директор Вороньківської

середньої школи З. І. Лесенкович, секретар парторганізації місцевого колгоспу «Червона Зірка» І. М. Ткаліч, секретар комсомольської організації Вороньківської середньої школи Н. Семена. Того ж дня у Вороньківському Будинку культури відбулася теоретична конференція, присвячена 150-річчю повстання декабристів, яку відкрив секретар Бобрівського райкому Компартії України О. Г. Гурбич.

З доповідями на конференції виступили к. і. н. Л. В. Олійник («Декабристи і народ»), зав. відділом Чернігівського музею М. М. Коцюбинського Й. І. Давидов («Участь Чернігівського полку у русі декабристів»), заст. директора Чернігівського історичного музею М. А. Попудренко («Декабристи і Чернігівщина»), зав.

* Власне О. В. Поджіо після заслання жив за кордоном, але перед смертю повернувся до Росії, помер у маєтку Волконських.

відділом Чернігівського історичного музею С. О. Половнікова («Записки» І. І. Горбачевського як історичне джерело про рух декабристів»), в. о. доцента Ніжинського педінституту ім. Гоголя О. Л. Молчанов («Образ Марії Волконської в російській поезії»). Інспектор Бобрівницької районної організації Товариства охорони пам'яників історії та культури М. Л.

Редько розповів учасникам конференції про останні роки життя С. Г. Волконської, О. В. Поджіо та М. М. Волконської, а завуч Вороньківської середньої школи Н. Л. Давиденко розкрила у своєму виступі тему «Вороньки сьогодні».

М. Л. Редько

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «РАДЯНСЬКА ЖІНКА — АКТИВНИЙ БУДІВНИК КОМУНІЗМУ»

Проголошення Організацією Об'єднаних Націй 1975 року Міжнародним роком жінки — свідчення зростання всесвітнього руху за рівноправність жінки, її активну участь у громадському житті, в боротьбі за мир, демократію і соціальний прогрес. Радянські жінки йдуть в авангарді цього руху, про що свідчить, зокрема, їх активна участь у міжнародних жіночих форумах як за кордоном, так і в нашій країні.

Відповідно до програми проведення в республіці Міжнародного року жінки, 27 листопада 1975 р. у Києві відбулася наукова конференція на тему «Радянська жінка — активний будівник комунізму». Її організували Секція суспільних наук АН УРСР, Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Українська республіканська рада професійних спілок. В її роботі взяли участь науковці, представники партійних, громадських організацій, культурно-освітніх установ.

Вступним словом конференцію відкрив академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР Б. М. Бабій.

Присутні заслухали змістовну доповідь «Досягнення повної рівності жінки в СРСР — всесвітньо-історичне завоювання соціалізму», з якою виступила учасниця Всесвітнього конгресу жінок у Берліні, зав. відділом Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова. Перед слухачами пройшов увесь історичний шлях розв'язання жіночого питання в СРСР від перших декретів Жовтня до останніх законодавств про охорону праці жінки. Доповідач підкреслила, що цей досвід СРСР має міжнародне значення, є прикладом для мільйонів жінок усього світу в їх боротьбі за свою рівноправність.

Про роль профспілок у розвитку соціальної активності радянських жінок розповіла секретар Укрпрофради В. І. Снявоб. Її доповідь органічно доповнила попереднього оратора і показала, що профспілки багато зробили для всебічно-

го розквіту жінки як особи, а це сприяло підвищенню її соціальної активності.

Ролі радянської жінки в розвитку науки і культури було присвячено доповідь д. філос. н. Л. В. Сохань, яка наголошала на науковому аспекті цього питання. Зростаюча роль жінки у розвитку цивілізації, підкреслила вона, збільшує необхідність наукового дослідження цієї проблеми.

З доповіддю «Бойовий і трудовий подвиг радянських жінок у роки Великої Вітчизняної війни» виступив ветеран війни, к. і. н. Я. Ю. Пашко. Проведення Міжнародного року жінки, сказав він, співпало з визначною датою — тридцятиріччям Перемоги радянського народу над фашизмом. Вітчизна ніколи не забуде героїчного вкладу радянських жінок у цю перемогу як на фронті, так і в тилу. Я. Ю. Пашко поділився спогадами про героїзм жінок-воїнів, які віддали життя за Батьківщину.

З увагою вислухали учасники конференції виступ першого заступника міністра юстиції УРСР О. Г. Павукової «Жінки у боротьбі за рівноправність, мир і прогрес». Учасниця багатьох жіночих форумів, зокрема Всесвітньої конференції ООН у Мехіко, вона розповіла про те, що в основу більшості прийнятих документів було покладено досвід СРСР у розв'язанні жіночого питання. Розмах всесвітнього руху жінок, активна діяльність жіночих організацій, проведення конгресів, конференцій, зустрічей, семінарів у різних кінцях світу дає підставу вважати, що програму Міжнародного року жінки успішно здійснено.

На закінчення з доповіддю «Образ жінки в радянській літературі і мистецтві» виступив д. філол. н., поет С. А. Крижанівський. Він зазначив, що широке відтворення у літературі та мистецтві образу нової жінки, нашої сучасниці стало невід'ємною частиною духовного життя радянського народу. Промовець прочитав свого власного вірша, присвяченого жінці-трудівниці.

З великим піднесенням учасники конференції одностайно ухвалили надіслати вітальну телеграму Генеральному секретареві ЦК КПРС, видатному борцю за мир тов. Л. І. Брежнєву у зв'язку з нагородженням його найвищою відзнакою Всесвітньої Ради Миру — «Золотою медаллю миру» ім. Ф. Жоліо-Кюрі. Текст вітальної телеграми зачитала чл.-кор. АН УРСР Н. Є. Крутікова.

У заключному слові Б. М. Бабій підвів підсумки роботи конференції.

У її роботі взяв участь заступник Голови Ради Міністрів УРСР, голова Республіканської комісії по проведенню в Українській РСР Міжнародного року жінки, д. і. н. П. Т. Тронько.

Є. П. Шаталіна

СЕМІНАР АРХІВІСТІВ У ЛЬВОВІ

13 листопада 1975 р. у Львівському центральному державному історичному архіві УРСР відбувся науково-теоретичний семінар з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Його відкрила вступним словом директор ЦДІА УРСР у Львові Н. Ф. Врадій.

Начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Г. Мітюков поділився думками про роботу XVI Міжнародної конференції «Круглого стола архівів», що відбулася 2—5 вересня 1975 р. у Києві.

З доповіддю «Джерела до вивчення історії соціалістичного змагання робітничих колективів західних областей України

(1939—1975 рр.)» виступив ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н. М. М. Драк. «Слідами втрачених кирилических документів» — такою була тема доповіді ст. наук. співроб. ЦДІА УРСР у Львові, к. філол. н. У. Я. Єдлінської. Ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, к. і. н. Я. Д. Ісаєвич висвітлив деякі питання джерелознавчого вивчення «Слова о полку Ігоревім».

Учасники семінару оглянули виставку документів і матеріалів «Боротьба трудящих Західної України за Радянську владу».

О. П. Криль

50-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ С. М. ПАРХОМЧУКА

30 листопада 1975 р. минуло 50 років з дня народження нещодавно померлого відомого українського радянського вченого, доктора історичних наук, професора Станіслава Максимовича Пархомчука. З нагоди цієї дати в Інституті історії АН УРСР відбулося спільне засідання відділів історії та міжнародних відносин зарубіжних соціалістичних країн, нової та новітньої історії країн Західної Європи і Америки, історії країн зарубіжного Сходу за участю викладачів кафедр історії і права країн Азії, Африки і Латинської Америки, історії міжнародних відносин і міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, а також представників редакції «Українського історичного журналу».

Засідання відкрив заст. директора Інституту історії АН УРСР, к. і. н. І. С. Слабеев. Він коротко охарактеризував С. М. Пархомчука — члена КПРС з 1948 р., учасника Великої Вітчизняної війни, який брав активну участь у науковому і громадському житті інституту, обирався секретарем партбюро і головою міс-

цевкому, був членом Вченої ради, завідувачим відділом.

Зав. сектором нової та новітньої історії зарубіжних країн, чл.-кор. АН УРСР А. М. Шлепаков розповів про життєвий і творчий шлях С. М. Пархомчука. Успішно закінчивши в 1949 р. факультет міжнародних відносин КДУ, а в 1953 р. — Вищу дипломатичну школу Міністерства закордонних справ СРСР, С. М. Пархомчук працював на відповідальних посадах у Раді Міністрів УРСР, в Українському товаристві дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, був завідувачим сектором наукових зв'язків АН УРСР із зарубіжними організаціями при Президії АН УРСР, в 1963—1965 рр. перебував у закордонному відрядженні (працював радником Європейського відділення ООН у Женеві). В 1956 р. успішно захистив кандидатську, а в 1965 р. — докторську дисертації. Ним написано близько 100 наукових праць. У 1975 р. йому, як керівникові авторського колективу і одному з авторів монографії «У боротьбі за ліквідацію колоніалізму», присуджено премію ім. Д. З. Мануїльського.

Д. і. н. І. М. Кулинич спинився на науковому доробку С. М. Пархомчука з актуальних проблем розвитку світової соціалістичної системи. З-під пера вченого вийшли змістовні монографії «Румунський народ у боротьбі за соціалізм», «Народження нової Румунії», «Великий Жовтень і революційне піднесення в Румунії». Він був одним з авторів таких колективних праць, як багатотомна «Історія Української РСР», «Украинская ССР и зарубежные социалистические страны», «Інтернаціональна сила ленінських ідей» та ін. Тривалий час С. М. Пархомчук працював членом правління та заступником голови правління Українського відділення Товариства радянсько-румунської дружби.

Виступ к. і. н. І. Ф. Чернікова було присвячено діяльності С. М. Пархомчука як завідуючого відділом країн зарубіжного Сходу. Будучи талановитим організатором, С. М. Пархомчук вмів мобілізувати колектив відділу на успішне виконання планових завдань. Його праці, присвячені важливим питанням національно-визвольного руху афро-азіатських народів, розпадові колоніальної системи імперіалізму, є значним вкладом у розвиток радянського сходознавства.

Д. і. н. П. К. Стоян розповів про С. М. Пархомчука як про чуйного товариша, чудову людину, чия невтомна багатогранна діяльність є прикладом, гідним наслідування для молодих науковців.

І. М. Хворостяний, М. Д. Несук

ТЕМИ КАНДИДАТСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ, СХВАЛЕНІ ПРЕЗИДІЄЮ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ РАДИ ПО КООРДИНАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ В ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ КПРС І ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА

10 червня 1975 р. президія Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва розглянула і затвердила теми кандидатських дисертацій:

Сайдак А. О. (Донецьк) — Військова діяльність **Ф. А. Сергєєва** (Артема) (1917—1921 рр.).

Малих В. В. (Сімферополь) — Діяльність політорганів і партійних організацій військ Південного фронту у період розгрому Врангеля.

Осадчий Ю. Г. (Комунарськ) — Боротьба більшовиків проти дрібнобуржуазних партій у профспілковому русі України в роки громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції (1918—1920 рр.).

Харчук Б. Ф. (Львів) — Діяльність Комуністичної партії України по патріотичному вихованню студентської молоді (1938—1941 рр.).

Колесник В. Ф. (Київ) — Діяльність КП(б)У по зміцненню провідної ролі робітничого класу в радянському суспільстві в роки розгортання соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.).

Хлопунов В. Г. (Сімферополь) — партійні організації міста-героя Керчі в роки Великої Вітчизняної війни.

Ханенко П. Л. (Одеса) — Діяльність Ко-

муністичної партії України по розвитку політичної і трудової активності сільської молоді (1966—1970 рр.).

Мороз Ю. М. (Дніпропетровськ) — Партійне керівництво соціалістичним змаганням на гірничорудних підприємствах України (1971—1975 рр.).

Білан В. О. (Чернівці) — Боротьба партійних організацій промислових підприємств України за підвищення якості промислової продукції (1966—1970 рр.).

Голубнича Р. І. (Дніпропетровськ) — Партійні організації на чолі суспільно-політичної активності робітничої молоді (1966—1970 рр.) (На матеріалах металургійної промисловості Української РСР).

Зражевський А. П. (Дніпропетровськ) — Роль партійної преси у розвитку творчої активності робітничого класу (1971—1975 рр.) (На матеріалах важкої промисловості Української РСР).

Холод Б. І. (Дніпропетровськ) — Діяльність партійних організацій України по піднесенню виробничої і виховної ролі трудових колективів (1966—1970 рр.).

Лавриненко І. М. (Київ) — Діяльність Комуністичної партії по організаційно-політичному зміцненню комсомольських організацій (1971—1975 рр.) (На матеріалах Української РСР).

НОВІ КНИГИ

БРЕЖНЕВ Л. И. — Об основных вопросах экономической политики КПСС на современном этапе. Речи и доклады. В 2-х т., т. 2, Политиздат, М., 1975, 479 с.

КАЛИНИН М. И. — Статьи и речи. 1941—1946, Политиздат, М., 1975, 672 с.

АГАПОВ А. П. — Во главе соревнования, изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 70 с.

БЕРЕГОВЕНКО Т., КОЗІК Л. — З юності у безсмертя. Документальна повість, вид-во «Каменяр», Львів, 1975, 82 с.

Во имя мира, безопасности и сотрудничества. К итогам Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшегося в Хельсинки. 30 июля — 1 августа 1975 г., Политиздат, М., 1975, 96 с.

Документы ЦК ВЛКСМ. 1974, изд-во «Молодая гвардия», М., 1975, 334 с.

Дружба крепнет в соревновании. «Трехгорная мануфактура» [Москва] — «Восход» [Черновцы], изд-во «Московский рабочий», М., изд-во «Карпаты», Ужгород, 1975, 119 с.

ЕРЕМЕНКО В. Ф. — Швейцарія: яка вона є!, вид-во «Знання», К., 1975, 48 с.

ЖЕНЩИНЫ В СССР. — Статистический сборник, изд-во «Статистика», М., 1975, 135 с.

ЗАДВОРНИЙ А. — Радянська сім'я: її сучасне і майбутнє. [Про роль сім'ї в умовах соціалістичного суспільства та її дальший розвиток], Політвидав України, К., 1975, 134 с.

КОЛЕСНИК С. — Доброкут. Нариси, вид-во «Молодь», К., 1975, 103 с.

Культурная жизнь в СССР. 1917—1927. Хроника, изд-во «Наука», М., 1975, 768 с.

Ленинский комсомол в Великой Отечественной войне. Сборник статей, изд-во «Молодая гвардия», М., 1975, 335 с.

ЛИТВИНЕЦЬ І. І. — Молодь атакуючого класу [Про боротьбу трудящої молоді капіталістичних країн], вид-во «Знання», К., 1975, 48 с.

ЛУКЕРЕНКО В. Л. — Социалистический образ жизни. [Основные черты и особенности], изд-во «Знания», К., 1975, 32 с.

На вахте завершающего социалистического соревнования трудящихся Крымской области, Краснодарского края, Николаевской и Херсонской областей. Сборник, изд-во «Таврія», Симферополь, 1975, 103 с.

Наша единственная Родина, изд-во «Донбас», Донецк, 1975, 94 с.

О легендарных «катушах». Сборник воспоминаний ветеранов гвардейских минометных частей, изд-во «Молодь», К., 1975, 176 с.

ПОГУДИН В. И. — Путь советского крестьянина к социализму. Историографический очерк, изд-во «Мысль», М., 1975, 276 с.

Продовжувачі революційної справи батьків, Політвидав України, К., 1975, 143 с.

РЕП'ЯХ С. — Павло Кирилович Сич, Політвидав України, К., 1975, 62 с.

РУДНИЦКАЯ Е. Л. — Шестидесятник Николай Ножин, изд-во «Наука», М., 1975, 184 с.

СТАРОДАВНІЙ КИЇВ, вид-во «Наукова думка», К., 1975, 214 с.

ФАЛЬКОВИЧ С. М. — Пролетариат России и Польши в совместной революционной борьбе. 1907—1912, изд-во «Наука», М., 1975, 379 с.

Харьков. Из летописи революционной и боевой славы, изд-во «Прапор», Х., 1975, 46 с.

ХОЛМОГОРОВ А. И. — Интернациональное и национальное в советском образе жизни, изд-во «Знания», К., 1975, 30 с.

ШМОРГУН П. — Більшовицькі організації України в революції 1905—1907 років, Політвидав України, К., 1975, 181 с.

ЯРОЦЬКИЙ Л. — Бути відданим справі комунізму, Політвидав України, К., 1975, 18 с.

У видавництві „Наукова думка“ у 1976 році вийде в світ нова книга:

КРИТИКА БУРЖУАЗНИХ, БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ І РЕВІЗІОНІСТСЬКИХ
КОНЦЕПЦІЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ. Мова українська. 25 арк.
1 крб. 04 коп.

З позицій марксистсько-ленінської методології дається аналіз буржуазних «теорій» в галузі філософії, історії, економіки, соціології і мистецтва. Висвітлюються питання сучасного світового процесу — розвиток продуктивних сил, соціальна структура і соціальні відносини соціалістичного суспільства, зростання керівної ролі Комуністичної партії, розквіт особистості і духовного життя при соціалізмі. Розглядається роль науково-технічного прогресу в сучасному суспільному розвитку.

Розрахована на науковців, викладачів, студентів вузів, пропагандистів.

Бажаючі придбати цю книгу можуть попередньо замовити її в будь-якому магазині книготоргу, споживчої кооперації, «Книга—поштою», а також безпосередньо в книгарні видавництва «Наукова думка» (252001, Київ-1, вул. Кірова, 4), яка з виходом книги у світ надішле її замовнику післяплатою.

Художній редактор *Б. В. Сушко*

Технічні редактори *Д. Н. Березовська, Л. Б. Молдаванська.*

Коректор *Т. М. Шевченко*

БФ 07323. Здано до набору 29.XII 1975 р. Підписано до друку 16.II 1976 р. Формат 70×108¹/₁₆. Папір. друк. № 1. Умовних друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 14,97. Тираж 6580 прим. Зам. К-242. Ціна 40 коп.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ-601, МСП, вул. Ревіна, 3. Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 2, 1976, февраль (На украинском языке). Ежемесячный научный журнал. Орган Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.